Сергій Оксеник

ЛІСОМ, НЕБОМ, ВОДОЮ

(Пригодницько-фантастичний роман)

Книга 1

ЛИСИЙ

Зміст:

1. Один у лісі не воїн

Напад їдючих жаб

Священна заборона

Перемир'я

Сушені абрикоси

Чуже село

Мертва вьоска

Дерев'яна полуничка

Собаки по деревах не лазять

Тренування

Стоянка

Підказка

Новий вожак

Повний безлад

2. Лисий і його команда

Діти

Звільнення

Будівництво

Вивідниця

Шкода наш будинок

Подарунки на згадку

Самохідні санчата

У путь

Ріка

Велика рада

По небу на гадюці

Переправа

3. Лесик-Телесик

Незрозуміла казка

Пити!

Вода

Хатина в лісі

Покатаюся-поваляюся…

На добраніч!

Спогади про рибалку

Ніч на курячих ногах

Бабині гості

Гостинець

Чергові правди лішака

Страшний звір

4. Родинна справа

Спроби польоту

Замітаючи сліди

Підступна мітла

Володар пісків

Посланець

5. Таємниця орлиного лісу

Чистий ліс

Допит

В лабіринті

Небесна розвідка

Полонений

Розмова з братом

Хижий птах

Тиміш

Вихід на землю

Дзеркало

Загибель Глини

Гребля

6. Привал на узбіччі

Передчасний подих зими

Інженер

Казанок

Пробудження

Настала мить

Давня знайома

7. Зруйнований світ

Сльози

Мешканці Руїни

Дожити треба

Руїна не відпускає

Рятівники

Прощання

Замість епілогу

1. Один у лісі не воїн

Напад їдючих жаб

Одна гілка хиталася. В цьому була причина. Саме це зупинило Лисого. Вітру не було. Якби перед цим з куща злетіла пташка, Лисий неодмінно побачив би її. Але ні пташки, ні навіть равлика на гілці не було. Просто тиха галявина з одиноким кущем — не посередині, а ближче до протилежного краю. Тихо. І лиш один пагін хитається. Ніби привітно помахує.

Виходити на галявину завжди небезпечно. Минулої осені саме так загинув Довгоногий. Мабуть, йому здалося, що галявина цілком мирна. Він тоді звівся на свої височенні ноги й ступив на відкритий простір. Лисий не встиг його зупинити. Якби Довгоногий був молодший за нього або хоча б однолiток, Лисий зупинив би, але він на мить завагався, і тієї миті вистачило, щоб на його супутника налетіли саранці…

Тут саранців бути не може. Вони люблять глицю. А на цій галявині росте висока хвиляста трава. Тут взагалі немає нічого небезпечного. Тільки цей кущ злегка помахує гілкою. Кущ не густий, добре видно, що за ним ніхто не ховається. Він схожий на розслаблену ледачу дитину, що сидить на пеньку й мимохіть махає опущеною рукою — без ніякої мети, просто собі махає.

Про живі кущі Лисий ніколи не чув. Якби вони існували, він би напевне знав про це — він уже дванадцять років живе в цьому лісі. Щоправда, так далеко від дому йому ще не доводилося заходити. Може, тут таке буває? Може, гілку хитає щось невидиме? Старий Інженер казав, що невидимих істот бути не може, бо тоді б вони неодмінно були сліпими. Але ж сліпі істоти бувають!

Причаївшись за крученим сосновим стовбуром, Лисий невідривно дивився на гілку. Від одразу помітив, що вона прискорила рух, почала

навіть нервово вигинатися, ніби скручуючись у пружину і знову розпрямляючись. Від неї відділився нижній листок і пружно зіскочив додолу. Коли він звівся на гострі краєчки й почав надиматися, Лисий упізнав його: їдюча жаба. То от, виходить, звідки вони беруться! Лисий відчув аж якесь задоволення: по-перше, небезпека стала зрозумілою, по-друге, він усвідомив, що першим побачив народження їдючої жаби.

Але тішитися ніколи. Від гілки відірвався другий листок, а рухи її стали ще швидшими. Дванадцять. Лисий миттю порахував, скільки ще потвор може зіскочити з гілки. Дванадцять — це багато. Лисий знав, що зможе їх перемогти, якщо першим кинеться на тих, які вже відділилися від куща. Але робити це поблизу материнки не можна. Так він відчув, а своїм відчуттям звик довіряти.

Він побіг геть від галявини й почув за собою знайомі звуки: "плям, плям". Потім за першою жабою рушила друга: "Плям-плям, плям-плям".

Жаби були ще молоді, тому Лисому вдалося відірватися від них. Це, звичайно, не надовго, скоро вони наздоженуть його, якщо…

Ще не придумавши навіщо, Лисий різко повернув праворуч і побіг по колу, огинаючи галявину. Плямкання за спиною завмерло. Їдючі жаби розверталися. А розвертаються вони повільно. І стрибати вбік не вміють. На щастя. Але з правого боку, від галявини почулося нове плямкання, і Лисий швидко збагнув, що одна з жаб скаче йому навперейми.

Це добре. Треба тільки розрахувати. Плямкання за спиною відновилося. І почулося ще одне — справа попереду. Їдючі жаби йшли тепер віялом від галявини, навперейми Лисому. Але то нічого. Він знав, що робити. Головне — не зупинятися, бо жаба приземляється з плямканням, а стрибає беззвучно. Коли ти її почуєш, то вже на собі…

Лисий почув плямкання за повзучим деревом перед собою. Він ніби бачив, як їдюча жаба розпласталася перед стрибком, чекаючи, коли він вибіжить з-за дерева. Плямкання за спиною наближалося.

Лисий різко звернув праворуч, оббігаючи дерево, зліва встиг помітити розпластану жабу зі здивовано задраним догори оком — так швидко розвернутися вона не могла.

Жаби, що стрибали слідом за ним, також розосередилися і йшли в лінію — тікати можна тільки вперед. А попереду також чулося ритмічне плямкання... "Скільки ж часу я вже втратив?.." — недоречно подумав Лисий.

"Не поспішай, — наставляв його старий Інженер, виряджаючи в дорогу, — будь обережний. Ти наша остання надія. Якщо не дійдеш — нам усім кінець. Сам знаєш. Але й не гай часу. Лік уже йде не на дні, а на години. І пам'ятай: один день твоєї мандрівки — одне людське життя".

Інженер розумів, що можна цього й не говорити. Лисий знав ціну своєму походу. Але він не перебивав, бо, по-перше, перебивати Інженера не дозволено нікому, а по-друге, Лисий відчував тоді гордість: Інженер звертався до нього сумним втомленим голосом — а так він розмовляв тільки з дорослими. Він не сказав, що ніхто з дорослих не зможе дістатися до Руїни. Але вибрав саме його, Лисого, дванадцятилітнього хлопця — не найдужчого й не найспритнішого серед однолітків...

Попереду вигулькнув мертвий пеньок, за яким причаїлася жаба. Вона щойно перестрибнула через чіпкий терновий кущ, який клубочився впритул до пенька, і знала, що Лисому через цей кущ не перескочити. Йому була одна дорога: оббігати пеньок зліва, і вона приготувалася до вирішального стрибка. Часу на роздуми хлопець не мав. Він щосили відштовхнувся й полетів просто над пнем, над жабою, ризикуючи

приземлитися на неї або за лікоть від неї — і тоді жаба своїм клейким язиком вистрілить йому в ногу і з розмаху вліпиться в литку всім своїм жаб'ячим тілом, встромить у нього десятки тоненьких зелених мацачків і через них миттю переллється в його кров і м'язи…

Але стрибок був справді потужний. Цю перешкоду Лисий також подолав. Втім, що робити далі, він уже не дуже уявляв. Вдруге обдурити жаб на протиході чи перескочити через них не вдасться — вони ці маневри вже вивчили й повідомили про них одна одній. Як саме вони розмовляють, Лисий не знав, не чув, але те, як злагоджено вони його заганяли, свідчило, що жаби спілкуються навіть на великій відстані.

Йому, власне, більше нікуди бігти. Ззаду йшла суцільна лава загоничів, попереду дружно плямкали їхні родичі. До того ж, схоже, його вже ліворуч обходили.

І тоді Лисий зробив те, чого робити аж ніяк не можна. Він навіть обдумати це рішення не мав часу. Вихопивши з-за спини шаблю, він різко рвонув праворуч — на зловорожу галявину, швидше навмання, аніж прицільно, змахнув шаблею в повітрі, вперше в житті переконавшись, що можна розрубати їдючу жабу на льоту, вискочив на вільний простір і прямо перед собою побачив голодне око, що наближалося з неймовірною швидкістю. Але тут Лисий об щось спіткнувся, і це врятувало йому життя. Він сторчголов покотився по траві, а над ним ображено пролетіла маленька зелена звірючка. Знову ж таки не роздумуючи, ще не звівшись на ноги, Лисий змахнув шаблею і під самий корінь зрубав кущ, який ще так недавно привітно махав йому однією гілочкою. Зараз пагони майже всі були безлисті. Тільки на одному з них тремтіло три листочки, а четвертий щойно зіскочив на землю, сидів за півкроки від обличчя хлопчика. Жаба роззявила пащу, в якій жовтів клейкий кінчик язика. Підвестися чи бодай змахнути шаблею вже часу не було.

Лисий різко опустив голову, сподіваючись, що капелюх хоч на мить захистить голову, і почув тоненький свист. Тут же щось вдарило і хлюпнуло поруч із ним.

Хлопець розплющив очі й знову побачив перед собою їдючу жабу. Але тепер вона була сплющена й безпомічна, пришита до землі короткою стрілою з червоним опереннням.

Лисий роззирнувся. Жодного сліду того, хто міг би випустити стрілу, він не помітив. Зате помітив на відстані трьох кроків від себе ще одну зелену жабу, і поведінка цієї жаби вразила його чи не більше, ніж несподіваний порятунок.

Звиваючись, із тіла жаби випручувалися зелені черви й методично занурювалися в землю. Жаба проростала, пускаючи коріння.

— Шо ж ти накоїв? — вийшовши з-за дальнього дерева, спитала струнка зеленоока дівчинка з невеликим арбалетом напоготові. Тятива була натягнута, а в ложі червоніло оперення короткої стріли, блискуче жало якої дивилося Лисому прямо в очі.

Священна заборона

"Ти можеш зустріти багато небезпек, з якими добре знайомий, — казав йому перед подорожжю старий Інженер. — Може статися так, що все небезпечне з сущого в довколишньому лісі стане на твоєму шляху. Ти знаєш як поводитися. Ти мусиш подолати ці перешкоди. І ніхто тобі не допоможе".

Усе це не лякало Лисого. Він добре знав ліс, не раз ночував у лісі далеко від села — сам-один. Ніхто не знав ліс так, як знав він. Тому й обрав Інженер саме його, незважаючи на вік.

"Але що далі ти віддалятимешся від свого села, — вів далі Інженер, — то несподіванішими ставатимуть небезпеки. Ні я, ні хто інший не знає, що на тебе чекає там. Може статися так, що істоти, добре відомі й не страшні тобі, виявляться в дальніх лісах хижими й підступними. — Інженер замовк і довго м'яв своє жовте вухо, ніби намагався зібгати вушну раковину й сховати її в самому вусі. — Якби ж знаття, якби ж знаття... — Таким невпевненим і мало не розгубленим Лисий ніколи його ще не бачив. — Можуть зустрітися вовкулаки, мавки, лішаки, — я розповідав тобі про них. Не знаю, чи зможеш ти їх розпізнати, не розгубитися. Дуже сподіваюся, що зможеш. Будь дуже обережний. Завжди, щокроку. Не поспішай, не роби нерозважливих рухів. Ти все це знаєш..."

Лисому запам'ятався навіть не так цей розпачливий голос, яким звертався до нього Інженер, не так навіть ці слова — зрештою, нічого нового для хлопчика в них не було; старий просто мав усе повторити, щоб хлопчик іще дужче відчув відповідальність, яка лягла на нього. Найгостріше запам'ятався чомусь сторожовий пацюк Інженера Ряха, який лежав біля ніг старого, поклавши свій сумний писок на жилаву ступню. Незвичним у поведінці Ряхи було те, що він не дослухався й не рипався, а мовчки й дуже сумно дивився на Лисого, скосивши маленькі чорні оченята. Від того безнадійного погляду хлопцеві зробилося ще моторошніше, ніж від слів Інженера.

— Але найстрашніше, що може з тобою статися, це зустріч з людиною. Десятою стежкою обходь людей. Не наближайся, не розмовляй, ні про що не проси. Навіть води, якщо помиратимеш від спраги. Раптом з-під землі перед тобою виникне людина й запитає, чи не голодний ти, — не відповідай, тікай чимдуж світ за очі.

Це також було цілком зрозуміле застереження. Лисий ніколи не бачив жодної людини, крім своїх односельців, але дехто з них казав, що за далекими галявинами є й інші села і там живуть інші люди. То все люди страшні, які винні в усьому.

У чому саме вони винні, Лисий не знав. Але він вірив, що справді колись — за дідів-прадідів — життя було іншим. А раз так, то хтось же винен у тому, що зараз воно не таке!

Втім, тоді він не сприймав занадто серйозно такої небезпеки. Доросла людина — навіть якщо їй всього дванадцять років — не може по-справжньому боятися того, чого вона ніколи не бачила.

Тепер перед ним стояла чужа людина. Вона врятувала Лисому життя. Вона була дуже гарна — рудоволоса й зеленоока, з різко окресленими пухкими губами й гладенькими впалими щоками, у неї були тонкі й довгі пальці…

Один із них лежав на гачку арбалета. І найменшого поруху було достатньо, щоб червоне оперення зірвалося з місця й блискуче жало впилося Лисому межи очі. Він не міг обійти її десятою стежкою, не міг утекти світ за очі. Міг лише не відповідати на запитання, до того ж він не зовсім до ладу зрозумів його. Але не заговорити з цією чужою людиною він не міг — сам не знав чому.

— Хто ти? — Лисий все ж таки не відповів на її запитання.

— Я Леля, — відповіла дівчина. — Вартова.

Ім'я було дивовижно безглуздим, Лисий навіть запідозрив на мить, чи не мавка вона. Але ні — трава під її ногами лягала на землю — там, де вона ступала, вийшовши з-за дерева, лишилися виразні сліди.

— І що ж ти охороняєш?

Тепер Леля не відповіла на запитання Лисого.

— А ти хто? — спитала вона.

— Я Лисий, — помовчавши, відповів хлопчик, подумки останніми словами кленучи свою необачність і безвихідь становища.

— Це я й сама бачу, — кутики уст Лелі підскочили вгору. — Як тебе звуць? І шо ти тут робиш? Ци ти хоч відаєш, шо накоїв? Уявляєш, скільки їх зараз повиростає? Добре хоч у цебе є меч. Пайшли хуткіш повирубуємо.

На щастя, вона не чекала відповіді на свої численні запитання. Але, на біду, дії її були не такими мирними, як слова. Ніби між іншим Леля наблизилася до Лисого, нахилилася й лівою рукою потяглася до шаблі. При тому вона необачно опустила арбалет, тож Лисий миттєво схопив її за праву руку й різко рвонув на себе. Дзенькнула стріла, по саме пір'я ввійшовши в землю, а Леля перелетіла через Лисого й покотилася по траві, випустивши арбалет із руки.

Вона тут же підхопилася на ноги, але було пізно. Хлопець уже стояв з незаряджeним арбалетом у руці, спрямувавши на дівчинку вістря своєї шаблі, зеленої від розрубаної перед тим їдючої жаби. Що робити далі, він не знав. Дівчина також. Широко розкритими очима вона здивовано витріщилася на Лисого.

А потім зненацька усміхнулася.

— Я хоціла зрубати, — вона вказала очима на щось за хлопцевою спиною.

Він мимохіть озирнувся й тут же полетів на траву. Шаблю він не випустив, але арбалет знову був у руках у Лелі. Поки він підводився, вона миттєвими рухами вихопила з-за плеча стрілу й напнула тятиву.

Але це вже не так злякало Лисого, як те, що він побачив, коли озирався. На місці їдючої жаби, що на його очах почала проростати,

нічого не було, тільки з-під землі повільно вигвинчувався ніжно-зелений пагін з крихітним листочком на вершечку.

Перемир'я

Забувши про заряджений арбалет, Лисий кинувся до пагона й одним махом зрубав його. Леля витягла з землі стрілу, втрачену під час сутички, й, затиснувши в кулаці за оперення, простромила маленький листочок, який одразу пожух. Арбалет її весь цей час дивився на хлопця.

— Вони що, всі попроростали? — спитав Лисий, і без того, власне, знаючи відповідь. Лиш промовивши запитання, він одразу пошкодував про те. Це не було проханням, але вийшло так, ніби він сам знову розпочав розмову з чужинкою.

— Так, коли гине материнка, всі її охоронці проростають і самі стають материнками.

Дівчинка пильно роздивлялася навколо, намагаючись триматися подалі від шаблі. Вони повільно рушили тим самим маршрутом, яким хлопчик тікав від жаб, пильно вдивляючись у траву перед собою.

— Охоронці? — мимоволі перепитав Лисий.

— Листочки — вони ж її охороняють.

— Від кого?

— Ну, від тебе, наприклад.

— Та вони мене мало не вбили! Я й гадки не мав чіпати той кущ.

— Звідки ж їй було відаць, — усміхнулася Леля. — Ти так довго витріщався на неї з-за дерева…

— Чекай, — раптом збагнув він. — Ти що, від самого початку стежила за мною?

— Звісно. Це ж моя робота. Я вартова.

— То ти… — у нього запаморочилося в голові. — Ти охороняла цю погань?

— Ну, не тебе ж…

Лисий зрозумів, що з нього глузують, і роздратовано замовк. Зрештою, так було краще, бо вони тут же побачили перший паросток, на якому вже було двійко величеньких листочків. При наближенні дітей пагін почав розгойдуватися й стискуватися в пружину. Хлопець кинувся до нього й змахнув шаблею. Пагін упав на траву, але в останню мить від нього встиг відділитися листок. Тієї ж хвилі повз його ногу просвистіла стріла й пришила жабу до землі.

— Ти більше так хутко не скачи, — промовила Леля. — Я ж могла тебе пораниць…

Лисий ще більше роздратувався. Зрештою, ким вона себе вважає — робити йому зауваження. Йому! Хто вона така!

А й справді — хто вона така? Відчувається, що ліс вона добре знає, спритна, дуже добре стріляє — не гірше, ніж Гостроокий. Тільки той стріляє з лука. Арбалетів у них немає. Лисий взагалі б не зрозумів, що то за штука у неї, якби Інженер не малював йому різних видів зброї…

"Добрий світе! Що ж я тут роблю! — мов блискавкою, спалахнуло в голові. — Я ж гаю час. Уже вечір. Вона вартова, то хай сама й вартує свої жаборозплідники".

Але хто ж вона така? Ліс знає непогано. Але часом говорить такі дурниці! І робить...

— Слухай, — раптом Леля порушила мовчанку. — Як усе ж таки твоє ім'я? І звідки ти тут узявся? Я дивлюся, ти добре обходисся в лісі. Але таких простих речей не відаєш...

— Ну, все. — Лисий вибухнув. — Ніколи мені тут з тобою теревені розводити. Ти вартова, то й вартуй сама. А я маю інші справи. Прощавай.

— Куди ти? — схоже, Леля не чекала такого повороту.

— Не закудикуй! — Лисий відчув, що його рішучість почала танути. — Я тобі сильно потрібен?

— Просто вже вечір... Сама я до ночі не встигну впоратися. А вранці хтось може натрапиць на нові материнки. Ніхто ж не відає, що ти їх так розплодив по лісу...

Отже, вона тут справді не одна. В її селі багато мисливців... Лисий вагався. Залишатися не можна. Але й залишати її одну... Зрештою, вона йому врятувала життя. Могла, щоправда, й не доводити до цього. Могла попередити ще до того, як жаби почали зістрибувати з куща.

Лисому макітрилося в голові. Треба йти...

— Гаразд, давай швиденько закінчимо, і я піду. Тільки більше не стріляй по мені.

— То не підставляйся.

"Замість "дякую", — подумки обурився хлопець. — Ніколи не одружуся".

Сушені абрикоси

Вони покінчили з материнками, коли вже западали сутінки. Наприкінці напруженої і такої небезпечної роботи Леля знову здивувала Лисого: вона не дозволила рубати пагін. А то вже була ціла гілляка, вкрита листям. Понад те, поруч із нею вже сиділа жаба. Леля не дозволила навіть наблизитися до куща. Вона лиш надрізала репану кору великого дерева, що росло неподалік.

Лисий не сперечався. Він раптом відчув, що смертельно втомився. Від самого світання хлопець був на ногах. Ніби на підтвердження, підступила легка нудота — Лисий згадав, що зранку нічого не їв. Шукати нічліг усе одно треба десь подалі звідси. По-перше, поруч із їдючими жабами добре не виспишся. По-друге, зарубки. Вона їх зробила, звісно, для того, щоб ніхто з села не натрапив випадково на жаб. Це зрозуміло. Отже, село десь недалеко. Одного чужинця на день — також достатньо. А Леля, напевне, зараз спробує заманити його до свого села.

— Ходімо поїмо, — тут же промовила вона, ніби прочитала його думки.

— Не голодний, — без приязні й вдячності в голосі відповів Лисий.

— Як хочеш, — Леля зневажливо стенула плечима.

Вона повільно рушила назад до галявини, пильно вдивляючись собі під ноги. Якби дівчинка пішла до села, то йшла б швидше, хоч і не набагато, щоб дати йому можливість піти за нею. Лисий уже було

вирішив забиратися геть, але ще затримався й стежив за дівчинкою. Ось вона нахилилася, щось підняла з трави, роздивилася й відкусила.

Швидко сутеніло, тож хлопцеві не видно було, що саме вона їсть. Він напевне знав, що нічого їстівного там не може бути. Але голод і цікавість взяли своє.

— Уже визріли. Хочеш? — Леля, жуючи, подала йому арбалетну стрілу з чимось рожевим, настромленим на неї.

Лисий мимоволі підійшов. Він уже навіть простяг руку, але враз гидливо відсмикнув її. На стрілі були… рештки вбитого Лелею їдючого жабеняти. Зараз вони справді нагадували якийсь спілий фрукт, але все одно зрозуміло, що це та сама жаба, тільки дуже рожева на колір.

— Ти… ви це їсте?

Леля, безперечно це їла. Тож запитання було досить безглузде, але ні на що розумніше Лисий не спромігся.

Дівчинка розсміялася:

— Ти як з неба впав. Звичайно, їм. Їх усі їдяць. Слухай, звідки ти справді? Бери скуштуй!

Навіть дивитися на цю їжу було гидко. Однак це була можливість не відповідати на запитання про те, звідки він; до того ж Леля з таким задоволенням жувала, що Лисий наважився.

На смак це чимось нагадувало сушені абрикоси, тільки ще твердіше — треба було добре жувати.

— Молодзенький, — задоволено промовила дівчинка. — Ходімо на галявину, там є більший.

Лисий пішов слідом за нею.

Чуже село

Над галявиною висіла хмарка світляків. Їхнє мерехтіння було ще млявим, але ніч стрімко наближалася. Лисий нарвав жмут трави і з-за дерева, не виходячи на відкритий простір, сильно підкинув його вгору. Світляки хижо кинулися до травинок, однак тут же втратили до них інтерес і знову розосередилися й злетіли вище. Леля пронизливо запищала, імітуючи голос кажана. У неї дуже схоже вийшло, аж світляки хлюпнули під дерева на дальному узліссі й зачаїлися. Вискаючи через кожні два кроки, дівчинка підбігла до червоноперої стріли, витягла її разом з дозрілою жабою з землі й, так само попискуючи, бігом повернулася до Лисого.

Ця жаба була м'якішою і соковитішою, однак жувати все одно довелося досить довго. Це позбавляло необхідності розмовляти. Лисий наполегливо роззирався, намагаючись придумати, де б його знайти безпечне місце для нічлігу. Але що довше думав, то певніше переконувався, що треба йти геть звідси, подалі від чужого села. Леля вдома неодмінно розповість про нього, тож цілком ймовірно, що дорослі вже вночі можуть податися на пошуки. Він для них такий самий чужий, як і вони для нього. Леля обов'язково розкаже, що він здалеку — це вона вже точно зрозуміла. Що йому тут потрібно, що він вивідує? — шукатимуть напевне.

Жаба виявилася не лише смачною, а й поживною. "Так от чому вона не знищила останній кущ", — подумав Лисий.

— Куди ти цапер? — Леля заговорила першою.

Лисий помовчав, сподіваючись, що вона почне ще щось питати, і тоді можна буде не відповідати не лише на це запитання, а й на всі наступні.

Вона неправильно зрозуміла його мовчання й додала:

— Ти не думай, я не закудикую. Просто зараз ходиць уже небезпечно. Якшо хочеш, можеш заночуваць в нашій вьосці.

— У вашій… що?

— Вьоска — ну, де я живу, де всі наші живуць.

Мабуть, так вони називають своє село, подумав Лисий. А ми ніяк не називаємо — село та й село.

— Чого я у вас не бачив! — буркнув хлопець навмисне грубо, щоб відбити в неї бажання знову його запрошувати.

Леля засміялася. Сміх у неї був дзвінкий і заливистий.

— От ти смішний! Чого ти соромисся!

Вона знову неправильно його зрозуміла, і це якраз Лисому сподобалося. Хай собі думає, що він соромиться.

— Прощавай, — кинув він їй, розвернувся й беззвучно розтанув у темряві.

— Як тебе звуць? — долинув до нього дзвінкий голос.

— Лисий! — ніби зовсім здалеку відгукнувся він.

Леля теж уміла ходити беззвучно. Якби не червоне оперення стріл, що визирало з дерев'яного колчана за її спиною, Лисий, мабуть, загубив би її. А піти звідси, не розвідавши де її Вьоска, — треба ж придумати таку безглузду назву! — хлопець не міг.

У лісі прокидалися нічні звуки. Десь позаду свиснув кажан, пугукнув пугач і замовк. Потім він забив крилами, і тут же нажахано пропищала миша. І теж замовкла. Далеко на півдні залопотіли порожні дерева, загули. Це погано. Доведеться їх обходити, а це час.

Леля вела його просто на захід. Вона не зупинялася, йшла майже прямо, тільки одного разу зробила півколо трохи на південь — вона знала ці місця, мабуть, прямо йти було небезпечно.

Хлопець геть вибився з сил. Позаду важкий день, та ще й іти назирці завжди значно важче, ніж просто рухатися вперед. Десь зовсім поруч засичала нічна гадюка. Але вона була не на шляху Лисого, тому він навіть не стишив ходи.

Попереду між деревами потрохи просвітлювалося. Він підійшов до величезної галявини, залитої місячним світлом. Лелю тепер було добре видно — вона простувала до купки невисоких хаток, складених, як і в їхньому селі, з колод. Лисий причаївся в тіні крислатого дуба. Найспокійніше й найдобріше дерево. Ніякої несподіванки від нього можна не чекати. Хлопчик завмер і на якийсь час втратив Лелю з поля зору. Його тепер цікавило інше: де охоронці? Хоч скільки він вдивлявся в вулиці, ніяк не міг вловити бодай якийсь рух, бодай відблиск світла. Вікна були темні, здавалося, що в селі немає жодної живої душі. Він пошукав поглядом Лелю і не знайшов її.

Щось тут було не так. Лисому зводило живіт. Щось страшне й погане відчувалося в чужому селі. Йому стало страшно за Лелю, але хлопець тут же відігнав цей недоречний страх. Це її село. Вона тут удома. За

себе треба боятися — адже ще півгодини тому він не зрозумів, якими страшними можуть бути чужа людина і її село.

І тут у селі хтось пронизливо нажахано закричав. Голос був зовсім не схожий на Лелин, однак Лисий міг поручитися, що це кричала саме вона. Забувши про небезпеку, він щодуху кинувся на цей голос.

Мертва вьоска

"Навіть найстрашніша погань не наважиться ступити на слід вовкулаків протягом трьох діб", — розповідав колись батько, як іще був живий. Лисий згадував ці розповіді й розумів: усе, що колись так лякало його, не порівняти з побаченим у Вьосці. Хіба що одне: вовкулаки ніколи не йдуть поодинці. Вони завжди налітають зграєю. Не може бути в цілому світі істоти, яка здатна була б сама накоїти стільки лиха.

Він намагався уявити, що ж тут насправді відбулося, і не міг. Наслідки були перед очима, а уява відмовлялася пояснити, як таке могло статися. В селі не просто не лишилося жодної живої душі. Не було навіть жодного непошматованого тіла…

Вони ночували на вулиці. Зайти до якоїсь оселі ні він, ні тим паче Леля не могли. Леля, мабуть, зовсім не спала. Принаймні коли черговий кошмар будив Лисого, він щоразу бачив її в одній і тій самій позі. Вона сиділа, обхопивши руками коліна й бездумно хиталася з боку в бік. У місячному сяйві блищали її сухі зелені очі. Леля не зронила ні сльозинки. Вона, схоже, просто виключилася, відгородилася від світу. Під ранок, коли зблід місяць і випала роса, Лисий навіть подумав, що дівчинка вже ніколи не повернеться до життя.

Але тільки-но зазолотилися верхівки дерев на сході, вона підвелася, дуже зосереджено й діловито обійшла всі хати, уважно вдивлялася в понівечені мертві обличчя. Це було її село, то були її близькі й рідні, і все

ж вона знайшла сили подивитися на кожного. Лисий мусив визнати, що він би так не зміг. Навіть на тіла цих чужих людей він не міг поглянути.

— Дітей немає, — нарешті сказала вона. — їх забрали. Ходім.

Лисий відчував, що зараз він мусить слухатися її. Вони зайшли в перехняблену хату в центрі села. Не кинувши й оком на те, що лишалося від мешканців оселі, Леля попрямувала в дальній куток. Там вона відкинула половичок, під яким виявилася дерев'яна ляда з іржавим металевим кільцем. Відчинивши погріб, Леля помацала рукою під долівкою, дістала недопалену свічку й кресало, засвітила вогонь, потім спустилася вниз рипучою драбиною.

— Тримай! — гукнула вона звідти й почала викладати на долівку спершу великий арбалет з різьбленим ложем, потім два колчани зі стрілами в чорному оперенні й нарешті обережно виклала могутній палаш із загнутим руків'ям.

— Вони не встигли скористатися цією зброєю. Кілька років виготовляли її — спеціально проти вовкулаків, і… не встигли. — Говорила вона рівним безбарвним голосом. — Вовкулаки не вбивають дітей. Вони вирощують із них нових вовкулаків. Часу в нас небагато, але є. Ти пайдеш зі мною?

Сказати, що це було безумством — нічого не сказати. Що можуть вони — двоє підлітків з арбалетами — проти зграї безжалісних напівзвірів-напівлюдей? Але зараз щось пояснювати Лелі було безглуздо. В її очах палав такий лютий зелений вогонь, який не згасити ніякими словами.

— Що такого спеціального в цій зброї? — після тривалої паузи спитав Лисий.

— Срібло, — коротко відповіла дівчинка.

Справді, на самісінькому краєчку темних наконечників стріл були крихітні вкраплення блискучого білого металу. Таким же білим блиском сяяло й лезо палаша.

— Звідки у вас стільки срібла? — задумливо поцікавився Лисий.

— З Руїни.

Хлопчик здригнувся. Цього він зовсім не сподівався почути.

Це слово він не мав права вимовляти навіть подумки. То була найстрашніша таємниця — мета його подорожі. Про існування Руїни Лисий довідався тільки тоді, коли Інженер вирішив його туди вирядити, не раніше. Зараз він почувався обдуреним — це дівчисько знало страшне слово, і, схоже, знало його вже давно. З того, як вона його промовила, було зрозуміло, що для неї це слово ніколи не було забороненим. Лисий збагнув, що краще про це помовчати, він був упевнений: щойно він вимовить слово "Руїна", і вона одразу здогадається, куди він іде.

Леля чекала на його відповідь, а він розмірковував. Вовкулаки пішли на південь. Йому теж треба йти на південь. Слід вовкулаків — раптом збагнув він — найбезпечніший шлях. Якщо вовкулаки пройшли далеко, то він виграє чимало часу. Головне — не наштовхнутися на їхній привал. А там буде видно. Там він спробує переконати Лелю, що рятувати дітей — безумство. Просто на два трупи більше.

— Ходімо, — кинув він, підняв з долівки арбалет і колчан і почав прилаштовувати їх собі на спину, щоб будь-якої миті вихопити найнеобхідніше — шаблю або стрілу.

Дерев'яна полуничка

Вовкулаки перли навпростець, нічого не оминаючи, все знищуючи на своєму шляху. Тільки наймогутніші дерева з корою, обчухраною на рівні людського зросту, пускали крупними краплями сльози, але стояли незламані. Кущі, підлісок, тіла дрібних птахів і тварин були втоптані в землю кігтистими лапами. Скільки їх у зграї? Навіть приблизно Лисий не міг цього визначити.

Спочатку він намагався дивитися під ноги, щоб не наступити на кров чи розчавлене м'ясо. Потім зрозумів, що то марний клопіт. І після цього йти стало легше. Вони майже бігли, не спиняючись ні на мить, і все ж не наближалися до переслідуваних. Може, воно й добре, думав Лисий, бо то вірна смерть. Він згадав розтерзані тіла у Вьосці й здригнувся.

— Коли ми наблизимося до них, — тим самим безбарвним тоном заговорила Леля, ніби читала хлопчикові думки, — треба буде розділицця. Ти обійдеш їхній табір справа, я — зліва. Якщо ми одночасно почнемо стріляти… Стріляти почнемо за моєю командою: я закричу кажаном. Не підходь близько до них. Стріляй здалеку, але влучно. Треба берегти стріли. Вони будуць думаць, на кого з нас нападаць. Поки не вирішаць, ми маємо час.

— А якщо вони нападуть на обох нас одночасно?

— Не думаю. Вони дурні, й завше бігаюць граєю.

— Ти їх часто бачила? — план почав здаватися Лисому не таким уже й божевільним.

— Ніколи не бачила, — Леля зруйнувала перші зародки його оптимізму.

Треба щось придумати, якось переконати її. Тільки не зараз. Зараз вона в такому стані, що ніякі слова не подіють. Від довгої гонитви вона трохи заспокоїться, тоді Лисий змусить її залишити слід вовкулаків, який

не може привести нікуди, крім вірної страшної смерті. А він не має права помирати. Бо тоді помре ще одне село. Найпростіше, звичайно, — розповісти їй про те, куди він іде й навіщо. Але цього робити не можна.

Лисий навіть збився з кроку. Тобто виходило, що все одно йому треба залишити її саму. Просто відмовити нападати на вовкулаків, а потім залишити одну. Втекти? Чи твердо наказати, щоб не йшла за ним? Що вона робитиме — одна в лісі? Нічого не робитиме. Просто загине. Одна людина в лісі вижити не може.

Взяти її з собою? Разом легше дійти до Руїни. А потім? Пройти Руїною може тільки одна людина. Якби не це, Інженер послав би з ним іще когось.

— Що ти чула про Руїну? — спитав він, іще не знаючи навіщо.

— Нічого. Про Руїну ніхто нічого не знає. — І після паузи Леля таки спитала: — то ти йдеш до Руїни?

— Що мені там робити?

Леля, мов вкопана, зупинилася. Лисий одразу зрозумів, куди вона дивиться. Напіввтоптана в трав'яне місиво, перед ними лежала якась маленька червона річ. Дівчинка нахилилася й підняла її.

— Він живий… — вона сіла просто на траву й заридала в голос. Це були перші її сльози після вчорашнього вечора.

Лисий мовчки розігнув її сильні пальці й побачив на долоні дівчинки маленьку полуничку. Вона була майстерно вирізьблена з дерева й пофарбована в червоний колір, тільки листочки й хвостик зелені. У хвостику було просвердлено крихітний отвір, через який протягнуто брудну розірвану шворочку. Леля знову стисла кулак.

Чого Лисий ніколи не міг терпіти, так це дівчачих сліз. Однак тут він зрозумів, що чіпати її не слід і втішати не слід. Треба почекати.

Собаки по деревах не лазять

Коли Леля перестала плакати, вона витерла очі й роззирнулася. Лисого поруч не було.

— І не треба, — твердо сказала вона. — Самі впораємося.

Але тут же зрозуміла, що разом з ним пропав і колчан противовкулачних стріл; вона знову заплакала — тепер уже розпачливо. Вона була зовсім одна. Нікого в цілім світі. Тільки… Але від нього чекати допомоги не доводилося. Навпаки — його треба рятувати. Леля рвучко підвелася на ноги. Сльози самі висохли. У неї був арбалет, колчан стріл і важкий палаш. Дівчинка кілька разів змахнула ним. Посріблене лезо зі свистом розрізало повітря. Палаш був важкий. Вона розуміла, що довго махати ним не зможе.

— Скільки зможу, — промовила до себе, звичним рухом вклала зброю в заплечні піхви й рішуче закрокувала на південь витолоченим шляхом.

— Гей, зачекай, — долинуло з-за спини.

Леля зупинилася, не повертаючи голови.

— На ось, підкріпися, — Лисий простягнув їй повну пригорщу свіжозірваних суниць.

— Дзякую, — відповіла вона, підставляючи складені кошиком долоні.

"Це вперше вона мені подякувала, — подумав хлопчик. — Та й то зі своїм дзеньком". Він і раніше здогадувався, що чужі люди повинні бути не такими, як його односельці. Але що вони так по-чудернацькому балакають, йому й на думку не спадало.

— Ну що, пайшли? — передражнив він.

Леля вперше за півдоби усміхнулася.

Суниці, звісно, не вгамували голоду, але нічого іншого поблизу вовкулачого сліду не було. Та й не могло бути. Воно й добре. З голодом іще можна боротися.

Важче було боротися з сонцем. Воно тепер світило прямо їм в очі, їдке й пекуче. З-під крис капелюха цівочками лоскотно стікав піт, сорочка липла до спини, а в роті навпаки — пересохло.

— Чому ти повернувся? — несподівано спитала Леля.

— Нам по дорозі, — після недовгої паузи відповів Лисий.

— Навіщо тобі в Руїну?

Цього разу хлопець вирішив не піддаватися.

— Це твоєї сестри — суничка?

— Брата.

— Скільки йому?

— Вісім.

— Він сам був дома?

— З бацьками.

Лисий боявся на неї подивитися. Сам він мами майже не пам'ятав. А коли батько не повернувся з полювання, Лисому також було вісім років.

— Як його звуть, — спитав він.

— Івась.

Івась. Зроду не чув таких імен. Леля, Івась…

— А як твоє справжнє ім'я, — знову спитала Леля.

— Моє справжнє ім'я — Ли-сий, — роздільно вимовив він.

— Можеш просто не відповідаць, якщо не хочеш казаць правду. Це прізвисько, а не ім'я. Таких імен не буває.

— Це таких, як у тебе, не буває, — розлютився Лисий. — Леля! Набір літер без будь-якого значення.

— Набір чого?

Лисий прикусив язика.

— Нічого.

— А шо, у вас усіх звуць так, як тебе?

— Чому так. По-різному звуть. Хіба можна, щоб усіх звали однаково?

— Ясно, що не всіх однаково. Я маю на увазі — ну, там Кривий, Довгорукий?..

"Може, вона хоче вивідати імена моїх односельців?" — подумав Лисий. А навіщо? Тепер, коли вона нікому не може розповісти, навіщо їй щось про мене знати? І взагалі навіщо щось знати, коли немає з ким про це поговорити...

— Послухай, — Леля запнулася, ніби їй незручно було називати його по імені, — я відаю, що ти прийшов здалеку. Йти тобі ше дуже далеко. Ти й так багато часу втратив через мене... Мій брат — то мій брат. Там повинно бути ше десяць дітей. Я тепер нічия. Зможу — визволю їх... Не зможу — то, значиць, так і буде. Я тоді сказала, шо... Словом, ти роби так, як тобі потрібно. Мабуць, твоя справа теж не мала, раз тебе послали в таку дальню путь одного.

— Чому ти вирішила, що мене послали? Може, я сам...

Леля не відповіла. Піт заливав очі, вони немилосердно пекли. Але сонце вже починало хилитися на захід. Ще півгодини, і на них упаде прохолодна тінь від дерев, що по праву руку від вовкулачого сліду. Страшенно хотілося пити. Але сказати про це Лелі він не міг. Вона дівчинка, хай першою попроситься. Хлопець мусить бути витривалішим.

"Я тепер нічия"! Як у неї тільки язик повернувся таке сказати без сліз!

— Навіть якщо тобі вдасться їх звільнити, що ти далі робитимеш? — Лисий одразу пошкодував про запитання, що якось несамохіть злетіло з язика.

Тепер настала черга Лелі не відповідати. Лисий розізлився. Зрештою, він не зобов'язаний...

— І взагалі твій план нікуди не годиться. Диви, скільки їх тут пройшло! Ну, вб'ємо ми чотирьох або й п'ятьох, поки вони вирішать, на кого спершу кинутися. Ти що, палашем від них відіб'єшся? А потім так само кинуться на другого. І дітей не врятуємо, і самі загинемо.

Леля мовчала, і він повернув голову, поглянув на неї. Вона йшла мов уві сні. По щоках текли сльози, очі нічого не бачили. Лисий зрозумів, що просто добиває її, щоразу влучаючи в найболючіше місце. Він замовк.

Слід вовкулаків обтік навколо величезного дуба. Таке дерево вони не лише не могли затоптати, навіть кора не обідрана, тільки подряпана. Леля обійшла його зліва, а Лисий — справа. Коли вони знову зустрілися, хлопчик промовив:

— Послухай, Лелю! Я от думаю. Собаки ж не вміють лазити по деревах. А вовкулаки? Як ти гадаєш?

Дівчинка різко зупинилася. Потім несподівано обхопила Лисого за шию і міцно поцілувала в спітнілу щоку.

— Ти що, здуріла! — сердито кинув він, відчуваючи, як зрадливо червоніє обличчя.

Тренування

Далеко в ліс вони не заглиблювалися. Вибрали високу пряму сосну, Леля зірвала квітку гнилотника, встромила її в розщелину в стовбурі, і Лисий почав освоювати арбалет. З лука він стріляв непогано — не так добре, як Гостроокий, але досить вправно. Арбалета він тримав у руках вперше. І з'ясувалося, що це не така проста справа. Він випустив цілий колчан червоноперих стріл (чорнопері треба було берегти), поки одна стріла прошила краєчок пелюстки.

— Треба добре впираць приклад у плече, — навчала Леля, — тоді при пострілі арбалет не здригатиметься. І на гачок натискуй плавно, не смикай!

Потім вони довго збирали стріли — одна залетіла аж на вовкулачий слід, а ще одна перелетіла на той бік. Ледве знайшли її — добре, що вирішили стріляти саме червоноперими. Тільки по оперенню й знайшли. Стріла прошила великий терновий кущ і ввіткнулася в землю при самому кореневищі. Не дістати. Довелося рубати кущ.

А це розвага не з приємних. Гілля намагалось ухилитися, вчепитися за штани, подряпати руку, а то й поцілити довгим шипом в око. Лисий геть упрів, а й половини куща не подолав. Леля не хотіла зазубрювати срібло на палаші, тож хлопець дав їй свою шаблю. І відразу зрозумів, що з шаблею вона поводиться ще гірше, ніж він з арбалетом.

— Ти замахуєшся не від плеча, а від ліктя. Так нічого не вийде, — тепер він навчав дівчинку.

Забрав у неї шаблю, показав, як тримати, як розмахуватися, щоб шабля била під коріння — самим краєчком леза.

— Якщо вдарити по гілці самою основою леза, оцією частиною, при руків'ї, гілка напевне встигне впитися в сорочку або — не приведи! — ще й в тіло.

Небезпеку Леля розуміла й сама. Може, тому в неї й виходило так погано. Але вона швидко навчалася, і скоро удар був хоч і не дуже сильним, але точним і вивіреним.

Зрештою Лисий забрав у неї шаблю й закінчив роботу сам.

Потім знову настала черга арбалета, і тут уже Леля відігралася.

— Ти знову смикаєш гачок! У тебе весь арбалет здригаєцця, мов від укусу. Ти ж дивися, тут на волосину зіб'єш приціл, а стріла вже пролітає за цілий крок від дерева.

Потім знову махали шаблею, потім знову арбалет — з різних відстаней. І хоч Лисий в цілому був задоволений своїми успіхами, Леля твердо сказала, що стріляти більше, як з п'ятдесяти кроків йому не варто.

— Тільки стріли розтринькаєш.

Лисий розумів, що вона має рацію, але все одно чути таке прикро. Прикро й те, що так близько підійти до вовкулаків було важко й небезпечно.

Вони витратили чимало часу, але втішали себе тим, що вдень вовкулаки швидше за все сплять, тож відстань між ними не збільшується — дні зараз значно довші, ніж ночі.

Від сосни-мішені йшов схил до яру. Вони вирішили пошукати струмок і наповнити баклажки. Струмок справді був, але пити з нього вони не наважилися. Вода була мутна й відливала чимось металевим. Натомість на гребені яру знайшли невеличке абрикосове дерево, усіяне оранжевими кисличками, які вгамували спрагу. Та й голод разом.

Тоді Леля знову попросила в Лисого шаблю й повирубувала кущики й абрикосові пагони навколо деревця.

— Ти збираєшся сюди повернутися? — здивувався Лисий.

— Мабуць, ні.

— То навіщо ж ти це робиш — як у своєму саду?

Леля розгублено на нього подивилася, ніби не знала, як пояснити свій вчинок.

— А чий же це сад?

— Це не сад, а ліс. Ліс нічий.

— Мій бацько каже, — голос Лелі затремтів, — казав, шо нічийого не буває нічого. Ліс ніколи не стане твоїм, якшо ти його не вважатимеш своїм.

— Може, ти й навколо того жаб'ячого куща все розчистила? — в’їдливо спитав Лисий.

— Ні. — Леля хвильку подумала, а потім розсміялася. — Вони й справді трохи схожі на жаб. Ми їх називаємо стрибунцями. Ні, я не розчищала, а тільки сторожила, шоб стрибунці не розходилися по лісу. Бо тоді вони можуть стати небезпечними для інших.

— Для яких інших?

— Ну, для тебе, наприклад, — вона знову розсміялася, і Лисий також засміявся, хоч це вочевидь був сміх з нього.

— Я досі не чула, як ти смієсся, — промовила Леля. — Це добре, шо ти смієсся. Бо вчора я тебе боялася.

Лисий подумав, що він також учора боявся її, але нізащо в тому не зізнався б уголос.

Стоянка

Дерева обабіч шляху перетворилися вже на суцільну темну стіну, коли вони побачили закінчення вовкулачого сліду. Точніше — його розростання в цілу галявину. Тут вовкулаки провели день. Вони залишили стоянку ще зовсім недавно. Стояв гидотний сморід свіжого посліду. Біліли кістки, на які переслідувачі намагалися не дивитися, навколо їжаками стирчали пообламувані кущі, валялися зім'яті підстилки з зелених соснових гілок. Сосни скрізь були пообчурхувані вище зросту Лисого — як під гребінець. Жодної зламаної гілки або подряпаного стовбура вище цієї мірки. Це дуже втішало — схоже, по деревах вони справді лазити не вміють.

Однак залишатися тут було немислимо, йти далі — небезпечно. Та й сил уже не лишилося. Лисий і Леля обійшли місце привалу й знову натрапили на прямий і безкінечний вовкулачий слід.

За півгодини вирішили зупинитися на нічліг. Вони розрахували, що якщо встануть одразу після півночі, то вдень зможуть наздогнати валку. Саме тоді, коли вовкулаки спатимуть.

Шлях, яким пройшли ці мерзенні тварюки, був дурним і отруєним. Півночі Лисий крутився, бачив уві сні ошкірені ікла й швидкі в'юнкі зарості плюща-кровопивці. Леля також погано спала. Але вона не вертілася, лежала мовчки горілиць і то засинала, то дивилася на зірки. Де ще в лісі побачиш стільки зірок?

Лисий також дивився на зірки. Він дуже любив зоряне небо. В неміряному розсипі зірок існувала якась закономірність — хлопець вірив, що не випадково їх розвіяно так нерівномірно. Назви сузір'їв не мали нічого спільного з їхньою формою, і це також наводило на роздуми про глибоку закономірність і продуманість. Хоча й зрозуміло, що ніяка людська сила не здатна була створити зоряне небо, все ж мудрість його постійно наводила Лисого на роздуми про зумисність і розумну влаштованість.

А ще він шукав свою зірку. Колись мама сказала йому:

— Десь там є й твоя зірка. Тільки котра з них — поки що невідомо.

— А коли стане відомо? — спитав він.

— Не знаю, синочко. Буває, людина й до смерті своєї не довідається, котра зірка — її зірка. — Мама помовчала. — Небагатьом щастить побачити свою зірку. То щасливі люди.

— А я побачу?

Мама знову помовчала, потім відвернулася й відповіла:

— Ти побачиш. Неодмінно побачиш.

Він дивився на небо й намагався зрозуміти, яка з зірок йому найбільше подобається. Подобалися всі.

Зрештою Лисий помітив, що ківш на небі перевернувся, отже, час вирушати. Леля встала тут же, щойно підвівся він. Пожували рештки кисличок і рушили зловісним слідом.

Вони йшли мовчки — напружені й зосереджені. Мабуть, Леля думала про те ж, про що й Лисий — про другу половину сьогоднішнього дня. Про ту другу смердючу й захаращену галявину, до якої їм так не хотілося наближатися. Але й оминути її вони не мали права.

Підказка

Як вони й сподівалися, про наближення вовкулачого привалу їх попередив сморід. Як і домовлялися, вони розділилися й пішли в обхід галявини. І одразу ж Лисий ледве не наштовхнувся на жаб'ячий кущ —

величезний, густий, весь обвішаний крупним листям. Довелося звернути ближче до галявини, ризикуючи наразитися на вовкулачих вартових.

Був ясний день, усе добре видно. Вовкулаки спали покотом, навіть не виставивши вартових. Від їхнього хропіння тремтіло листя на деревах. Було їх не менше трьох десятків. Втім, особливо розглядати й рахувати ніколи. Лисий очима шукав зручне дерево. І дуже швидко знайшов — зовсім близько до галявини. Це був могутній дуб, креслатий і густий. Щоправда, вилізти на нього не так просто. Нижня гілка відділялася від стовбура вище хлопчикового зросту. Він підстрибнув, ухопився за неї, але далі діло не пішло. Вона була занадто товста — майже як його тіло. Лисий кілька разів намагався обхопити її ногами й тоді вилізти на неї, але це не вдавалося.

"Як же там Леля? Чи зможе вона здертися на дерево?"

Лисий висів і повільно ліз по гілці подалі від стовбура, перебираючи руками й ногами. Ось він дістався розгалуження, й пішло легше. Треба тільки дбати про тишу й зброю за плечима. Не вистачало ще розсипати стріли.

Потім він досить довго вибирав собі місце на дереві. Нарешті вибрав — на відстані двох кроків від стовбура, досить високо — не менше двох своїх зростів. Там розходилося зразу три потужні гілки — можна зручно сидіти, і вся галявина як на долоні.

Тепер він міг як слід роздивитися вовкулачу стоянку. Те, що спочатку здалося йому безладом, насправді виявилося досить упорядкованим простором. Величезні потвори, поставою схожі на людей, але з ніг до голови порослі негустим коротким волоссям, що нагадувало вовчу шерсть, спали покотом; їхні тіла утворювали майже правильне кільце. В центрі, зв'язані між собою за руки й ноги, лежали семеро дітлахів приблизно від п'яти до десяти років. Лисий іще раз перелічив. Їх було семеро, а не десятеро, як сподівалася Леля. І

найгірше, що один із них — мабуть, найстарший — не спав. Він лежав крайній і пильно дивився на Лисого.

Хоч би він не побудив решту, хоч би не побудив вовкулаків, доки Леля не влаштується на дереві!

Лисий почав шукати Лелю. Це виявилося неважко. Її яскраве руде волосся повільно рухалося в кроні великого дуба, що стояв значно далі від галявини, ніж той, на якому сидів хлопець.

Поруч із собою Лисий помітив невелике дупло в гілці. Дуже доречно. Він обережно витягнув усі противовкулачі стріли й поскладав у дупло. Вони нагадували химерний букет чорних квітів. Стріл було п'ятнадцять. Стільки ж — у Лелі. Стрілець почав рахувати мішені. Коли подібні до людей істоти лежать покотом, та ще й на такій відстані від тебе, це не просте завдання. Лисий кілька разів збився, поки дістав точний і остаточний результат: тридцять двоє вовкулаків. Щоправда, у Лелі ще було кілька червоноперих стріл. Але всім відомо, що вони вовкулаків не беруть.

Ця проста арифметична операція змусила Лисого вкритися липким потом. Отже, справа ще безнадійніша, ніж це здавалося на початку. Ще можна було злізти й тихенько забратися звідси. Чи зможе він подати Лелі беззвучний і зрозумілий сигнал? Він знав, на якому вона дереві, але розгледіти її вже не міг. Чи бачить вона його?

І тут Лисий відчув на собі погляд зв'язаного хлопчика. Йому здалося, що той читає його думки. В погляді малого був такий розпач, здавалося, він зараз завиє. Лисий приклав палець до губів і похитав головою. І малий зрозумів, кивнув у відповідь.

Юний воїн натягнув тятиву, акуратно вклав стрілу й почав вибирати першу жертву. Він придивлявся до тих, хто лежав ближче до нього, справедливо вважаючи, що їм до дуба бігти ближче. Але тут Лисий

знову відчув погляд малюка. Той робив якісь незрозумілі жести, махав головою, наче хотів зігнати муху зі щоки. Нарешті до Лисого дійшло, що хлопчик вказує на вовкулаку, який лежав найближче до нього.

Той дебелий — мабуть, найбільший за всіх — вовкулака лежав на спині всередині кільця, трохи окремо від інших. Він лежав горілиць, хропів роззявленим ротом, і Лисому навіть здалося, що він бачить жовті ікла. Втім, то швидше він їх уявляв, бо на такій відстані нічого роздивитися, безперечно, не міг. Під вовкулакою зеленіла ціла перина з соснових гілок, густо засипана листям. Хлопець зрозумів: то був вожак зграї. Лисий кивком подякував малому й почав цілитися туди, де, на його думку, гупало вовкулаче серце. Залишалося чекати Лелиного сигналу.

Новий вожак

Вовкулаки — нічні істоти. Писк кажана для них — звична річ. Ніхто й не поворухнувся. Тільки вожак тонко вискнув, коли стріла Лисого ввійшла в його груди. Хлопець нервував, оскільки зовсім близько до вожака лежав малюк. Боячись промахнутися, він взяв трохи нижче й, мабуть, лиш поранив вожака. Той підхопився й тут же знову впав. Зграя звелася на четвереньки, дехто навіть скочив на прямі, всі дивилися на вожака, що з хрипом крутився на своєму ложі. Лисий пустив другу стрілу — в найближчого до нього вовкулаку. Видно, вона втрапила в хребет, бо глибоко не ввійшла, але звірюка завив і схопився за плече сусіди, ввігнав кігті, і той завив також. Зграя дружно підхопила виття, навіть не помітивши, як упали двоє крайніх вовкулаків по другий бік кільця. Від того божевільного хору хлопцеві запаморочилося в голові, насилу опанував себе.

Заряджаючи третю стрілу, Лисий уже знав, що стрілятиме в тварюку з плечем, закривавленим кігтями його родича.

Зграя нарешті помітила стрільця. Нездатні прийняти рішення без команди вожака, вовкулаки завмерли і якусь мить мовчки витріщалися на хлопчика, що сидів на дереві.

Однак тут схибила Леля. Її стріла не вбила, а лише поранила третю жертву. Знову розляглося моторошне виття, зграя хором повернулася до пораненого й не помітила, як у вовкулаки з закривавленим плечем підігнулися ноги і він м'яко повалився на землю.

Дуб, на якому сиділа Леля, був далеко від Лисого. Він зрозумів, що коли зграя кинеться в той бік, він не зможе допомогти. Лисий випустив ще одну стрілу й голосно по-собачому загавкав. То не було свідомим його рішенням — він сам не розумів, чому не закричав по-людськи. Але це спрацювало. В маленьких мізках велетенських вовкулаків стався розлад. Вони дружно повернулися до хлопця, але дивилися не на дерево, а під нього, шукаючи ненависного пса. Ця пауза дала Лисому можливість пустити в ціль іще одну стрілу. Вона стала вирішальною. Зграя кинулася до нього. Коли він перезарядив арбалета, всі вовкулаки, яких іще не вразили стріли, вже зібралися під його дубом.

Лисий розгубився. Просто під ним шаленіла зграя розлючених потвор. Хлопчик переконався, що, незважаючи на відстань, він правильно роздивився ікла в пащі вожака. Ікла були у всіх, ікла були жовті, ікла були страшні. З них скрапувала слина. Вовкулаки гарчали, ревли й намагалися підскочити, щоб схопити ворога. Стрибали вони добре, про це Лисий не подумав. Кігтиста лапа одного з них навіть дряпонула по гілці, на якій сидів хлопець. Стріляти вниз він не міг — стріла вивалилася б із арбалета раніше, ніж він би встиг натиснути на спусковий гачок. І про це він також заздалегідь не подумав.

Один із вовкулаків одержав Лелину стрілу в стегно. Він завив, інстинктивно схопився за неї й рвонув з тіла. Від болю вовкулака повалився на траву й, качаючись намагався вкусити себе за вражене місце. Зграя мить дивилася на нього, а потім кинулася й тут же

розшматувала пораненого. Картина була така жахлива, так збентежила Лисого, що він ніяк не скористався з цієї паузи.

Вовкулаки дуже повільно приймали рішення. За відсутності вожака вони були цілісною масою, нездатною мислити. Жоден із них не міг узяти на себе відповідальність.

Лелина стріла влучила в саму гущу вовкулаків і звалила ще одного. Лисий зарядив арбалета, але що робити далі, так і не знав.

І тут подав голос поранений вожак. Він щось заклекотів, загарчав і вказав закривавленим пальцем на зв'язаних дітей. Лисий тут же поцілив його ще однією стрілою, але зграя, підвиваючи, вже кинулася до дітей. Перший із вовкулаків, що біг до дітей, тут же наштовхнувся на Лелину стрілу й покотився. Через нього перечепилося ще двоє, і утворилася куча мала. Лисий також встиг вистрілити ще раз — і знову влучно. Але зграя вже оговталася.

Тоді Лисий знову загавкав. Лунко й заливисто. Мабуть, собаки були особливо ненависні вовкулакам, бо ті, забувши про наказ тепер уже мертвого вожака, знову кинулися до Лисого, а він встиг послати їм назустріч іще одну стрілу, але, на жаль, невдало — влучив тільки у плече одному з вовкулаків.

І знову повторилася та ж історія з пораненим, що й раніше. Він висмикнув з рани стрілу, завив, покотився по траві, а решта тут же на нього накинулася. Цього разу Лисий не гаяв часу і випустив навмання — в купу — ще дві стріли. Дві стріли прилетіло й від Лелі.

Це подіяло. Вовкулаки розбіглися, перезирнулися, і тут народився ще один вожак.

— Гарррграрр! — гаркнув він, вказуючи рукою на Лисого, і зграя радісно кинулася до дуба.

Вони підбігли під самісіньке дерево, вже знаючи, що Лисий у них не стрілятиме. Новий вожак спробував підскочити, але не дістав гілки, завмер на хвилину, а тоді схопив за волосся вовкулаку, що стояв найближче до нього, й штовхнув на землю мордою вперед. Той упав на четвереньки, а вожак вскочив йому на спину, відштовхнувся й підстрибнув. Нижній вовкулака завив і повалився на траву, але вожак встиг кігтями вхопитися за гілку поруч із Лисим. Хлопчик миттю вихопив з-за плеча шаблю й рубонув вожака по пальцях. Той з моторошним завиванням повалився на землю, але знову встав на ноги й витріщився на свою закривавлену кисть без одного пальця.

Зграя дивилася на нього насторожено, повільно оточуючи й гаркаючи. Вожак позадкував, зупинився спиною до стовбура й люто загрозливо загарчав. Решта вовкулаків нерішуче зупинилася. І тут вожак підніс угору й показав усім свою руку. Просто на очах палець відростав знову…

Посріблений палаш лишався у Лелі. Вона сиділа на далекому дереві й не могла нічим зарадити. Та й навряд чи як слід бачила, що діється тут, у Лисого.

Новий палець був зовсім інакшим, відрізнявся від інших — він був білий, чистий. Коли з нього виткнувся такий же білий кіготь, зграя радісно загорлала. Вони вже по-дружньому оточили вожака, ляскали його по плечах, реготали й показували одне одному на вожаків палець. Їх лишалося всього одинадцять, але це знову була зграя. Новий палець нового вожака ніби відродив єдність і могутність, знову згуртував усіх. Найстрашнішим було те, що вони тепер вочевидь не боялися хлопцевої шаблі.

Усвідомлюючи всю безнадійність свого становища, Лисий повільно взяв з дупла стрілу і… Вона була остання.

Лисий у розпачі подивився туди, де сиділа Леля й похолов. Дівчинка злазила з дерева. Якщо вовкулаки її побачать… Що робити? Як відволікти їхню увагу? Жодної ідеї не з’являлося. Безнадійно роззирнувшись, хлопець раптом побачив…

Він навіть не обмірковував, навіть думки не сформував, просто вчепився за перше, що впало в око, як потопальник за соломину.

— Гей ви, собаки обідрані! — голосно крикнув він на вовкулаків. — Ловіть!

І випустив з арбалета стрілу. Реакція у вовкулаків була дуже добра. Вони провели стрілу поглядом і з підвиванням кинулися за нею. Мов собаки, що змагаються — хто першим наздожене кинуту хазяїном палицю.

Леля цього не бачила. Вона вже злізла з дерева й перебіжками, ховаючись за стовбурами, наближалася до купки дітей, які, нажахані, тиснулися одне до одного й намагалися не піддаватися надії.

Повний безлад

Остання стріла Лисого пройшла просто через середину куща, зірвавши з нього кілька листочків. Кущ привітно замахав гілками.

Лисий зіскочив з дерева й побіг до Лелі й дітей. Коли він уже був зовсім близько, радісне завивання за спиною змінилося зляканим скімленням. Хлопець пробіг іще три кроки до тіла вбитого вовкулаки, на льоту висмикнув з його спини стрілу і впав, перевертаючись у повітрі.

Вовкулаки бігли прямо на нього. Від божевільного страху їхні ряхи нагадували людські обличчя. Лисий, не підводячись на ноги, випустив стрілу в вожака, який біг першим (Леля також встигла одного підстрелити), а потім розмахнувся і з силою пожбурив арбалет ліворуч.

Дев'ятеро здоровенних волохатих тварюк інстинктивно кинулися за арбалетом, раді, що є якась справа, що є можливість не думати про жах, який гнав їх півхвилини тому.

Леля перерізала мотузки найстаршого хлопчика, кинула Лисому палаш у піхвах, а сама висмикнула стрілу з грудей колишнього вожака зграї.

Вовкулака, який біг першим, схопив арбалет і розвернувся, щоб бігти з ним назад. На повному ходу в нього врізався інший. Обоє повалилися на землю, і тут наспіли решта семеро. Але битися за арбалет вони не стали, раптом усі завмерли, ніби прислухалися.

І тут усі — і малі діти, і Леля, і Лисий, і вовкулаки почули рясне плямкання.

Найменша дівчинка заверещала. Вовкулаки кілька секунд мовчки дивилися на неї, потім дружно додали басів і кинулися навтьоки.

— Лисий, на дерево! — крикнула Леля.

Сама вона швидко звільнила дітей від мотузок і почала лихоманково згрібати соснове гілля. Лисий зрозумів її. Він, напружившись з останніх сил, відкотив тіло колишнього вожака з соснової перини.

— Хутчіш усі під гілля! — скомандувала Леля.

Діти зразу її зрозуміли й полізли під перину. Лисий схопив колчан з червоноперими стрілами й миттю вилетів на молоденький дубок.

— Лелю, сюди!

Але вона його не послухалась, побігла слідом за вовкулаками. Ні, не за вовкулаками, а по арбалет, який вони покинули. Прихопивши його, вона причаїлася за деревом і натягнула тятиву. У неї була лиш одна чорнопера стріла.

Плямкання наближалося, але не так швидко, як Лисий очікував. Потім він зрозумів, що жаби зрізають кут і переслідують вовкулаків. Втім, хлопець вирішив поки що не ризикувати й ще посидіти на дереві. І правильно зробив. Далеко в лісі почувся розпачливий зойк, а потім тупіт вовкулаків почав наближатися. Очманілі від жаху, отупілі від сонячного світла, вони були в істериці, нічого не бачили, бігли, не розбираючи дороги. Може, вони й проскочили б повз дітей, але один із них біг прямо на соснову перину. Лисий з жахом подумав, що буде, якщо той з розмаху скочить на сховану під гіллям малечу.

І щойно він про це подумав, як свиснула стріла, і вовкулака покотився по землі. Решта троє побачили дівчинку з арбалетом й розлючені кинулися до неї. Лелі тікати нікуди. Здертися на дерево вона не встигне. Часу на роздуми не було.

Лисий люто загавкав по-собачому, але це вже не спрацювало. Вовкулаки не звернули на нього уваги, хоч він і сидів на дереві просто на їхньому шляху.

І тоді Лисий зіскочив з гілки, перевернувся через голову, відчайдушно змахнув палашем і рубанув ближчого до нього вовкулаку навскоси через груди. Двоє інших на мить завмерли, і цієї миті Лисому вистачило, щоб висмикнути з тіла вбитого чорноперу стрілу. Але дістати з-за плечей арбалет йому вже було нічим: у правій руці палаш, у лівій — стріла. Велетенський вовкулака кинувся на нього з такою швидкістю, що хлопець навіть не встиг змахнути палашем. Волохатою лівою рукою він схопив хлопця за праве зап'ястя і рвонув його праворуч з неймовірною силою. Тіло Лисого було відкрите для вовкулачої пащі. Смердюча слина крапнула хлопцеві на груди. В останній надії він змахнув лівою рукою і встромив стрілу між жовтих ікол. Вовкулака

загарчав, слина зробилася червоною, він упав на Лисого, придавивши того до землі своїм брудним волохатим тілом. Падаючи, Лисий ударився головою об пеньок. Світ поплив перед очима. Останнє, що він почув, був звук плям і відчаидушнии зойк — от тільки чий?..

2. Лисий і його команда

Діти

— …Змахнув шаблею і прямо на льоту перерубав стрибунця навпіл.

— Ох! — зразу кілька дитячих голосів.

— Вибігає на галявину, а тут уже другий летиць йому просто в обличчя. Я вже не могла вистрілиць. Я навіть подумаць не встигла. А він тоді ніби впав — так спритно й ловко — і покотився по траві, а стрибунець пролетів над ним — такий ображений-ображений.

Діти засміялися.

— А Лесик іще й котицця не перестав, та як рубоне шаблею по материнці — під самий корінь. Одним махом зрубав.

— А мій тато теж дуже хоробрий.

— А інші стрибунці?

— А вони як побачили, що материнки вже немає, то й попроростали самі й стали материнками.

— Так багато?!

— Дуже багато. Ми потім пішли з ним удвох і всі нові материнки повирубували. Тільки одну залишили. І зарубку на дереві зробили, шоб ніхто на неї несподівано не наскочив…

— А чом ви й ту не вирубали?

— Треба ж було хоч одну лишиць! Не ми ж її саджали.

— А навіщо потрібні материнки?

— Усе навіщось потрібне. Раз воно є, то значиць потрібне. Ти ж любиш спілих стрибунців?

— Люблю.

— Ну, от бачиш… А знаєте, як він стрибунців називає? Жабами.

Діти розреготалися.

— А вовкулаки теж потрібні?

— Не відаю… Я думаю, вони як хвороба. Ліс на них захворів…

— А ми завтра з самого ранку пайдем до Вьоски?…

Голоси змовкли, і Лисий розплющив очі. Небо над ним було всіяне добірними зірками. Ліс навколо стояв тихий і приголомшений, ніби чекав, що буде далі.

Страшенно боліла голова. Він хотів поворушити нею, і тут же застогнав від різкого болю. Підступила нудота.

— Оцямився! — над ним схилилися темні постаті, з яких він упізнав найбільшу. — Леля… Як ти мене врятувала?

Знову сміх.

— Це ж ти її врятував! — сказало якесь хлоп'я. Лисий придивився й упізнав найстаршого хлопчика.

— Це ти… Ти молодець. Якби не вдалося зразу відключити вожака… — Лисий замовк, бо знову підступила нудота.

— Лежи тихо, — втрутилася Леля. — І ви всі тихо. Давайте спаць. Завтра тяжкий день.

— Ми завтра пайдемо до Вьоски?

— Я сказала спаць! Завтра про все побалакаємо.

Діти слухалися Лелю, як дорослу. А швидше просто хотіли спати — день у них випав страшенно тяжкий, а перед тим іще безсонна ніч. Леля, мабуть, іще не сказала їм про загибель батьків. Хочеться пити. І болить голова.

Над ним з'явилося Лелине обличчя.

— Пити хочеш?

— Так.

Вона підклала йому під голову руку, підняла й підставила баклажку. Вода була чиста й холодна.

— Дякую.

— Ну, як ти?

— Добре, тільки дуже болить голова.

— Нічого, прайде. Треба поспаць. На ось, пожуй. — Вона подала йому щось.

То виявилася спіла жаба. Дуже смачна і, як він пам'ятав, поживна. Жувати було важко. При кожному русі щелепи віддає біль у потилиці. Але голод брав своє, Лисий жував і жував, і нічого смачнішого бути не могло.

— Ти розбив голову об пеньок, — Леля сиділа поруч і дивилася, як він їсть. — Заживе. Ти такий смішний без капелюха.

— Чому смішний?

— Лисий.

— Що?

Леля тихенько розміялася.

— Смішний, бо лисий.

Він замовк. Потім спитав:

— У вас що, не було лисих у селі?

Тепер промовчала Леля.

— Мій батько був лисий. Останнім часом. Коли я була маленька, в нього ще було волосся на голові. А потім потроху випало. А ти? Коли в тебе випало волосся?

— У мене ніколи його не було. Я такий народився.

— І тому тебе так і назвали?

— Звичайно. — Лисий перевів розмову на інше. — Діти поснули?

— Так, здаєцця.

— Твій брат живий?

— Живий. Каже, що це він тобі показав вожака.

— Я так і думав, що то твій брат. Молодець. Якби вожак лишився живим, ще невідомо, як би все закінчилося. А до речі, хто вбив останнього вовкулаку?

— Стрибунець. — Леля засміялася. — Тобто жаба.

— А ви? Як ви з жабами впоралися?

— Звичайно як. Постріляли.

— Ти постріляла?

— Івась і я.

— Він теж уміє стріляти?

Леля відповіла не відразу.

— Він усе вміє.

Лисий здригнувся. Ці слова, як іскорка з кресала запалює сухий мох, збурили в ньому такі різноманітні почуття, викликали з глибини душі і втому, і переживання останніх днів, і проблему, яку він не міг вирішити і все відкладав, відкладав...

Два роки тому батько привів його до Інженера. Тоді багато людей хворіло від отруєної води. Доводилося її кип'ятити, а це вимагало стільки хмизу... До того ж і після кип'ятіння вона лишалася недоброю. Дорослі почали говорити про переселення. Діти раділи — вони всі мріяли про нові місця, розповідали одне одному, як добре буде там жити, яка там чиста вода.

Якось, випадково підслухавши їхні балачки, батько сумно подивився на Лисого і промовив усього два слова:

— Де "там"?

Лисий був найстаршим у ватазі. Йому від батькових слів стало соромно. Не тому, що він уповні зрозумів їх. Це розуміння прийшло пізніше. Він зашарівся тоді через те, що відчув себе ніби малою дитиною, яка тішиться з горя дорослих.

А через кілька днів батько привів його до старого Інженера. Той довго мовчки дивився хлопцеві в очі, потім, не відводячи погляду, спитав батька, наче Лисого й не було перед ним:

— Розпізнавати їстивні рослини вміє?

— Так, — відповів батько.

— Стріляти з лука вміє?

— Так.

— Беззвучно ходити лісом уміє?

— Так, — повторив батько. І додав: — Він усе вміє.

Точно так, як щойно сказала Леля про Івася.

Той день став для Лисого початком нового життя. "Як і сьогоднішній — для Івася", — подумав він.

Звільнення

Ранок видався пасмурний. Сонце не змогло пробитися крізь густі хмари, дерева похнюпилися, навіть птахів не було чутно. Лисий прокинувся з тяжким серцем. Він мусив зробити вибір — між своїм обов'язком перед рідним селом і обов'язком перед цими дітьми, яким він, власне, нічим не зобов'язаний. Швидше навпаки: це вони йому зобов'язані. Всім.

Але як це зробити? Як сказати Лелі: "Ти тепер як хочеш порайся з цими малюками, а я пішов!" Йому справді треба йти. Він і так згаяв багато часу. А вони… Повертатися їм нікуди. Можна уявити, що зараз діється в їхній Вьосці: черви, пацюки, дикі собаки… Там уже ніхто ніколи не житиме. Будувати нове житло? Смішно. Якби навіть він лишався з ними — без інструментів, без сильних дорослих рук, без уміння нарешті — яке там будівництво!

А в лісі без житла не живуть. Ніхто. І не житимуть. У них немає вибору. І Лисий їм не порятунок. Він може лише ненадовго продовжити їхнє животіння.

Голова ще боліла, але вже значно менше, ніж учора. Лисий підвівся й сів. Навколо нікого не було. І ні звуку. Ні Лелі, ні дітей, ні їхніх голосів.

Хлопець відчув, як сльози навертаються на очі. Він розізлився сам на себе.

"Ну, чого тобі ще треба! За тебе зробили вибір. Позбавили необхідності позичати в Сірка очі. Просто гордо повернулися й пішли. Скажи "дякую" і йди геть. Тебе чекають хворі односельці. Там, до речі, також є діти. І вони без тебе помруть". Хоч як крути, а виходило, що без нього хтось помре.

Втім, що вже тут вибирати. Леля забрала дітей і пішла… Куди ж вона пішла?

І взагалі, що це за місце? Як він сюди потрапив? Роззирнувшись, Лисий усе зрозумів. Учора Леля з дітьми зв'язала з соснового гілля щось на зразок волока, і на цих санях вони тягли його на північ, подалі від останнього привалу вовкулаків. Так на цьому волоку він і спав. На ньому його й залишили.

У верхів'ях дерев зашумів вітер. Буде дощ. Буде дощ! Вони змокнуть, застудяться…

Лисий взяв себе в руки. Він піде назад на південь, не доходячи до місця битви, зверне ліворуч і обійде вовкулачі трупи десятою дорогою. Потім знову рушить на південь, на південь, на південь. Він, власне, не так і багато часу втратив. Вовкулачий слід допоміг йому за два дні пройти більше, ніж лісом він міг подолати днів за п'ять.

Лисий підняв шаблю й капелюха. Під ним гіркою лежали полущені ядра ліщини. Вони були ще зелені, але вже цілком їстивні. "Дзякую".

І Лисий заплакав.

Потім витер очі й покрокував своєю дорогою. Він зробив не більше десяти кроків, коли почув виск кажана далеко в лісі.

Будівництво

Спочатку він біг навмання, а потім почув ритмічний стук, і вже прямував на нього. Він вилетів на пагорб і побачив у ярку Лелю, яка рубала лозу.

— Що трапилося?

Вона розпрямилася й витерла чоло тильною стороною долоні. Леля широко усміхалася.

— Нічого. Просто подумала, може, ти волієш попрошацця.

Лисий сів на землю і теж усміхнувся, хоч у голові гостро бухало від швидкого бігу — дався взнаки вчорашній пеньок.

— Лесик прийшов! — зарепетував за його спиною дитячий голос.

Він обернувся і ледве встиг підхопити на руки губату дівчинку, що кинулася йому в обійми, як рідному. Від несподіванки Лисий втратив рівновагу й повалився на спину, а вона двійко цьомкнула його в щоку. За все життя його стільки не цілували дівчата, як за останні три дні.

Але й то ще було не все. Він не встиг виборсатися з обіймів чіпких маленьких ручок, як на нього з виском налетіла ще одна дівчинка і теж завдала потужного поцілунку. Лисий уже й не намагався випручатися. Геть червоний, він дивився, як регочеться Леля й відчував повну безпорадність.

Нарешті вона прийшла йому на допомогу й голосно гукнула:

— Так, годі лизацця. Зараз дощ пайде. Мершій до роботи!

Дівчатка ще дружно цьомкнули Лисого в щоки й нарешті звільнили. Вони скотилися з пагорба до Лелі, підхопили по невеличкому оберемку лози й подалися геть. Леля знову розсміялася, дивлячись на збентеженого хлопця.

— А ти ло-овкий! — глузливо протягла вона. — Допомагати будеш?

— Буду, — сердито буркнув Лисий.

— Тоді ставай рубай лозу, а я піду до будівельників. Бо вони там без мене набудують. — Вона зібрала в оберемок решту нарубаної лози і, остаточно добиваючи Лисого, послала йому повітряний поцілунок.

Обцілований хлопець заходився люто рубати шаблею лозу. Але він не встиг навіть ввійти в ритм роботи, як прибігло ще четверо дітей — одна дівчинка і троє хлоп'ят. Як і перша, дівчинка налетіла на нього, стрибнула на руки й поцілувала в щоку, а хлопці тормошили, тусали й ляскали по спині, аж Лисий злякався, що хтось із них напореться на шаблю й поріжеться.

— Та годі вже вам! — нарешті не витримав він. — Розкажіть краще, що ви там будуєте.

Діти заговорили разом, показуючи руками й пояснюючи, але щось зрозуміти годі було сподіватися. Втім, одне Лисий збагнув: поки сам не побачить, від них нічого не діб'ється.

— Зрозуміло, — сказав він. — Тоді беріть лозу й несіть до Лелі.

— Ти теж приходзь, як нарубаєш, — промовило дівча. — Ше треба багацько.

Вони потягли нарубану лозу, а Лисий заходився рубати далі, намагаючись зрозуміти зміст останніх слів.

Рубав він короткими ударами, навскоси, трохи вище кореня, щоб не затупити шаблю об землю. Верболіз охоплював кільцем невеличке болітце, що невідомо якими водами живилося. Рухаючись по колу, Лисий залишав навколо болітця кільце гострих шпичаків.

Він уже закінчував роботу, коли прибігли всі діти, крім Лелі й Івася. Разом вони розділили по оберемках лозу й пішли туди, де Леля затіяла будівництво.

Між чотирма деревами будівельники закріпили горизонтальні балки, між якими заплели верболіз. Тепер Івась лазив по цьому дахові й прив'язував до переплетеної лози велике листя лопухів. Леля, як помітив Лисий, добре знала справу, вдало вибрала місце. Плетений дашок був трохи нахилений — нижчий з півночі й вищий з півдня. Тепер Леля заплітала північну стіну. Принаймні на цю й ще одну стіну принесеної лози повинно було вистачити. Важко уявити, від яких ворогів могла захистити ця халабуда. Хіба що від дощу і вітру. Але й це вже було щось.

Лисий обійшов довкола халабуди, посмикав, чи добре закріплені балки, як тримається живопліт. Балки було просто покладено в розщелини, вони трималися тільки завдяки своїй вазі. Якщо буде сильний вітер, то цілком може їх повалити разом зі стінами. Добре ще, як ніхто не постраждає.

Він заліз на дерево й міцно припнув лозою балку до розгалуження гілок. Побачивши, що він робить, Івась спритно видрався на інше дерево й почав робити те саме. Ще один хлопчик поліз на третє дерево.

— Миколо, Миколо, — гукнула до нього Леля. — Вони з цим самі впораюцця, давай швидше плети стіну. От-от піде дощ.

А воно й справді дуже швидко збиралося на дощ. У лісі потемніло. Верхівки дерев зашуміли, сосни почали хитатися й нашорошено рипіти.

Робота закипіла з новою силою. Двоє хлопчаків обчурхували верболіз, іще один обдирав з нього довгі пасма лубу, решта плели стіни. Лисий закінчив прив'язувати балку на другому дереві, а потім прикинув, що лози на третю стіну не вистачить.

— Піду ще пошукаю лози, — сказав він Лелі.

— Я з тобою! — зірвався з місця один із хлопчаків.

— Нічого тобі з ним ходиць. Він не маленький, — твердо мовила Леля, і хлопчак слухняно повернувся до роботи, хоч ясно було, що він з того незадоволений. Леля звернулася до Лисого: — Візьми арбалет про всяк випадок.

Лисий вирішив розпочати пошуки з того місця, де вже вирубав лозу. Він сподівався, що десь поблизу того гайочку повинен бути ще такий. Хлопець спустився в улоговину, але нічого там не знайшов. За ближчим пагорбом також не виявилося придатного верболозу. Далі знову починався схил, але він Лисому не сподобався. Щось погане було там внизу, в заростях. Хлопець напустив на себе байдужість, повернувся й пішов знову під гору, відчуваючи, ніби хтось за ним спостерігає. Він завернув за великий дуб, що стояв на пагорбі, й зупинився, притулившись спиною до стовбура.

Вивідниця

Дуб ріс не прямо, а нахилившись у бік улогивини, з якої Лисий щойно вийшов. Хлопець збагнув, що може видертися на дерево так, що знизу його не буде видно. Весь час лишаючись по цей бік стовбура, хлопчик виліз якомога вище. Тримаючись однією рукою за стовбур, він дістав з-за спини арбалет, вставив у нього стрілу й тоді обережно визирнув.

У лісі вже панували переддощові сутніки, ще й крона у дуба була густа. Нічого побачити він не міг. А відчуття біди посилилося.

І тут лісові сутінки розрізала блискавка. На мить ліс розкрився, його розкреслили різкі тіні, і в проміжку між цими тінями Лисий побачив скоцюрблену від страху перед грозою волохату постать. Без сумніву, це був вовкулака, який ішов по сліду — по сліду Лисого. Тепер уже Лисий бачив його й без блискавки. Той рухався на четвериньках, принюхуючись до слідів. Розлігся грім, і вовкулака шмигнув під дерево.

Почався дощ. Краплі заторохтіли по листю вгорі, а потім припустило так, що вже чувся тільки одноманітний шум. В лабіринтах листя вода знайшла собі безліч шляхів під крону, і Лисий почав намокати. Вовкулака люто загарчав, задерши морду; хлопчик втиснувся в стовбур, щоб не бути поміченим. Однак вода заливала вовкулаці очі, тож нічого він не побачив. Знову спалахнула блискавка, і хлопчик помітив, що цей вовкулака був зовсім не такий, як ті, кого він учора переміг. Це була самиця.

Лисий не зразу збагнув, чому це відкриття так вразило його. А коли зрозумів, його охопив панічний страх. То був страх, який паралізує волю, змушує бігти світ за очі, нічого не помічаючи під ногами. Він мало не звалився з дерева просто під ноги вивідниці.

А їй дощ дошкуляв значно більше, ніж йому. Вода змила запах хлопчикових слідів, і вовкулачиця тепер не знала, де його шукати. Вона ще погарчала на дощ, але це не справило на нього ніякого враження, тож тварюка повернулась і пішла, час від часу зводячись на ноги, щоб почесати собі кігтями мокру спину.

Дощ не вщухав. Лисий уже промок наскрізь, страшенно змерз, але й далі нерухомо сидів на дереві й чекав. Вовкулачиця мусить повернутися. Спалахи блискавки шматували ліс. Хлопчик знав, що під час грози не можна бути не лише на дереві, а й під деревом. Однак він тільки благав блискавки обійти стороною дуб, на якому сидів, та не злазив.

Якось дуже раптово припинився дощ. Одразу стало тихо й світло. І тут же повернулася мокра й люта вовкулачиця. Вона нюхала землю й гарчала, бо всі сліди було змито. Тепер головне, щоб вона не пішла в напрямку халабуди, де сиділи Леля з дітьми.

Але вона саме туди й пішла. У колчані, який Лисий прихопив з собою про всяк випадок, були тільки червонопері стріли. Зупинити її собачим гавкотом? А потім?

Лисий тихенько зліз з дерева й подався слідом за вовкулачицею. Коли між ними лишалося близько ста кроків, хлопчик різко зламав гілку на осиці.

Волохата тварюка миттю озирнулася, ошкірилася й кинулася до нього. Лисий побіг щодуху, пам'ятаючи, як швидко бігають вовкулаки. Він мав план, але зовсім не був упевнений, що той план спрацює. Він мав тільки одну позитивну рису — був єдиним, який спав хлопцеві на думку.

Злітаючи з пагорба до улоговини, Лисий уже чув за собою тупіт ніг. На тому місці, де ще зовсім недавно стояв гайок верболозу, тепер була величезна калюжа. Хлопчик кинувся оббігати навколо неї. І встиг. Просто за спиною хлюпнула вода й одразу по тому розляглося розпачливе виття вовкулачиці. Невже спрацювало? Лисий озирнувся й тоді зупинився. План спрацював.

Звірюка стояла по коліна в воді й не могла зрушити з місця. Навколо ніг її вода ставала густо-червоною. Руки вовкулачиці були майже по плечі занурені в воду. Вона намагалася спертися на них, щоб звільнити ноги, настромлені на гострі пеньки, що лишилися від лози, але руки повільно й неухильно занурювалися в болото.

Те маленьке болотце, навколо якого Лисий стільки виходив сьогодні з шаблею, навколо якого крутилися діти, виявилося трясовиною.

Шкода наш будинок

Виття вовкулачиці, мабуть, далеко було чути. Вона просто розривалася, аж Лисому стало шкода її. Втім, нічим допомогти він не зміг би, навіть якби схотів. А таким бажанням хлопчик не міг похвалитися. Він уже повернувся, щоб іти геть, коли знову почув тупіт ніг.

На пагорбі з'явилася захекана й нажахана Леля з арбалетом у руках.

— У тебе голова є на плечах? — розгнівався Лисий. — Дітей ти на кого залишила?

Леля не відповіла. Вона з жахом дивилася на вовкулачицю, що повільно занурювалася під воду.

— Звідки він тут узявся?

— Це не він, а вона.

— Що?

Виття захлинулося. Лисий підійшов до Лелі.

— Це дуже погано, Лелю. Я ще вчора подумав, чому всі вовкулаки в зграї — самці? Тепер, здається, я розумію. То був просто загін, який ходив у похід. А самиці лишилися вдома.

— Ти думаєш, ця, — Леля кивнула в бік калюжі, — прийшла їх шукаць?

Лисий помовчав.

— Ні, думаю, що в їхньому таборі ще не зчинився переполох. Мабуть, це була вивідниця або охоронниця табору. Їх вона вже, швидше за все, знайшла. А тепер шукала тих, хто вбив її чоловіків.

— Тоді це ще не так страшно. — Леля намагалася знайти хоч би щось добре в цій новині.

— Ще не так, — потвердив Лисий. — Але ночувати тут було б дуже необачно. Завтра вовкулачиці підуть на пошук. А вони повинні бути дуже близько, раз тут гуляють їхні вартові.

— Куди ж нам іти?

— Туди, де вони нас найменше чекатимуть — назустріч їм. Але йти треба так, щоб напевне розминутися.

— Ох, як шкода наш будинок! — Леля ладна була розплакатися.

Лисий не втримався, й погладив її по голові.

— Нічого, все буде гаразд.

На щастя, вона не спитала, що саме буде гаразд. Бо відповіді на це запитання він не зміг би дати.

Подарунки на згадку

Насамперед вирішили поставити пастки на тих вовкулаків, які першими знайдуть це місце. Відв'язали стіни халабуди й віднесли одну з них — незакінчену, на яку не вистачило верболозу, — до трясовини. Поклали на воду — містком, один край якого був на березі, а другий — посередині болотця. Рясно притрусили її травою і листям, обчурханим з верболозу. Вода скоро зійде, і труп вовкулачиці хтось із її родичів

знайде. Тож не виключено, що підходити до неї будуть не по гострих пеньках, на які напоролася небіжчиця, а по містку, що справляє враження безпечного.

На даху халабуди Петрусь зробив щось на зразок лука, закріпив у ньому стрілу, вставив розпорку й лубом прив'язав її до пружини з лози. Саму пружину — просто під стрілою — придавив дохлою вороною, яку вдалося підстрелити Лелі. Якщо ворону підняти, пружина розпрямиться, потягне за луб, і стріла вдарить просто в спину тому, хто підніме ворону. А ворона — це м'ясо. Вовкулаки його не оминуть.

Поки всім цим займалися, дівчатка назбирали оберемок м'яти. В дорозі вони муситимуть розминати її в руках і розкидати за собою. М'ята заб'є запах їхніх слідів.

Леля молодець: напередодні, перш ніж залишити стоянку вовкулаків, вона з Івасем позбирала майже всі чорнопері стріли, тож вийшло по дванадцять на арбалет.

Трохи поміркувавши, Лисий вирішив перерозподілити стріли. Він добряче повозився, поки зробив собі непоганий лук. Тут же випробував його й залишився задоволений. Свій арбалет він віддав Івасеві. Тепер у них було троє воїнів, а це вже в півтора рази більше.

Лисого турбувало те, що вовкулачиця прийшла вдень. Проте Леля заспокоїла його, припустивши, що вона прийшла не сонячним, а пасмурним днем, коли в лісі було майже темно. Діти підтвердили, що вовкулаки їх гнали (а найменших несли на собі) тільки вночі, а вдень засинали, сховавшись від сонячного проміння. Отож порадившись, вони вирішили, що рухатимуться вдень. Першим піде Лисий (всі діти його й далі називали Лесиком), за ним — через сто, а то й більше кроків решта. Леля попереду, Івась останній.

Так тихо, але пронизливо кричати кажаном, як Леля, Лисому навчитися не вдалося. Домовилися, що він пугукатиме пугачем. Це також нічний птах, його крик на слуху в вовкулаків, тож не повинен їх насторожити.

Виходити вирішили з першими променями сонця. Лишалася проблема нічлігу.

Лисий згадав про розлогий дуб, з якого стежив за вовкулачицею. Понесли другу стіну халабуди туди. Він заліз на дерево, довго міркував, як би прилаштувати там стіну, нарешті придумав. З великим трудом її підняли на дерево й прив'язали лозою та лубом до трьох гілок. Сяк-так розмістили на ній дітей, поклали старших скраю, а молодших посередині. Леля і він знайшли собі дебелі гілки, на яких можна було спати. На землі під дубом розкидали м'яту.

Самохідні санчата

Настала ніч.

Потомлені діти не одразу, але поснули. А Лисий довго не міг стулити повіки. Все складалося якнайгірше. Він думав про завтрашній день, про тяжку дорогу, їхній загін — не той, який може легко втекти від небезпеки. А якщо й пощастить непоміченими пройти повз табір вовкулаків, то що далі? Чи знайдуть вони надійне місце, де він зможе залишити Лелю й дітей? А потім що?.. Йому паморочилося в голові від запитань, на які не було відповідей.

"Запитання кращі, ніж відповіді, — казав йому старий Інженер. — Якщо є запитання, то відповіді рано чи пізно знайдуться. А якщо є всі відповіді, то запитань уже не буде."

Зараз Лисий вперше почав сумніватися в правдивості Інженерових слів. Звісно, Інженер був правий. Але то була лише одна правда. А чи може бути дві правди?

Хлопчик пригадав очі вовкулачиці, в яких було безнадійне благання. Він тоді мав рацію — допомагати їй не можна. Але ж вона мала й свою правду. Їй було боляче й страшно. Вона вила й благала його допомогти, адже це він був у всьому винен. А він не допоміг, навіть не спробував, прирік її на жахливу смерть.

Ніч повнилася звичайними звуками. Поки що все було гаразд. Поки що.

Лисому приснився дивний сон. Ніби була зима, все засніжено, мороз. У хаті гула піч, а з димаря прямо вгору здіймався дим. Усе це він бачив одночасно — і всередині хати, і зовні. Мама сиділа перед дерев'яною скринею, а зі скрині линула музика. І нібито грала не одна сопілка й бубен, а багато-багато різноманітних сопілок, бубнів і барабанів. Лисий катався на санчатах. Сніг на вулиці був добре втоптаний, а санчата їхали не тільки з гори, а й самі везли його на гору, при тому вони дивно гарчали й пручалися, намагаючись вивернути голову й укусити Лисого за п'яту. А він дужче натягував віжки і знав, що якщо почухати санчата по волохатій спині, то вони перестануть гарчати й не кусатимуть його. Але щоб їх почухати, треба відпустити віжки, а тоді санчата одразу гризнуть за п'яту. Він хотів злізти з санчат і не міг, бо вони дуже швидко їхали. І що далі, то швидше. Навіть просто випасти з санчат уже було неможливо, не забившись. А мама слухала музику, і музика теж поступово перетворювалася на гарчання. Санчата злетіли з гори й полетіли просто в небо. А потім вони в небі перевернулися, і Лисий сторчголов вивалився вниз. Він усе падав і падав, і кінця цьому падінню не було, аж поки не прокинувся.

Він лежав на великій майже горизонтальній гілці, з обох боків підпертий меншими гілками. Була тепла ніч, і Лисий був геть мокрий від поту. Але гарчання не припинилося. Хлопчик глянув униз і похолов. Під

дубом ходила на четвереньках іще одна вовкулачиця, нюхала землю й люто гарчала, роздратована, вочевидь, запахом м'яти. Подивитися вгору їй кебети не діставало.

"Та скільки ж вас тут!" — роздратувався Лисий. Його ставлення до вовкулаків змінювалося, ставало якимось буденним, як до комарів. Це його насторожило.

"Ніколи не давай собі звикнути до небезпеки. Маленьких небезпек не буває, — навчав старий Інженер. — Людина повинна боятися. Але своєму страхові не піддаватися".

"Хоч би вона не привела інших", — Лисий почав боятися.

Вовкулачиця пішла колами навколо дуба, постійно збільшуючи радіус. Потім підняла морду й понюхала повітря. Вона зараз була б непоганою мішенню, якби не темрява. Та й стріляти з дерева він не міг — хіба що з новоствореного лука. Але це дуже ризиковано — зброя ще не випробувана як слід. Тварюка рушила в напрямку халабуди. Хлопчик хотів було злізти з дерева й піти за нею, але передумав. У темряві вовкулачиця бачила краще. Хлопець як міг нашорошив вуха.

За якусь мить вона зупинилася й люто загарчала, потім побігла значно швидше. Знову зупинилася. Знову загарчала. Вона була десь за пагорбом, тому звук став ледь чутним. Але до хатинки дійти вовкулачиця ще не могла. Невже знайшла болото?

Ця здогадка миттю підтвердилася. Хлюпнула вода, а тоді розляглося моторошне виття. Діти прокинулися. Найменша Марічка заплакала. Івась цитьнув на неї, й дівчинка притишила голос, але плакати не перестала. Ніхто нічого не спитав, та Лисий все ж вирішив пояснити.

— Ще одна вивідниця втрапила в трясовину.

Всі прислухалися. Навіть Марічка перестала плакати. Вовкулачиця борсалася в трясовині, намагалася вибратися. Ось вона схопилася за місток, з якого, вочевидь, і впала в болото, рвонула його на себе. Лоза, за яку вона трималася, почала піддаватися, тріщати, злазити з кілків. Тоді почувся хрускіт, і вовкулачиця завила ще відчайдушніше. Це погано. Якщо в неї вистачить розуму не борсатися, розлізлий місток усе ж таки зможе якийсь час тримати її на плаву.

Лисий зіскочив з дерева й обережно пішов на виття. На болітце падало місячне сяйво, тож йому було добре видно, що вовкулачиці вже майже вдалося вибратися на берег. Вона ще по пояс була в трясовині, але руками вже трималася за кілочки. Вона їх добре бачила, тож могла пробратися між ними, не наступивши. Лисий напнув лук і розігнув пальці. Потвора смикнулася й завмерла. Запала страшна тиша. Хлопець не зміг себе змусити наблизитися до неї й витягти з тіла стрілу. "Вранці витягну", — подумав він і пішов назад до дуба.

У путь

Вони вирушили дуже рано, ще й сонце не зійшло. Через годину натрапили на малинник, і це було до речі. Добру годину збирали ягоди, понаїдалися, і з собою взяли скільки могли. Ще через годину надибали струмок. Усі згрудилися навколо, але пити не бралися. Мала Марічка нахилилася над водою й довго принюхувалася. Потім набрала в долоню води й намірилася пити.

— Зачекай! — зупинив її Лисий.

Він зачерпнув у руку води, понюхав її й хлебнув. Вода була добра.

— Тепер пий, — сказав він Марічці.

Напилися всі, наповнили баклажки. Постаралися запам'ятати це місце. Якби не вовкулаки, чий табір мав бути зовсім близько, кращого місця для того, щоб залишити Лелю з дітьми, годі шукати.

Усі зупинки були вдалими, але згаяли багато часу, і Лисий нервувався. Втім, можливо, він непокоївся з зовсім іншого приводу.

Потім дорогу перетнула жива річечка з великих сірих мурашок. Лисий вирахував, що мурашник мусив бути зліва, тож вони пішли праворуч, тримаючись на безпечній відстані від мурашиної доріжки. Обходити довелося досить далеко, доки не побачили мертвого потворного оленя з трьома рогами, якого мурашки крихітними порціями переносили до себе в мурашник. Наближатися було небезпечно, тож так і не з'ясували, від чого олень загинув.

І знову намагалися рухатися просто на південь — повільно, обережно, нашорошено. Ніяких ознак вовкулачого табору не було, і це ще більше турбувало Лисого. Якби ж його проминути вдень! Вночі вони не зможуть іти. Це занадто небезпечно. Вже зараз він відчував, що діти — особливо Марічка — дуже втомлені. До вечора ще далеко, але його все більше непокоїло, де знайти місце для нічлігу.

Ліс порідшав, ставав чисто сосновим, під ногами все частіше шурхотів пісок. Після вчорашнього дощу пісок уже висох, але свіжі сліди на ньому легко було розпізнавати. Тут проскакав заєць. Зайці — дуже добра їжа, але полювання на них вимагає часу, до того ж сирого їсти не будеш, а розкладати вогонь вони не могли ні в якому разі.

Кабани. Їх було не менше десятка. Пробігли на схід. Не вистачало ще натрапити на цю зграю! Стрілою його не візьмеш, а списів у них немає. До того ж, щоб узяти кабана на спис, треба бути здоровим сильним чоловіком. Такого легкого мисливця, як Лисий, кабан змете на своєму шляху, мов порошинку. А якщо буде поранений, то напевне повернеться й доб'є. Це один кабан, а тут ціла зграя! Правда, самі кабани їх не

шукатимуть. Вони теж уникають таких зустрічей. Цікаво, чи бояться кабанів вовкулаки? Мабуть, ні. Вони теж ідуть зграєю, швидше за все, кабани тікають від них, як обпечені.

Вовкулачих слідів не було. Отже, до табору ще далеко. Якщо ґрунт і ліс не зміняться, обійти вовкулаків не вдасться.

Тепер доводилося йти повільніше — постійно шукаючи більш-менш густі зарості, уникаючи відкритого простору.

Знову знайшли малинник. Знову та сама їжа. А іншої немає. Діти їли малину без задоволення. Лисий і сам не зміг себе змусити з'їсти багато. Та й голод ці ягоди не дуже вгамовували. Щоправда, вгамовували спрагу, а це теж чогось варто. В цих пісках води не знайдеш.

— Хто вже не хоче малини, пошукайте м'яти, — сказав Лисий. — Але далеко не відходьте!

Діти тут же залишили кущі й повільно розбрелися, дивлячись собі під ноги. Леля перелила рештки води зі своєї баклажки до баклажки Лисого, а сама тепер набивала свою малиною.

— Хай би краще відпочили, — сказала вона. — Малі вже на ногах не стоять.

— Ніколи відпочивати, — буркнув Лисий, хоч дівчинка, безперечно, мала рацію. Він також мав рацію. Знову дві правди.

В заростях злякано зойкнула Марічка.

Ріка

Як з'ясувалося, ніякої небезпеки не було. Швидше навпаки. Марічка побачила вужа й зойкнула ще до того, як роздивилася, що це не гадюка. Івась зловив плазуна, і тепер пояснював їй, що у вужа жовті вуха, і що вуж не отруйний.

Лисий вичистив його нутрощі й шаблею розрізав вужа на дев'ять приблизно однакових частин.

— Ти збираєшся їсти його сирого? — Леля дивилася з огидою.

— Вужів можна їсти сирими, — відповів Лисий. — Якщо небагато. А багато у нас і немає.

Кожен шматочок він надрізав на спині. Тепер шкіра легко знімалася. Він вгризся зубами в соковите м'ясо. Спочатку Івась, потім Леля, а за ними й інші діти також покуштували. Спершу вони жували, не приховуючи огиди, але скоро зрозуміли, що це досить смачно. Та й голод не тітка.

Потім Леля викопала неглибоку ямку, всі поскидали туди кістяк і шкіру. Лисий подумав, що це правильно — запах не привертатиме небажаних відвідувачів, — і додав рештки своєї частки вужа. Леля ногою загорнула ямку піском.

— Молодець, Марічко, — похвалив Лисий за вужа. — Це означає, що десь недалеко мусить бути вода. Ви сідайте відпочиньте, а я піду на вивідки.

З півгодини він ішов по вужевому сліду, помітному на піску, а потім уже простував на запах води. Запах був неприємний, якийсь кислий, але це напевне був запах великої води. За якихось дві сотні кроків Лисий натрапив на кам'яний паркан. На колишній паркан. І в свої кращі часи це не була висока споруда. В одному місці лишився цілий шматочок — нижче зросту Лисого. В обидва боки паркан тягнувся безкінечною

ниткою. За ним був потрісканий і розірваний деревами схил, колись вкритий таким самим каменем, з якого збудовано паркан.

А внизу за ним Лисий побачив те, що раніше, безперечно, було річковим дном. Багато років тому вода відступила, а на її місці буйно розрослися трави, кущі й дерева. Вони стояли нездоланною густющою стіною, і крізь цю стіну води не було видно. Важко навіть сказати, який цей ліс завширшки. У кронах дерев репетував пташиний базар. Мабуть, там, де вода відступила, мул колишнього дна став щедрим ґрунтом, на якому й розбуяло все це багатство.

Гущавина була такою непролазною, що можна було зовсім не боятися нападу звідти. Хіба що плазуни, які тут, безперечно, водяться. Але плазуни зненацька не нападають, якщо не наступиш на них. От там, у заростях, це можливо. А як же треба було б туди потрапити. Це ж скільки пташиних яєць там можна набрати! А що може бути поживнішим за пташині яйця!

Однак, на щастя, Лисий не розслабився, не втратив обережності. Він ішов повільно вздовж колишнього паркана, намагаючись усе ж таки триматися за чагарями, не наближатися. Лиш раз вийшов на відкритий простір і роззирнувся праворуч і ліворуч. Стіна лісу була безкінечна. За ним протікала могутня ріка, яка звільнила велетенський простір. Чому?

Дивувало й інше. Де водопій? Тут, у пісках, де водяться кабани, зайці, олені й, певно, інша дрібна й крупна звірина, мусить бути місце, куди всі ці зграї й одинаки приходять пити воду. Вони б уже неодмінно проломали й витоптали прохід до води. Але хоч скільки він вдивлявся в живу зелену стіну, ніде ніякого проходу.

Пояснення могло бути лиш одне, і його підтверджував гіркаво-кислий запах, яким тут усе було отруєне: вода в річці непитна.

Пройшовши ще з сотню кроків, Лисий уже хотів повертати назад, коли раптом помітив невеличку — принаймні такою вона здавалася здалеку — темну пляму на суцільній зелені. Він причаївся за кущем і прислухався. Якщо це хід до водопою, то не вистачало тільки зустрітися там зі стадом кабанів абощо. Спочатку він нічого не почув, а потім зрозумів: він нічого не чує! Тобто в цій частині берегового лісу немає птахів.

Лисий ще далі заглибився в чагарі й тихенько-тихенько почав наближатися до темної плями. На душі стало дуже погано. З-за стіни лісу йшов страх. А за ним донісся й запах. Жахливий і гидотний. І страшенно знайомий. Так смерділо на стоянці вовкулаків.

А потім він побачив слід, який ні з чим неможливо сплутати. Слід був широкий і прямий, мов стріла. Ним багато разів проходили на полювання голодні зграї. Ним вони поверталися, ведучи або несучи на собі здобич. Ним останнього разу вийшла велика група самців, але не повернулася. Сьогодні вночі ця зелена брама розчиниться й пропустить зграю вовкулачиць, стурбованих відсутністю своїх самців, а також двох вивідниць.

Якщо зараз діти перетнуть цей слід, то зграя піде не далі в ліс, а поверне на свіжий слід. І тоді вже їм нізащо не втекти. І захопити сплячих самиць зненацька, сидячи з луком та арбалетами довкола них на деревах, — також не вдасться.

Лисий так сподівався швидше проминути табір вовкулаків! Він знайшов табір. Ось він. Усе логічно. Житло цих звироднілих потвор може бути тільки тут — на березі отруйної ріки, в непролазних заростях отруєного лісу.

Тепер, коли знайшов табір вовкулаків, хлопчик не міг знайти дороги повз нього.

Велика рада

— А ми перебіжимо хутко-хутко! — радісно вигукнула Марічка. — І зразу втечемо!

У неї були величезні сині-сині очі й біле кучеряве волосся. Під час розмови Леля розчісувала її своїм гребінцем, і кучері спадали довгими хвилями на плечі. Пропозиція була особливо смішна саме з її уст. Дивлячись на неї, уявити оте "хутко-хутко" було важко. Всі засміялись, а Марічка образилася:

— Нічого, я скоро виросту висока-висока, і ви тоді всі мене будете слухацця.

— А якщо посипати свої сліди м'ятою? — запропонувала Надійка.

Її ім’я подобалося Лисому. "Хоч одну з усіх звуть по-людському, — думав він. — Цілком зрозуміле ім'я". Але вона була чи не найслабшою з усіх. Мала тоненькі ніжки й ручки, дуже швидко втомлювалася, але була затята й відчайдушна — ніколи не скаржилася, вперто намагалася в дорозі не відставати від інших і завжди ображено відмовлялася, коли хтось намагався допомогти. У неї також сині очі, хоча й не такі великі, як у Марічки. Надійка років на два старша від Марічки.

Розповівши їм про наслідки розвідки, Лисий сидів тихо й майже не брав участі в розмові. По-перше, він також був утомлений, а по-друге, просто не знав, що запропонувати. Він слухав пропозиції дітлахів і навіть не усміхався у відповідь. Зрештою, хлопець розумів, що вирішувати доведеться йому, однак, не знаючи як вирішувати, він дав дітям волю висловити всі можливі ідеї.

Надійці відповів Івась:

— Мабуць, це не вийдзе. Бо навіць найгірша нечисць обминає слід вовкулаків. Три дні шонайменше. А цією дорогою вони ходяць шодня. Тут взагалі ніяких запахів, крім їхніх. Тільки з'явицця шось інше, вони тут же поміцяць. І почнуць обнюхуваць усе навколо…

— Може, перечекаць? — міркував Василько, дуже смішний хлопець — капловухий, з великим носом і важким підборіддям, яке постійно тер кулаком, наче намагався стерти й зробити меншим.

Тут втрутилася Леля:

— Ні, чекаць не можна. Вони до нас прийдуць по наших слідах. Знайдуць нашу халабуду, а потім винюхаюць, куди ми пайшли.

— Не винюхаюць, там скрізь м'ята! — заперечив Василько.

— Винюхаюць. — Івась завжди підтримував Лелю. — Будуць ходиць навколо м'яти, поки не винюхаюць. М'ята тільки затримає їх, а з пантелику не зіб'є.

Двоє інших дітей — Наталка і Петрусь — сиділи мовчки і, як і Лисий, не долучалися до розмови. Вони після кожної пропозиції дивилися на Лисого, ніби чекали, як він оцінить ідею.

— А чого нам від них увесь час тікаць! — вибухнув Івась. — Давайте просто зараз самі на них нападемо. Зараз день. Вони спляць. Заліземо на дерева й перестріляємо всіх. Вожака у них немає…

Тепер уже всі діти з надією подивилися на Лисого. Він мовчав. Тільки Леля, як завжди, зрозуміла його без слів.

— Нічого з того не вийде. По-перше, це їхній ліс. Ми його не знаємо. А вони знаюць. Лесик каже, шо туди ніяк не потрапиш, крім як по

їхньому ж сліду. А там напевне вартові. Та й ліс цей молодий. Там таких дерев, шоб нам залізти, немає.

Точно так думав і Лисий.

— А якщо підняцця вгору по берегу, — нарешті включилася Наталка, — знайти інший прохід, зробиць плот і по річці їх обійти?

І про це Лисий уже подумав.

— Це якшо знайти інший прохід, — знову заперечив Івась. — А якшо не знайти? А якшо по дорозі зустріцця з ними?

— А може, дочекацця ночі, коли вони підуць нас шукаць, а тоді швиденько перейти, все за собою засипаць м'ятою... — Василько не встиг закінчити свою думку. Його перебив Івась:

— Шоб вони вже шукали нас по запаху м'яти. Ми стільки її нам'яли за сьогодні, шо їм і принюхувацця не буде потрібно.

— До того ж, — додала Леля, — вночі ми далеко не зайдемо. Тут повинно буць багацько гадзюк. Уночі їх не видно...

Знову всі замовкли й уставилися на Лисого. А той не знав, що сказати.

— Ех, — зітхнула Марічка, — Якби маць такого величезного птаха... Він би нас переніс по небу, і все.

Знову всі засміялися. Тільки Лисий дуже серйозно й допитливо подивився на неї. Він згадав свій сон. Звісно, санчат, які вміють літати, вони не мали. І все ж таки, Марічка, мабуть, буде дуже розумна, коли виросте.

— А коли ми підемо додому? — спитала Наталочка.

По небу на гадюці

— Лелю, — нарешті мовив Лисий, — ідіть усі до річки, тільки не вниз, а проти течії — праворуч. Треба надрати лубу й кори. Там є верболози. Тільки не підходьте до берегового лісу. А потім сплетіть дві міцні мотузки — кроків по вісім-десять. А я піду дещо роздивлюся… — Він помовчав, обводячи поглядом дітей. — Візьму з собою… Петруся.

— Шо ти хочеш роздивицця? — Схоже, Леля не дуже була задоволена.

— Ще не знаю, — він і не хотів приховувати, але й відповідати на її численні запитання також не хотів.

— А навіщо нам мотузка? Шо ти надумав?

— Ще нічого не надумав. Треба спочатку роздивитися.

— То, може, спочатку роздивицця, а потім уже мотузки плести?

Діти вже встали, щоб іти драти кору, а Леля все сиділа й суворо дивилася на Лисого.

— Якби ми мали вдосталь часу, мабуть, так було б краще. — Він кивнув Петрусеві й рішуче закрокував на південь. Лиш сховавшись за чагарями, зупинився й сказав Петрусеві: — Рухаємося дуже обережно. Я попереду, ти в десяти кроках за мною. Які звуки знаєш?

Петрусь тут же дуже схоже засичав по-змііному.

— Молодець, — похвалив Лисий. — Як раптом щось трапиться й треба буде мене зупинити, засичиш. Зрозумів?

Петрусь кивнув.

І повільно й обережно хлопці пішли на південь, до вовкулачого сліду. Що ближче вони були до мети, то меншою ставала небезпека зустріти будь-що живе. Крім самих вовкулаків. Ця небезпека зростала. Тому вони не розслаблялися, були дуже пильні.

Тепер уже не піщані галявини були острівцями, а швидше чагарі були острівцями в суцільних пісках. Втім, траплялися й дерева. Здебільшого сосни. Але тут їм не треба було боротися за сонце зі своїми родичками, тому вони росли невисоко й розлого.

Коли стало видно вовкулачий слід, Лисий звернув на схід, і вони досить довго кралися вздовж нахабно-прямої проклятої дороги.

Далі від ріки піску ставало менше, з'явилося більше дерев. Лисий на це й сподівався.

Вони вже ходили добру годину, коли він нарешті помітив те, що шукав.

Битий вовкулаками шлях проходив у трьох кроках від старезної кислатої липи, яка гілками своїми нависала над дорогою, все навколо засипавши клейкими й пахучими бруньками. Найдалі над слідом простяглася довга гілка на висоті, мабуть, зо три зрости Лисого. Це було саме те, що треба. Щоправда, по той бік дороги стояли високі кущі, а що за ними — невідомо. Хлопці походили вздовж дороги, намагаючись розгледіти що там, але марно. Довелося лізти на дерево, на ту саму гілку. Це забрало чимало часу, однак у тому була й добра сторона. Звідти Лисий зміг побачити їхній мабутній шлях. Там нібито все було непогано. Звідти ж він побачив і клаптик води далеко попереду. Ріка

була сіра й непривітна, хвилі її відбивали металевого кольору зайчиків від призахідного сонця. Треба поспішати. Скоро вечір.

Назад вони майже бігли. Вже перед самим місцем, де залишили Лелю з дітьми, стишили ходу. І тут Лисий раптом почув ззаду сичання Петруся. Він різко ступив зі стежини й озирнувся. Сичав не Петрусь. Петрусь, видно, відстав, і поки наздоганяв, між ними з’явилася величезна гадюка. Це точно не був вуж. Ніяких сумнівів. Петрусь стояв, мов укопаний, гадюка його зразу заморочила. Лисий стрибнув уперед, змахнув шаблею і не рубанув, а щокою леза вдарив гадюку по голові. Він навіть сам не міг би сказати, чому не розрубав її навпіл, а вбив у такий ризикований спосіб.

Мотузки ще не були готові. Побачивши гадюку, Марічка радісно закричала:

— Вужик смачненький!

На неї зразу зашикали.

Лисий розсміявся, і всі розсміялися разом з ним.

— Ні, Марічко, це не вужик, а гадюка. І їсти ми її не будемо.

— Хоч одна добра новина, — Леля все ще була на нього лиха.

— Чому й досі не готові мотузки? — Лисий не міг приховати радість від того, що він не обманув сподівань усієї ватаги. — Ви, мабуть, навмисне так повільно працювали, щоб узнати, з чим ми повернемося.

— А ви повернулися з гадзюкою, — сказала Марічка.

Леля вирішила, що не буде з ним розмовляти. Вона демонстративно взялася до роботи. Тепер Лисий уже не міг не сказати, що вони виходили з Петрусем, але й сказати чомусь не міг.

— Молодець, Марічко! Якби не ти, ми б і досі не знали, що нам робити.

Всі тупо витріщилися на гадюку, зрозумівши так, що саме тут криється розгадка.

— Будемо перелітати, — раптом сказав Петрусь.

Леля навіть не підвела голови.

— Скоро сонце сяде, — сердито сказала вона. — Полетите ви без мотузки! Просто вовкулакам у зуби полетите.

Ніхто, крім неї, нічого не зрозумів, але всі з новим запалом взялися до роботи.

Переправа

— Нашо ти тягнеш з собою цю гадзюку? — нарешті Леля вирішила знову встановити мир. Вона вже здогадувалася, який задум у Лисого, тож їй було не так прикро, як спершу.

— М'яти назбирали? — замість відповіді спитав хлопець.

— Назбирали, — Леля безнадійно зітхнула. Вона дістала з великої кишені жменю м'яти й простягла Лисому.

Дівчинка ще більше здивувалася, коли він узяв м'яту, розім'яв її в руці й сильно натер нею гадюче мертве тіло. Але вона знову вирішила ні

про що його більше не питати. Справді, скільки можна дозволяти з себе знущатися!

До місця переправи дісталися досить швидко. Але сонце вже почало сідати за стіну прибережного лісу. Лисий здерся на дерево й прив'язав мотузку до гілки точно над серединою вовкулачого сліду. Другий кінець мотузки трішечки не діставав до землі. Він знову підняв його на дерево й прив’язав до кінця другу мотузку. Потім хлопець знову зліз, до низу верхньої мотузки приладнав невеличкого ціпка (вийшло щось на зразок гойдалки) і пояснив свій задум, хоча тепер уже більшості дітей усе було ясно. Неясно було тільки, навіщо він кинув на середину сліду дохлу гадюку, але ніхто його про те не спитав.

— Значить так. — Лисий почав інструктувати свою ватагу, вже цілком почуваючись її ватажком. — Першим перелітаю я. Потім Марічка. Ти головне не бійся. Коли я махну рукою, відпускай гойдалку, а я тебе зловлю. Гаразд?

Марічка кивнула.

— Потім за віком — спершу найменші, далі старші. Остання Леля. Івасю, ти поки що залазь на дерево й стеж за дорогою, щоб нас тут під час переправи не застукали. Ти, Лелю, коли будеш переправлятися, забери нижню мотузку з собою. Розсипте тут побільше м'яти.

Івась одразу поліз на дерево. Лисий акуратно, кільцями склав довгий кінець нижньої мотузки під деревом, попросив Лелю наступити ногою на кінчик, а сам узявся за дерев'яну перетинку, розігнався, потужно відштовхнувся від землі й стрімко перелетів через вовкулачий слід. Опинившись над кущами ожини по той бік сліду, хлопець відпустив перетинку, перелетів через кущі й приземлився на пісок.

Леля за нижню мотузку притягла гойдалку на свій бік і тут зрозуміла, що Марічка до перетинки не дістане. А про те, щоб вона

могла розбігтися, й мови не було. Лисий нічого не міг підказати, щоб не влаштовувати галас.

Леля сама здогадалася, що робити. Вона міцно взялася за нижню мотузку, Петрусь і Василько підняли Марічку, й та схопилася за перетинку. Леля відійшла якомога далі від дороги, так що Марічка піднялася зовсім високо, а тоді відпустила мотузку, й найменша з ватаги полетіла через слід. По дорозі вона перекрутилася обличчям до Лелі й бачити, як Лисий махнув рукою, не могла. Вона знову пролетіла над дорогою й повернулася до Лелі. Та знову напнула мотузку, піднявши Марічку високо над землею.

— Марічко тримайся і нічого не бійся. Лесик тебе зловиць. Головне — вчасно відпусти перетинку, коли він скаже. Зрозуміла?

Дівчинка знову кивнула, знову перелетіла через дорогу й знову не відпустила перетинку.

Хлопці зняли Марічку з гойдалки.

— Нічого, — заспокоїла її Леля. — Зараз переправимо Надійку, а потім знову спробуєш.

У Надійки також мотузка перекрутилася, вона Лисого не бачила, але на його вигук "Пускай!" вчасно відпустила гойдалку й шкереберть полетіла до Лисого. Йому вдалося дівчинку зловити, хоч і не вдалося при цьому встояти на ногах. Він повалився на спину, але її не випустив. Втім, падати на м'який пісок було не страшно й не боляче.

Леля ще раз спробувала переправити Марічку, але та вперто не хотіла відпускати перетинку гойдалки.

Сонце вже сховалося за верхівки дерев на заході. Лисий почав хвилюватися.

— Добре, Марічко, не сумуй. Наступного разу вдасьця. — Леля заспокоювала радше себе, ніж малу.

Наталка, Василько і Петрусь перелетіли нормально, без пригод.

— Івасю, злізь допоможеш мені підняць Марічку, — погукала Леля.

Але Івась не відповів. Лисий поглянув на нього. Івась чув сестру, але те, що він бачив на заході, справляло на нього значно більше враження.

— Вони йдуць, — промовив Івась дуже тихо, але всі його почули.

Сталося те, чого всі найбільше боялися.

— Мерщій у ліс! — так само тихо наказав Лисий.

Івась кинувся злазити, але Лисий зупинив його:

— Спершу мотузку!

Івась повернувся, й вибрав мотузку, яку Леля потроху випускала, щоб та не почала розхитуватися просто над вовкулачим слідом.

А втім… Що вже могло їх врятувати? Всі відбігли від дороги, тільки Івась лишився на дереві. Він згаяв час, вибираючи мотузку, а потім, очевидно, вирішив, що непомітно дерево залишити вже не встигне. Власне, поки що тільки він бачив вовкулаків, тож інші лиш могли покладатися на його очі.

І на свої вуха. Земля почала двиготіти. Зграя справді була вже зовсім близько.

Старий Інженер розповідав про те, як він ходив до Руїни. Ці розповіді були для Лисого дивовижними казками. Інженерові довелося долати стільки перешкод! Він зустрічав таке, що Лисому й не снилося. Але й на шляху до Руїни, й на зворотньому шляху Інженер жодного разу не зустрічався з вовкулаками, хоч, звичайно, й чув про них чимало. Невже їх тоді було менше? Чи взагалі не було? Чи просто в лісі все так влаштовано, щоб кожен проходив свій власний шлях — не схожий на інших?

Інженерові найтяжче довелося з русалками. Тому й наказав він Лисому йти далі на захід, не наближаючись до Малої ріки. Але з русалками він зустрічався всього двічі. А тут — хлопець уже не міг і злічити всіх своїх пригод, пов'язаних з вовкулаками. Розповісти комусь у селі, скільки цих потвор він застрелив, — ніхто й не повірить. Нікому з їхнього села не доводилося вбивати вовкулаків. Та воно й на краще, — подумав Лисий, згадавши про Вьоску.

Він втратив стільки часу й сил, щоб врятувати цих приречених сиріт, і от… Схоже, все позаду.

Лисий поклав стрілу на лук і причаївся за чагарем.

Звірюки бігли клином, усі на четвереньках, але з шаленою швидкістю. Людина й на двох так швидко бігти не зможе. Вони бігли нахабно — без розвідників, усі разом. Вони не знали ворогів, які б могли їм протистояти. Тому нікого й не боялися. Тому й були такі розлючені зараз, що не уявляли, що чи хто міг затримати в дорозі так багато їхніх родичів.

Вони бігли так швидко, що коли вожак уже наближався до нього, Лисий почав сподіватися, що так вони й пролетять повз, не вловивши ніякого запаху в цій неймовірній куряві, яку здійняли над дорогою. І вони вже майже проскочили повз нього, коли зненацька вожак зупинився, а решта налетіла на нього, влаштувавши таку ж безладну

купу волохатих тіл, як і та, що її Лисий вже два дні тому бачив, коли сидів на дереві.

Івась, ледь помітний у сутінках, навів арбалет на вожака. Він не схибить. Можна не сумніватися. Лисий прицілився в того, що був найближче до нього.

Вожак першим підвівся на ноги, задрав морду й принюхувався. Всі інші також почали нюхати повітря. Кінчики носів у них ворушилися. Вожак опустив голову й люто загарчав. Решта повернулися до нього й завмерли. Вони всі подивилися туди, куди дивився вожак. Ліс наповнився розлюченим гарчанням, змішаним зі страхом. Вони дивилися на мертву гадюку.

Вожак кинувся на неї і тут же відскочив. Гадюка не поворухнулася, й наступний його стрибок уже був значно сміливіший. Загрібши рукою, вожак кинув на гадюку жменю піску. Тоді він повільно наблизився, принюхався й роздратовано гаркнув. Запах м'яти явно не належав до улюблених запахів вовкулаків. Вожак підняв гадюку, а зграя завмерла, затамувавши подих.

Вожак переможно підняв гадюку над головою, і всі радісно завили. Вони обступили вожака, нюхали гадюку й здивовано перезиралися. І тут… Лисий навіть не зразу збагнув, що то було. Вовкулаки почали хрюкати, показувати одне одному, як вони принюхуються й огидливо відсахуються. Вовкулаки реготали. Густим басом реготали самці, значно вищими, хоча й хрипкими голосами заходилися самиці. Вони ляскали одне одного по плечу так, що кого іншого уже вбили б. Дохла гадюка ходила по руках.

Нарешті вожак відсміявся. Він щось гаркнув, забрав гадюку й пожбурив її за кущі. Та пролетіла просто над головою Лисого і впала на голову Петрусеві. Видно, в Петруся ще не пройшов денний переляк. І то

добре. Хтось інший на його місці, мабуть, від несподіванки скрикнув би. А Петрусь тільки заціпенів, боячись поворухнутися.

Вожак знову гаркнув, повернувся й понісся на схід. Зграя кинулася за ним.

Лисий непорушно лежав на місці, поки не заспокоїлося двигтіння землі. Він мало сподівався, що його ідея з гадюкою спрацює. Зрештою, він дуже ризикував. А зараз лежав і не міг повірити, що все обійшлося, що гадюка справді їх врятувала.

— Івасю, ти тут? — почулося з-за дороги.

— Тут.

Івась заворушився, скинув мотузку, Леля підтягла її до себе й запитала Марічку:

— Ну, то як, полетиш?

Але дівчинка була в такому ж заціпенінні, як і Петрусь. Леля пригорнула її до себе, вона обхопила Лелю за шию і так і завмерла.

— Івасю, злазь, — погукала Леля. І коли той зіскочив на землю поряд із нею, додала: — тримай нижню мотузку.

Вона взялася двома руками за перетинку гойдалки, відійшла скільки могла назад, пружно відштовхнулася, розбіглася й полетіла через дорогу з Марічкою на шиї.

"І чого було зразу не дотумкати", — роздратовано подумав Лисий. Власне, він і сам міг би дотумкати, але про це зараз якось не подумалося. За мить прилетів Івась. Він завбачливо прив'язав до руки

нижню мотузку, тож їм виявилося нескладно підтягти до себе перетинку, відв'язати її, а потім закинути мотузку на гілку. Нижню мотузку Лисий також відв'язав і обкрутив навколо пояса. Можливо, знадобиться.

Було вже зовсім темно. Йти далі — страшенно небезпечно. А лишатися при дорозі — ще небезпечніше. Пройшовши кількадесят кроків, Лисий виламав велику лозину і йшов, махаючи нею перед собою при самій землі. Загроз було чимало, але гадюки, — мабуть, зараз найстрашніші.

3. Лесик-Телесик

Незрозуміла казка

Два роки Лисий навчався у Інженера найнесподіваніших речей. Він іще й зараз не знав, навіщо, наприклад, він вчився читати. Можна було б вивчити написання трьох-чотирьох необхідних слів, та й годі. Але Інженер наполягав, щоб Лисий читав — і в голос, і сам до себе, ще й підганяв, мовляв, читати треба швидше.

Щоправда, Лисий і не шкодував, що навчився, і що всю книжку прочитав від початку до кінця. Книжка була чудернацька, вона описувала події в світі, який навіть важко собі уявити. Там герой також жив у лісі, але то був невеликий ліс — він увесь уміщався на острові. Героєві жилося там добре, але він увесь час чомусь хотів з того острова забратися на велику землю.

І ще у нього був друг — П’ятниця. Герой звільнив його з рук людожерів. Дуже багато подібного. Але при тому все в цій книжці було не так. Той ліс був зовсім не такий. У ньому було безпечно. Там якщо текла вода, то її можна було пити.

Тут до води було рукою подати, а пити нічого. Та ще й ніч. А вони від спраги не можуть заснути.

— Хочете, я розкажу вам казку? — Лисий подав голос.

— Хочемо, — першою озвалася Марічка. За нею висловили таке бажання й інші.

— Був такий чоловік на світі. Звали його Робінзон. На великому кораблі він плавав по морю.

— А що таке кораблі? — спитала Марічка.

— Кораблі — це такі великі човни. Люди на них плавали по морю. Зрозуміло?

— Зрозуміло. А шо таке поморю?

— Не "поморю", а "по морю". Море — це така вода без кінця й краю. Станеш на березі, дивишся, дивишся, а бачиш тільки воду. Як річка, але без другого берега. Зрозуміло?

— Зрозуміло. А як це — без другого берега?

Лисий замислився. В книжці також не було пояснення цього складного питання. Але прочитавши її, Лисий уже якось сам уявляв собі цю безкраю воду. Тільки от як це пояснити малим?

— Уяви собі річку, таку широку, що кілька днів на човні плистимеш і не допливеш до другого берега.

— А коли ж допливеш?

— А потім іще три дні, і вже допливеш.

— А пити цю воду можна?

— Ні, вона солона.

— А як це солона?

Лисий знову замислився.

— Знаєш, коли подряпаєш руку, на ранці виступає кров. Якщо її лизнути, то вона на смак солона. Зрозуміло?

— Так. А з кого ж це так багато крові, що й за кілька днів не допливеш?

Усі засміялися. Лисий втомлено зітхнув.

— Гаразд, на сьогодні досить казок. Давайте спати.

— Ти ж іше нічого не розказав…

— Завтра.

Запала тиша. Далеко відійти від вовкулачого сліду вони не могли. Не могли далеко відійти й від берегового лісу. Тут також можна було сподіватися будь-якої небезпеки. Але чомусь Лисий відчував, що ця ніч буде спокійною, що ніхто їх не потурбує. Буденно дзвеніли цвіркуни, десь далеко заходився в пісні соловейко. Земля ще зберігала денне тепло. Якби не спрага…

Здається, діти поснули.

— Ти не спиш? — тихенько спитала Леля, і Лисий зрозумів, що це до нього.

— Ні.

— Шо це за таку казку ти розповідав? Я й сама нічого не збагнула. Де ти її чув?

— Це з книжки.

— Де ти бачив книжку?

— У нашому селі. Вона зберігається в старовинній скрині, окутій залізом.

— І ти умієш читаць?

— Так.

— У вас усі уміюць?

Тепер Лисий помовчав. Брехати їй він не хотів. А якщо скаже, що тільки він, зразу виникне запитання, звідки, навіщо і так далі. А там недалеко до мети його подорожі.

— Це ти навмисно вивчився, шоб шось знайти в Руїні?

Як їй вдавалося так про все здогадуватися?

— Ти повинен знайти там книжку? — Леля пішла далі.

— Чого ти на мене образилася сьогодні? — запитанням на запитання відповів Лисий.

— Та… так.

— Ну скажи, чому?

— Просто ти буваєш такий нестерпний, коли відчуваєш себе героєм, таким непереможним переможцем… Усе знаєш, усе вмієш, не відповідаєш на запитання… — Вона помовчала. — Як от зараз. Ти таку таємницю вмієш зробиць на рівному місці… Я від тебе нічого не приховую. А ти все темниш і темниш…

Загалом вона мала слушність. І якби з цього й почала, Лисий, мабуть, розповів би їй усе про те, куди й чого він іде. Але оті її слова про героя… Це було несправедливо. Він не знав, що тут можна сказати, тому просто образився й замовк. Невже й справді він справив на неї таке враження? Чим? Коли? Коли не хотів говорити, що придумав перелітати через слід вовкулаків? Чи коли не хотів сказати, навіщо натер гадюку м'ятою? Але ж він тоді й сам не був певен, чи варто це робити, чи варто ризикувати.

Герой… А що, хіба він не врятував їй життя? Хіба він усіх їх не врятував? І не раз. А вона таке каже…

— Ти справді дуже багато для нас зробив, — знову Леля прочитала його думки. — І мене врятував, і всіх дітей. Без тебе я нічого не змогла б зробиць. Тільки сама загинула б…

"Ну от!" — подумав Лисий.

А Леля вела далі:

— Але ж і ти був не один! Чи вдалося б нам щось зробиць, якби Івась не вказав тобі, де вожак? Або якщо б Марічка не підказала ідею перелетіць через дорогу?..

"Ага. Ти ще про свої заслуги розкажи..." Втім, вона мовчала, і Лисий мусив сам собі визнати, що й вона рятувала йому життя, що вона, а не він, здогадалася, як перенести Марічку через дорогу. Не кажучи вже про те, що їй тепер значно важче, ніж йому. Безперечно, у нього дуже важке завдання, але якщо вдасться його виконати й повернутися... Зрештою, йому є куди повертатися. А їй! А дітям!

— Якшо не хочеш, можеш не казаць, куди йдеш. Можеш хоч уранці встаць і пайти. Ми тобі все одно будемо вдячні... Якби не ти...

Леля замовкла, і Лисий збагнув, що вона просто плаче й не хоче, щоб він по її голосу зрозумів це. Сліз він не виносив.

— Коли я йшов з села, — після паузи сказав він, — присягнувся, що нікому не розкажу куди й чого я йду. Це не моя таємниця. Я довіряю тобі. Але розповісти не можу. Розумієш?.. І не піти не можу. Я уявляю, як вам буде важко без мене...

— Він виправився: — Тобто не тому, що я такий герой, а просто... Просто. Але якщо я не піду, мої односельці загинуть. Вони на мене сподіваються... Мене два роки навчали — спеціально. Розумієш?

Леля мовчала.

— Чому ти мовчиш? То запитання сиплються, як мурашки, а то мовчиш...

Може, їй нічого сказати? Ні, їй напевне є що сказати. Вона ображена, тому й не хоче розмовляти.

— Ще вчора я сподівався, — знову він заговорив, — що як проминемо вовкулачий табір, я залишу вас у безпечному місці, сам піду далі. А коли... А якщо все буде гаразд, то заберу вас до себе в село... Правда,

там теж нічого доброго немає. Інакше мене б не тільки не послали, а й не відпустили б нікуди…

— Чому ти не хочеш, щоб ми пішли з тобою? — запитання було несподіваним. Не тому, що така думка не спадала Лисому на розум, а тому, що він взагалі не чекав, що вона заговорить, що сама може таке запропонувати.

— Мені розповідали в моєму селі, — почав пояснювати Лисий, — яким небезпечним може бути шлях туди. А він виявився ще небезпечнішим. А… там, — хлопець усе ж таки не наважився вимовити слово, яке сама Леля так просто вимовляла. — Там іще небезпечніше. Незрівняно небезпечніше! Там можна пройти тільки одному. А може бути, що все так змінилося за цей час, що й один там не зможе пройти. Вам з дітьми туди не можна… Не можна!

— За який час? — спитала Леля.

Ні, на це запитання він відповідати не буде.

— Не хочеш, не відповідай, — вона знову прочитала його думки. — Тоді скажи мені, яке таке місце ти вважаєш безпечним? Де тут нам може бути безпечно? У цьому лісі без води? Чи в тому, де нас розшукуюць вовкулаки? Чи в нашій вьосці, де зараз хазяйнують круки, пацюки й черви?

Лисий мовчав, бо не знав, що відповісти.

— Поки ми разом, ми можемо вижити. — Голос Лелі раптом став твердим і холодним, як шабля. — Якщо ми розділимося… Тоді мені краще відвести дітей до вовкулачого табору. Може, вони й справді дітей не вбивають, а роблять із них вовкулаків. Хоч живі будуть…

Лисий мовчав і мовчав. А що йому казати?

Пити!

Дівчатка не скаржилися, але дивитися на них було боляче. Обличчя змарнілі, губи пересохлі. Спрага, яка мучила їх ввечері, вранці стала вже нестерпною. Про те, щоб у цих пісках знайти джерело, годі було мріяти.

Коли старий Інженер розповідав Лисому про свою подорож до Руїни багато років тому — хлопця тоді ще й на світі не було, — він нічого не говорив про спрагу. Були інші, найрізноманітніші небезпеки, але про брак води Інженер не згадував. Правда, згадував про русалок. І ще — про те, що шлях його пролягав далі на схід, берегом Малої ріки.

Діти знову дивилися на нього так, ніби тільки він може їх урятувати. Лисому згадалася вчорашня розмова з Лелею, і чомусь стало соромно, ніби він цих дітей обдурив. Але він витримав їхні погляди, а потім сказав:

— Тут води немає. Щоб її знайти, нам треба йти на схід. Можливо, доведеться йти досить далеко. До того ж ніхто не знає, які небезпеки на нас там чекатимуть. Але вибору немає. Тому я пропоную одразу ж вирушати в путь. По дорозі треба бути уважними до всього їстівного, що трапиться на шляху. Особливо видивляйтеся ягоди. Тільки нічого не рвіть і не їжте, поки ми з Лелею не перевіримо. Так само й кульбабки, щавель і все таке інше. Воно тут може бути зовсім не таким, як ви звикли. Зрозуміло?

Усі кивнули, але ніхто не вимовив ні слова. Навіть Марічка.

Дорогою Лисий придивлявся до слідів на піску. Їх було дуже мало, і це не могло не дивувати. Втішало те, що слідів вовкулаків вони не бачили зовсім. Але чому так мало тварин тут з'являється?

Інженер розповідав йому, що є такі землі, де взагалі немає нічого, крім піску. Там знайти воду просто неможливо. І все ж якісь тварини там

живуть. Тут же хоч і був піщаний ґрунт, але ж і рослинність була — і дерева, і кущі, і трава…

І раптом прямо перед собою, хоч і досить іще далеко, він побачив щось незбагненне. Це нагадувало велетенську коричневу хату, тільки дуже незвичної форми.

Лисий дав знак ватазі, й усі зупинилися. Скрадаючись за кущами, він наблизився, залишаючи відстань безпечною. Ознак життя не було. Та й не могло бути, бо то не хата. Тримаючись віддалік, він почав обходити споруду. Але не пройшов і ста кроків, як побачив іще одну таку ж саму — зовсім близько, кроків за тридцять. Зблизька вона була зовсім нежива. Тепер уже Лисий міг роздивитися, що то велетенська купа іржавого металу. Для їхнього коваля цієї штуки вистачило б на все життя. З цього можна було викувати стільки шабель, скільки людей, мабуть, немає в світі.

Раптом хлопцеві стало моторошно: він упізнав цю металеву річ. Це були санчата, на яких він літав уві сні. Тільки дуже великі. Знизу було щось на зразок коліс, навколо яких іржавою стрічкою напнуто щось, що могло бути полозами. Попереду була довга опущена морда, якою санчата намагалися його вкусити.

Лисий зрозумів, що то якісь чари. Він тричі плюнув через плече й постукав пальцем по стовбуру дерева, біля якого стояв. Почвара не зникла. Але ніби стала ще мертвішою.

Ото й звірина сюди ніяка не ходить. Лисий обійшов і навколо других санчат, а далі побачив іще й іще. На відміну від перших двох, які, схоже, їхали сюди з різних боків, а потім зупинилися, решта стояли дружними рядами, одне до одного мордами. Одні з санчат мали морду, задрану до неба. В такому вигляді вона нагадувала довгу колоду з потовщенням на кінці, що далеко витяглася з голови. Деякі санчата мали зверху по оку,

відставленому від тіла, як у їдючої жаби. Стояв їдючий запах іржі й ще чогось — зовсім незнайомого, але дуже неприємного.

Хоч як це йому здавалося дивно, але відчуття небезпеки не приходило. Велетенські іржаві санчата справді нагадували жаб. Тільки неможливо уявити, що вони колись були здатні стрибати.

Лисий підняв з землі невелику палицю, що валялася під ногами, й пожбурив її в найближчі санчата. Палиця пробила тіло й застрягла в дірці. Звідти посипалась іржа. Більше ніщо ніде не ворухнулося.

Вся ватага чекала на нього швидше отупіло, ніж стурбовано. Тільки Леля, видно, хвилювалася по-справжньому. Мабуть, у неї просто лишалося більше сил.

— Шо там?

— Навіть не знаю, як пояснити. Ходімо подивишся.

На його подив, Леля одразу впізнала це місце.

— Григорій… Один чоловік з нашої Вьоски… Він розповідав. Це лишилося ще зі старих часів. Воно все зіржавіло. Чекай! — вона раптом щось згадала. — Тут десь була криниця!

— Що було? — не зрозумів Лисий.

— Ти шо, не знаєш, шо таке криниця?

Лисий не відповів. Леля, щоправда, й не чекала відповіді.

— Це така глибока яма, в якій на самому денці вода. Якщо вона не провалилася за той час. Він тут дуже давно був. Я ще тодзі тільки народилася.

Вона вискнула кажаном, і за кілька хвилин Івась привів дітей.

— Тут нічого живого не буває — все живе боїться іржі й цього масного запаху, — сказала Леля. — Можемо ходиць усі разом.

Вони йшли між велетенськими санчатами, тісно збившись докупи. Діти вірили Лелі, але не боятися не могли.

— Люди, які жили раніше, — тихо говорила Леля, і кожне її слово добре чули всі, — все могли виготовиць — навіць такі величезні залізні візки, які самі їздили. Але для того, щоб зробиць один такий візок, треба було вирубати ліси, вилити в річки брудну воду, випустити в повітря багато диму. Вони хоціли зробиць так, щоб усе за них робили такі візки та інші залізні речі — великі й малі. А ліс усе це терпів, терпів, а потім зруйнував їхні візки й їхні величезні вьоски… І тільки ті люди, які могли вижиць у лісі, залишилися жиць. А решта всі померли…

— А ми не помремо? — спитала Марічка.

— Ні, ми не помремо, — відповіла Леля. — Лесик нас усіх врятує. Правда, Лесику?

Вона прекрасно знала, як його звуть. Якщо ці малі діти не можуть запам'ятати, що його звуть Лисий, то вона ж може!

Забувши про страшні іржаві санчата, діти дивилися на Лисого. Він стенув плечима.

— Якщо сам врятуюся. То де ж твоя вода? — з люттю в голосі звернувся він до Лелі.

Забувши про спрагу, Марічка кинулася йому на руки, він ледве встиг її підхопити й відчув сухі потріскані губи на своїй щоці. Лесик було нахилився, щоб поставити її на землю, але вона міцно вхопилася за його шию. Тож далі він так і ніс її на руках, доки знайшли криницю.

Вода

Це виявилося зовсім не те, що він собі уявляв. То була не яма, а печера, до того ж вона просто вертикально йшла вглиб, і дна не було видно. Лисий скептично подивився на Лелю.

— І хто ж туди полізе?

Вона несподівано розсміялася.

— Туди не треба лізти. Треба туди спустити шось таке, в шо наберецця вода. — Вона помовчала й додала: — якшо вона там іше є.

Вони прив'язали баклажку до мотузки, яку Лисий з учора носив на собі, й почали її повільно опускати в криницю. Коли мотузка вже закінчувалася, внизу хлюпнуло, й Марічка вигукнула:

— Є!

— Не кажи гоп, поки не перескочиш, — втихомирив її Івась.

— Треба її попіднімаць і поопускаць, — сказала Леля, — шоб баклажка занурилася в воду. Бо так не наберецця.

Лисий посмикав мотузку, внизу щоразу хлюпало, але ясно було, що баклажка в воду не занурюється, а лишається на плаву.

Довелося витягати її нагору. Лисий довго дивився на неї, придумуючи, як вирішити проблему. А решта дітей дивилася на нього. Нарешті він узяв свій ніж, прив'язав його до баклажки й тоді опустив її у криницю знову. Цього разу було добре чути, як вона занурилася й забулькотіла, впускаючи в себе повітря. Коли булькання вщухло, Лисий витягнув баклажку, і вона виявилася повна по вінця.

Марічка відразу простягнула руки до баклажки, однак Лисий її зупинив.

Він понюхав і ніякого запаху не відчув. Потім трохи води вилив собі на долоню й понюхав іще. Спробував на язик. Діти дивилися, як заворожені. Лисий стряхнув воду з руки й витер руку об штани. Помацав долоню лівою рукою. Рука була злегка волога, але шорстка, нічого масного на ній не лишилося. Лисий набрав трішечки води в рот, покрутив її язиком і нарешті ковтнув.

Вода була така чиста й чудесна, що рука з баклажкою мимоволі знову потяглася до рота. Але він зупинив себе і, намагаючись говорити якомога байдужіше, сказав:

— Непогана вода. Підставляйте свої баклажки.

Знову і знову опускав він баклажку в криницю, переливав воду до баклажок дітей, і ніяк не міг їх наповнити — всі пили потроху, але весь час. Нарешті понапивалися й понаповнювали свої баклажки, але тоді настала черга умивання й миття рук. Терли їх піском, змивали пісок і знову пили воду.

Криниця стояла трохи віддалік від іржавих велетенських жаб. Діти сиділи на піску й дивилися на ці потворні споруди.

— Лелю, а у вашій Вьосці також була криниця?

Леля ще й уст не розтулила, як Марічка вже відповіла запитанням:

— Чому була? Вона й зараз є. Дуже смачна вода.

— А хто її викопав?

— Як хто? — знову Марічка. — Люди викопали.

— Які люди?

— Як які? Лелю, які люди?

— Ви їх не знаєте. Це було дуже давно. Ще до мого народження.

Лисий замислився.

— І за цей час вода не зіпсувалася?

— Ні, звісно. Чого їй псуваця? Звичайно, треба доглядаць, не засмічуваць…

І знову Лисий поринув у думки. Останнє джерело в їхньому селі, можливо, тому й стало таким поганим, що люди зносили сміття в яругу. А коли дощі розмили схили, все й зсунулося в струмок. Потім вичистили русло, але чиста вода так і не повернулася.

— Лелю, а як ці люди, що копали криницю, знали, що саме тут під землею є вода?

— Не відаю… Мабуць, вода є скрізь… Під землею. Тато казав, шо під землею є ріки.

Марічка не могла не втрутитися в розмову.

— А широкі?

— Може, й широкі, — відповіла Леля, — та хто ж їх бачив.

— А якшо ніхто не бачив, то звідки ти відаєш, шо вони є?

— Так казав Григорій.

— А він їх бачив?

Усі засміялися. Марічка вирішила шукати захисту в Лисого.

— Лесику, чому вони з мене насміхаюцця?

— Вони не насміхаються, Марічко, — відповів Лисий. — Просто вони також хотіли про те саме спитати, але не знали як. А коли ти за них спитала, вони й зраділи.

— Так сильно? Аж до усміяння? — звернулася вона вже до інших дітей.

Ті підтвердили й знову розсміялися.

Справді, дуже приємно й легко — отак сидіти на теплому піску, розмовляти й сміятися, просто грітися на сонечку. Навіть нудотний масний запах, який долинав до криниці від іржавих потвор, не міг зіпсувати настрою. Лисий почав думати про те, що непогано було б десь тут влаштувати постійний табір, поступово розбудувати село й спокійно жити разом з цими дітьми. От тільки…

Тільки це безнадійно. У них немає зброї, немає інструментів, немає Інженера, який навчив би будувати не халабуду від дощу, а міцні будинки, немає мисливців, які прогодували б стільки дітей не малиною,

а чимось більш поживним і корисним, немає лікаря — сьогодні діти, дякувати, здорові, а що буде завтра, а взимку? А хто збудує печі в хатах?

А що буде з селом, де всі так чекають на його повернення — всі, хто досі вижив…

— Треба рушати. — Він підвівся, й за ним одразу підвелися всі інші, дивлячись на нього зі страхом і надією. Лисий обвів їх поглядом і не зміг вимовити те, що мусив сказати. А вимовив зовсім не те: — У нас попереду довга дорога.

Хатина в лісі

Лисий повів їх на південний схід. Він розумів, що води в баклажках надовго не вистачить, а біля великої ріки шукати її марно. Йти просто на схід — втрачати час. Хлопець відчував, що до злиття річок уже не так далеко. А там по древній греблі — і починається зовсім інший ліс. І до Руїни там іти один-два дні, не більше. Ну, хіба що три — з дітьми. І то за умови, що вони зможуть стільки прожити…

Коли вже сонце хилилося на захід, Лелі вдалося підстрелити пару диких голубів. Голод уже так усім допік, що вирішили розкласти багаття й засмажити їх, хоч голуби, звісно, це не кури. Івася залишили розпалювати багаття, дівчатка заходилися патрати пташок, а Лисий і Леля вирішили патрулювати навколо вогнища, щоб дим і запах м'яса не погукали нежданих гостей. І Лисому одразу вдалося підстрелити тетерку. Це вже був добрий обід!

Лисому зводило живіт від голоду, але першою він послав обідати Лелю, і тепер чекав, поки вона його змінить. Одного вартового, безперечно, було мало. Але він сподівався, що встигатиме ходити навколо багаття й нічого несподіваного не пропустить.

Коли Леля його змінила й він повернувся до багаття, Івась також пішов вартувати.

З'ясувалося, що для Лисого діти лишили цілого голуба. Іще з'ясувалося, що дівчатка, поки смажилося м'ясо, назбирали чимало їстивної трави. Тож обід вийшов на славу. Уже коли він досмоктував останнє крильце, й хлопці викопали досить глибоку ямку, щоб закопати кісточки й золу від багаття, здалеку почувся голос Івася. Голос був неприродно гучний. А головне: Івась, здається, плакав. Це було так несподівано, що всі завмерли.

Лисий дав знак дітям, ті тихенько загорнули ямку й нечутно рушили до Лелі, щоб її попередити. Невже людина?

Лисий обережно рушив на голос Івася.

— То ти ж, мать, геть зголоднів? — долинув до нього солодкий старечий голос.

— Та ні... Я тут голуба підстрелив, засмажив. Смачно було!.. — Івась вочевидь намагався вдавати з себе когось іншого.

— А водички! Водички хочеш? — бабуся відверто прагнула кудись заманити малого.

— Та ні! Дзякую!

— Як ти цікавенько розмовляєш: "Дзякую!"

— Та ні! Я сказав "дякую", а не "дзякую". — Уроки вимови Лисого, здається, подіяли, — у Івася вийшло дуже схоже.

— А де ж ти батьків загубив, хлопчику?

— А там десь у лісі, недалеко!

— То ходім тоді до мене, відпочинеш трішечки, а я тим часом візьму свого ціпка, бо бачиш — зовсім погано ходжу… Та й підемо шукати твоїх батьків.

— Ну то ви йдіць уперед, а я за вами.

— А не стрельнеш у спину, хлопчику?

— А чого б це я став стріляти вам у спину? — Івась просто надривався, намагаючись говорити голосно. — Якби хотів стрельнути, то не чекав би, поки ви спиною повернетеся.

— А й то… А й то… Ти ж добрий хлопчик. Ти ж чесний хлопчик! Ти не стрілиш стару бабу…

Тепер Лисий міг їх бачити. Івась, ніби ненавмисне, тримав арбалета, спрямованого на старезну бабусю, дуже дивно вбрану. Ситуація зрозуміла: Івась не наважився вистрілити в дорослу людину, але не довіряв їй. Тому й затіяв цю розмову на повен голос, аби попередити своїх, не розкриваючи їй, що він не один. Були б із ним дорослі, може, він поводився б інакше. Тут же, як здалося Лисому, хлопчик усе робив цілком правильно.

Бабуся була недобра. Дуже недобра. Але не настільки, щоб одразу в неї вистрілити. Лук Лисого також був напоготові, але й йому забракло рішучості для пострілу. Не вовкулака ж!

Вона обережно пішла вперед, щомиті озираючись і без кінця кидаючи з-за плеча слова, ніби зернятка для дурненького півника.

— А я дивлюся, такий гарненький хлопчик — і сам-один… Хлопчики ж одні не ходять… Чого, думаю, цей хлопчик один?.. Та ще й такий

гарненький… Невже, думаю, такі гарненькі хлопчики… Самі ходять лісом?..

Івась притьмом озирнувся, й Лисий тут же нахилив гілку куща, за яким ховався. Івась напевне помітив, бо вже впевненіше рушив за бабусею. І навіть сам почав забалакувати їй зуби.

— А ви ж чого самі ходите?

— А з ким же мені, онучку, ходити! Сама ж я лишилася… Геть сама… Ні онуків, ні дітей… ні діда якого, щоб хоч на печі без діла лежав… Як є одна… У мене добра піч — широка… Ти там можеш навіть упоперек лежати — така широка… І тепла-тепла… Аж гаряча… Такому гарненькому хлопчику сподобається… А чого ж не сподобатися?.. Хіба ж вона погана, піч?..

Мабуть, Івась, якби захотів, міг утекти. Але хто їх, цих бабусь знає. Мабуть, правильно робив, що не намагався втекти. Краще спочатку розвідати, де вона живе, хто така й чого хоче.

Хоч бабусі й було стільки років, скільки взагалі може бути, рухалася вона легко й швидко, при цьому вдаючи немічну. Це все якось одночасно в ній поєднувалося — намагання справити враження немічної і легкість ходи. І це заколисливе бурмотіння, повторення одних і тих самих слів… Зрештою, ще два роки тому вона цілком могла б обдурити Лисого. А тиждень тому — Івася. Але хлопчики вже були не ті, що раніше. Вони добре бачили брехню, одначе ніяк не могли зрозуміти, навіщо вона потрібна.

Вони зненацька опинилися на затишній галявині, посеред якої стояла дуже привітна хатка. Мабуть, для того щоб змії та пацюки не залазили всередину за бабусиної відсутності, хатку було збудовано на чотирьох грубезних стовпах. До дверей вела ошатна драбина.

Заходити до хати не можна ні в якому разі! Але чи то Івась так уже покладався на свій арбалет, чи то бабуся геть заколисала його пильність своїми теревенями, але він слухняно ввійшов слідом за нею. Двері зачинилися. Лисий стояв за кущем і не знав, що робити.

Покатаюся-поваляюся...

Лисий уже хотів бігти до хати, та раптом двері відчинилися, й баба вийшла на галявину. Вона ходила повз драбину туди-сюди, ніби чогось чекала. Лисому навіть було видно, що губи її ворушаться.

"Рахує, — здогадався він. — Де ж Івась? Що вона зробила з ним? Просто зараз вийти з-за куща? Невідомо ж, чого від неї можна чекати. Ні. Краще хай вона поки що не знає, що я тут".

Бабуся хихотнула й подалася до хати. Тієї ж миті Лисий перебіг галявину й сховався під хатою. Шпаринок у підлозі не було. Зазирати в віконце — небезпечно, баба може помітити й щось заподіяти Івасеві. Чомусь Лисий був упевнений: поки що з Івасем усе гаразд. Над головою почувся якийсь стук, хтось щось пересунув. Зненацька баба заспівала. Слів Лисий розібрати не міг, але співала вона дивно, з підвиванням. Сумнівно, щоб Івась витримав такі співи.

Двері знову відчинилися, бабуся спустилася драбиною й подалася до сараю, що стояв під лісом. Тієї ж миті Лисий злетів по драбині й тихо вскочив до хати.

Пахло солодко й дурманно, ніби горіла якась дуже пахуча трава. І справді посеред столу стояла біла зовні й чорна зсередини чашка, в якій щойно щось палили. Зліва була вкрита барвистим коцем лежанка, а справа стояла велетенська піч. Навпроти печі — умивальня. На печі лежав Івась. Арбалет його висів на протилежній стіні.

Лисий кинувся до Івася. Той мирно спав і не хотів прокидатися, хоч Лисий тормосив його й ляскав по щоках. Баба могла повернутися щохвилини. Лук був не дуже зручним у тісному приміщенні, змахнути шаблею також ніде. Лисий схопив зі стіни арбалет і сховався за піч. Йому почало паморочитися в голові, і він зрозумів, що причиною є солодкавий запах. Він притьмом кинувся до чашки на столі — з неї цей запах якраз і йшов. Очевидно, господиня підпалила в чашці якусь дурман-траву, а сама вийшла ніби у справах. За той час, що вона чекала й хихотіла під дверима, Івась і заснув.

"Хоч би й самому не заснути", — подумав Лисий.

Він визирнув у віконечко. Воно виходило на протилежний край галявини, сарайчика з нього не видно. Найпростіше було б вистрілити в бабу, коли вона тільки зайде до хати. Та чи вдасться тоді розбудити Івася? Що то за трава, він не знав, як зняти її дію — також. Треба було втрутитися раніше, не дати Івасику зайти до хати!.. Час спливав, а він так і не придумав, що робити. Рипнула драбина за дверима, і Лисий знову сховався за піч.

Бабуся принесла оберемок дров й з гуркотом кинула їх на підлогу біля печі. Невже їй холодно? Літо ж надворі! Вона вкладала дрова в піч і підвивала:

— Покатаюся-поваляюся, Івашкиного м'яса попоївши...

Лисий за піччю похолов. Він згадав казку, яку йому розповідала матуся багато років тому. Баба Яга! Вона прилаштовувала Івасика-Телесика на лопату й намагалася посадити в піч. А Івасик... Що ж він зробив? Як же він уникнув?.. Лисий не пригадував. Хто б подумав тоді, що зараз би це йому згодилося. Якщо справді існують русалки й вовкулаки, чому б не існувати й бабі Язі!

Але там Івасик точно не спав! Отже, щось тут не так — у цій історії. Що можна зробити?

Перше. Просто застрелити бабу Ягу. Вже зрозумів, що не годиться.

Друге. Зараз вийти, навести на неї арбалет і сказати, що вб'ю, якщо не зізнається, як розбудити Івася. Зізнатися вона, мабуть, зізнається. Але чи правду скаже? Ні. Бабуся брехлива. Правди не скаже.

Третє. Стежити далі й на чомусь її підловити. Легко сказати… Він би й стежив, але, стоячи за піччю, нічого не бачив.

Умивальня! Над нею маленьке дзеркальце. Але воно показує стіну печі між ним і бабою Ягою. Лисий як міг вивернувся й побачив краєчок бабиної спідниці. Вона сиділа навпочіпки біля печі. Видно, розпалювала вогонь. І справді в печі затріщали дрова.

І тут Лисий придумав, як її обдурити.

— Дзякую, — тоненьким голоском сказав він. — Так тепліше.

Баба Яга скочила на прямі, зачепила за рогач, той зі страшним гуркотом упав на підлогу й зачепив затулу. Затула також дзвякнула об підлогу. Не піднімаючи її, баба Яга кинулася до печі й почала уважно придивлятися до Івася.

— Та як же це ти не спиш?.. Чи спиш? Такий гарний хлопчик повинен спати… Мабуть, почулося… Як же не спати такому гарному хлопчику!.. Димку надихався? Надихався. То й спи собі.

Схоже, вона трохи заспокоїлася й заходилася підбирати рогача й затулу.

— Не гриміть так, будзь ласка! — пропищав Лисий.

— Та що ж це таке! — баба знову впустила на підлогу затулу й кинулася до Івася. — Що це ти розбалакався? Тобі не треба балакати. Тобі спати треба.

Лисий побачив у дзеркальці, що баба Яга піднесла руку — мабуть, поторсала хлопця.

— Спиш! І правильно. Треба спати. А як не спатимеш, то боляче буде. Я ж тебе мучити не хочу… Не звірюка ж якась там. Я бабуся добра.

— А чим це ви мене так приспали? — спитав Лисий, щойно баба відвернулася від печі.

Баба Яга вже й не повела головою.

— Ач який балакучий!.. Є такі — балакучі. Сам спить, а сам балакає. А сам спить. А як же не спати, коли димку нанюхався. Це такий димок від травички такої…

Щось знову грюкнуло, й баба Яга метнулася до печі.

— А чого це ти питаєш? Не бачив хіба, що я розпалювала в чашці?

Івась нічого не відповів.

— Бачив, але не пам'ятаєш. А чого б же ти й пам'ятав?.. Тобі пам'ятати не слід… — Вона опустилася навпочіпки й, мабуть, почала підкидати дрова в піч. — Навіть якби прокинувся, то не пам'ятав би…

— А як же мені прокинуцця?

Баба Яга гиденько захихотіла.

— Хи-хи-хи-хи! А ніяк. Це тільки я тебе можу розбудити… А сам ніяк… А як же ти сам прокинешся?.. Ніяк не прокинешся…

За піччю ставало жарко. Лисий уявив собі, як воно там на печі, й здригнувся. Треба поспішати. Але як випитати у баби секрет? Він боявся занадто прямо запитувати.

А з’ясувалося, все дуже просто. Заспокоєна розмовою, баба балакала вже й без запитань.

— От якби я тобі дала водички попити… А я не дам… А чого б я тобі давала водичку?.. Ні… Я тобі водички не дам… Бо якщо дам тобі водички попити, то ти й прокинешся… А де ж я ще такого гарненького хлопчика собі знайду?.. Знову пацюків та гадюк їсти?..

— А з чим ви мене будете їсти? — поцікавився Лисий.

— Хи-хи-хи-хи! Відомо з чим… З чим же їдять таких гарненьких хлопчиків!.. З лебедою та зі щавликом… Та ще м'яти запарю — щоб запивати… Я люблю запивати…

— А грибочки, ягідки?

— Хи-хи-хи-хи! А то діло! Тільки ж немає ще грибочків. Та й збирати їх довго. А от ожини можна й набрати — недалеко… Ну, ти тут полеж, а я збігаю…

Лисий обережно визирнув з-за печі, справедливо вважаючи, що вона його зараз не помітить. Баба зняла зі цвяха на стіні кошик… і завмерла. Поруч із кошиком не було арбалета. Вона різко обернулася, аж Лисий ледь встиг сховатися. Пропав, подумав він. А втім, чого боятися! Те, що треба, він із баби Яги витягнув. Лисий підняв арбалет і став чекати, що

робитиме стара. Вона була посеред кімнати, але чим займалася — розібрати неможливо.

Потім вона хряснула дверима.

Лисий визирнув. Баби Яги в хаті не було. Але зі столу, де стояла біла зовні чашка, курився димок. Лисий кинувся до дверей, та двері виявилися зачиненими. Він відчув солодкавий запах і приємне запаморочення. Рештками свідомості змусив себе дотягтися рукою до чашки, перевернути її, а потім, намагаючись не дихати, схопив баклажку, відкрутив кришку й довго думав, що робити далі. Усе навколо солодко пливло, вже нічого не хотілося. Аби тільки повітря дихнути… Єдине, що пам'ятав, — так це те, що треба не дихати. І вже не розум, а просто інстинкт підказав йому: треба ковтнути води.

На добраніч!

Стара повернулася за кілька хвилин. Просто посеред кімнати вона побачила вже другого хлопця, що лежав на долівці з арбалетом в руці. Її гарненький хлопчик так і спав на печі, в якій майже догоріли дрова.

— Хи-хи-хи-хи! — бабуся була задоволена. — Який хитрий хлопчик!.. Хіба ж хлопчики можуть бути такими хитрими!.. Ні, хлопчики повинні бути не хитрими. Бо тоді я не зможу їх обхитрувати… А я їх обхитрувала!.. Значить, хлопчики не такі й хитрі… Не такі хитрі, як я… Бо я найхитріша обхитрувальниця!.. От яка я Яга! — стара знову захихотіла: — Яка Яга! Хи-хи-хи-хи!

Вона підклала дров у піч і вирішила все ж таки повісити арбалет на стіну. А коли обернулася до нового хлопчика, то й остовпіла. Той стояв на ногах, навівши на неї заряджений арбалет. Найгірше те, що стріла в арбалеті мала чорне жало, на кінчику якого сяяла яскраво-біла цяточка. І вона цілком могла виявитися срібною. Баба Яга так давно не бачила

срібної зброї! Вона думала, що вже ніколи її й не побачить. І от — на тобі!

— Ой! — нарешті заговорила вона. — А що це в тебе таке, хлопчику? Чого це в тебе така дивна стріла? З якоюсь цяточкою на кінчику…

— А це в ній, бабусю, срібло, — посміхнувшись, відповів Лисий.

— А ти, онучку, часом не збираєшся стрелити бабусю?.. Хлопчики не повинні стріляти бабусь. Та ще й такі гарненькі хлопчики…

— Збираюся, бабусю. Саме стрельнути й збираюся!

Стара заметушилася. Очі забігали, руки почали м'яти фартук. Вона, без сумніву, була налякана.

— Ні!..

— Так!.. — перебив її Лисий. — А якщо не хочете, щоб я стріляв, то заведіть обидві руки за спину й стійте тихенько.

— А звичайно, заведу!.. — стара заторохтіла запопадливо. — А чого ж не завести руки за спину!.. А це ж навіть приємно — завести руки за спину, коли тебе просить такий гарненький хлопчик!.. Ой! — баба відчула зашморг на зап'ястях і спробувала обернутися.

— Я сказав не ворушитися! — різко вигукнув Лисий.

Стара завмерла й стояла непорушно, поки Івасик міцно зв'язував їй руки.

— Ой, що ж ти робиш! Та хіба ж можна так зі старших знущатися! Та я ж навіть носа почухати не можу. Ой, як свербить ніс! Ой, швидше почухай, бо зараз помру!

Лисий мимоволі відвів убік арбалет і простягнув ліву руку, щоб почухати бабі носа.

І ледве встиг відсмикнути руку, коли баба Яга спробувала вхопити його зубами.

— Ага, — сказав він. — Ану, бабусю, марш на лежанку! Лягти обличчям до стіни й не ворушитися, бо гірше буде.

Не відводячи очей від кінчика стріли, стара позадкувала до лежанки, не перестаючи белькотіти про гарненьких і добреньких хлопчиків, які знають, що старих ображати не можна, а також не можна ображати жінок, а що вже старих жінок, то й взагалі не можна ображати. Лисий не витримав.

— Цитьте, бабо, а то я вже такий злий, що просто не можу розвести пальці. Зараз вони зовсім зігнуться, і стріла вилетить.

Баба замовкла. Лисий показав Івасеві на мигах, що треба зробити, а сам пішов до печі, залив рештками води дрова, поставив на місце велику залізну затулу й глибоко — до упору засунув калгу, щоб тяги в печі не було. Івась тим часом міцно припнув другий кінець мотузки, якою була зв'язана Баба Яга, до ніжок лежанки. Потім Лисий показав Івасеві очима на двері. Той тихенько вийшов з хати.

Баба спробувала озирнутися.

— Ану не ворушитися! — гримнув на неї Лисий.

Вона знову завмерла.

Хлопець насмикав дурман-трави зі жмута, що звисав зі стелі, поклав у чашку, чашку поставив високо на піч і дістав кресало.

Трава легко зайнялася. Намагаючись не дихати, Лисий хутко скочив у двері, на прощання крикнувши бабусі:

— На добраніч!

Він щільно зачинив за собою двері й замкнув їх, поклавши впоперек грубезного ціпка. Ще й не закінчивши цієї роботи, вони почули гуркіт у хаті — баба тягла за собою лежанку. Потім вона розлючено завила. А далі виття потроху зійшло нанівець і геть замовкло.

Лисий витяг з піхов шаблю й, потужно розмахнувшись, розрубав сходинки драбини. Удар був такий сильний і точний, що розрубані щаблі драбини лишилися на своєму місці — тільки нижній переламався. Івась навіщось його поправив, тож зовні драбина справляла враження цілої. Вони ще постояли, прислухаючись, але в хаті було зовсім тихо.

— Побігли, — сказав нарешті Лисий. — Треба наших знайти.

Але шукати їх якраз і не було потреби. Щойно розвернувшись, хлопці побачили, як уся ватага вибігла їм назустріч із-за кущів.

Спогади про рибалку

— А навіщо було рубаць щаблі? — поцікавилася Марічка.

— Щоб інший ніхто не міг залізти, — невпевнено відповів Лисий. Він справді не знав, навіщо зробив це. Мабуть, з люті.

— А хто інший? — Якщо вже Марічка починала розпитувати, зупинити її було неможливо.

— Ти часом не сестра Лелина? — запитав Лисий.

— Сестра. Двоюрідна, — відповіла дівчинка. — А хто інший?

— Не знаю, — розсміявшись, відповів хлопець. — Може, у неї теж сестра є. Чи брат. Прийде провідувати, а ми тут у чужій хаті ночуємо…

— Мені не подобаєцця ночуваць у цій хатці, — зізналася Марічка.

— Кому подобається! Але вже вечір, кращого місця ми не знайдемо.

Щоб припинити розмову, він поліз до хати, хоча без драбини це було непросто.

— Якшо ти заліз, то й родич може залізти, — не вгавала Марічка. Безперечно, вона мала рацію.

— То що, ти гадаєш, треба зараз заходитися драбину лагодити?

Всі засміялися, й дівчинка ображено замовкла.

Баба Яга лежала на підлозі біля самісінької печі — важенну лежанку змогла протягти майже через усю кімнату, — ошкіривши зуби, й немилосердно хропла. Треба віддати належне Івасеві — зв'язав він бабусю надійно. Але це хропіння!..

У Довгоногого щось негаразд було в горлі — так казав Інженер. Спати з Довгоногим у лісі було неможливо. Його хропіння неодмінно щось приваблювало. І якби ж щось добре! Коли б на ці рулади збиралися зайці, Довгоногому б ціни не було. А то ж збиралася різна погань: то пацюки, то червоні мурахи мало не заїли. Одного разу кажани налетіли — штук десять, не менше. Довелося півночі віддирати їх від сорочки та штанів. А один заплутався кігтями в волоссі Довгоногого — ото був

клопіт! Довгоногий верещить, кажан пищить і ще й кусатися намагається!..

Для Лисого ті подорожі з Довгоногим були сущим прокляттям. Ходити їм випадало далеко, якось три ночі провели в лісі. Вони шукали воду й місце для переїзду села. На відстані двох днів путі нічого знайти не вдалося. Може, якби пішли далі, то й знайшли б щось, але та фатальна галявина, де на Довгоногого налетіли саранці…

Довгоногий так і народився, казали, з довжелезними ногами — від плечей ростуть, жартував батько. Де в ньому вміщалися серце і все інше — невідомо. Тільки голова й ноги. Зрештою, це нікого особливо не дивувало. Кожен народжувався з якимись особливостями — на Лисому ось ніколи не росло волосся. А Циклоп так і народився з одним оком. Довгі ноги — це загалом добре. Якби тільки він бігав краще.

Вони не були друзями. Просто знали, що треба працювати разом, треба миритися з тим, що у іншого є вади. Лисого, скажімо, дратувала нерозважливість Довгоногого. Той був гарячий і нестриманий. В тих випадках, коли Лисий животом відчував небезпеку, Довгоногий просто кидався навпростець — і зажди був правий. Йому щастило. Він був старший на два роки. А що вже довший!.. І завжди насміхався з Лисого: "Ти такий нерішучий, що, мабуть, і листочок щавлю не з'їси, поки не обдивишся з усіх боків!" Найдужче бісило Лисого те, що це була чиста правда.

Але вдвох їм щастило уникати неймовірних небезпек. Якби Довгоногий був живий, може, пішли б до Руїни вдвох. Тоді все було б зовсім інакше… Лисий відчув, що сльози навертаються на очі…

Можна, звичайно, витягти бабу Ягу на галявину, але ж з нею хоч що роби — не прокинеться. Лисий розумів, що жаліти її не варто, але все одно… Як же це — кинути на ніч на галявині? Краще вже просто вбити.

Руки їй він вирішив не розв'язувати, тільки відрізав мотузку, якою вона була припнута до лежанки. Потім погукав Івася. Той щось довго вовтузився, тож Лисий підійшов до дверей і побачив, що Івася ніяк не можуть підсадити до дверей. Він подав руку й витягнув його до себе.

— Лелю, поки ми тут з Івасем придумаємо, що робити з бабою, ви підіть — тільки обережно! — десь тут повинна бути ожина.

Разом з Івасем вони перетягли лежанку знову до стіни. Лежанка була важенна, і хлопці здивувалися, яка ж дужа баба Яга — сама перетягла її через півхати. Потім підтягли бабу до лежанки, але підняти її було не так просто. Геть змокли, поки вдалося сяк-так укласти її. Потім ретельно прив'язали, щоб уночі не сталося ніяких несподіванок.

— Давай перевернемо її на бік, тодзі вона, може, й не хроптиме, — запропонував Івасик.

Справа була варта зусиль. Бабу розв'язали, перевернули на бік, і вона справді перестала хропти. Знову міцно прив'язали до ніжок лежанки руки й ноги старої.

Тим часом повернулася Леля з дітьми, назбиравши чимало ожини. Лисий з Івасем допомогли їм піднятися до хати.

За столом сісти було ніде. Повсідалися на підлозі й, недовірливо косуючи час від часу на бабу Ягу, заходилися вечеряти ожиною. Хоч і голодні були, але більше говорили, ніж їли. Леля розповідала казку про бабу Ягу й Івасика-Телесика, а всі діти їй підказували деталі й уточнювали, чому Івасик зробив так, а не інакше. Виникало запитання, для кого Леля розповідала казку. Швидше за все — для Лисого. Але як вона здогадалася, що він цю казку не до ладу пам'ятає? Втім, його хвилювало інше. Баба Яга жила одна, але їй напевне хтось мусив служити. Вона з кимось могла бути в добрих стосунках. Не могла ж вона просто ні з ким, крім заблудлих дітей, не спілкуватися! Чи могла?..

Марічку, щоправда, цікавило дещо інше.

— А звідки беруцця баби Яги? — спитала вона невідомо кого.

— Мабуць, з людей, — відповіла Леля. — Зі старенъких бабусь, які лишилися самі, і їм ні з ким навіць побалакаць.

— А навіщо ж вона тодзі їх їсць? — не вгавала Марічка.

— Їсти хочеться.

— Можна ж шось інше поїсти. А хлопчиків залишиць собі й з ними балакаць, правда?

Тут уже ніхто не міг дати відповіді.

— Так ті хлопчики з нею й залишацця, — відповів нарешті Івась.

Усі засміялися.

— Дивлячись які хлопчики, — сказала Леля, маючи на увазі, очевидно, щось трохи інше, ніж те, про що говорили всі. Принаймні для Лисого це прозвучало так, ніби йшлося про нього — що от він же не кинув Лелю саму…

"Ну, на бабу Ягу вона не дуже схожа", — подумав Лисий. Та й щодо самотності баби Яги в нього лишалися сумніви.

— Лелю, — зупинити Марічку може хіба що необхідність стрибнути з висоти, — а Івасик-Телесик також жив у лісі?

— Так… — запитання загнало Лелю в глухий кут. — На узліссі. Біля річки.

— А навіщо він ловив рибу?

Леля замислилася.

— Він її їв, — сказав Лисий.

— Рибу!?

— Так, коли в річках вода ще була чиста, рибу можна було їсти.

— А ми також зможемо їсти рибу, коли вода знову чистою стане?

Тепер замислився Лисий. І Леля не відповідала. Хлопець відчув, що вони з нею думають про одне й те саме.

— Звісно, зможемо, — сказала нарешті Леля, хоча переконаності в її голосі не було.

— А риба смачна? — тепер вони були вже вдячні Марічці за запитання.

— Робінзон запікав її на багатті, — Лисий заходився розповідати, аби діти не поверталися думками до попереднього Марійчиного запитання. — А ловив він її так: брав волосінь, прив'язував до неї такий невеличкий металевий гачок, на нього нанизував якусь личинку чи черв'яка й закидав у воду. Риба ковтала личинку разом з гачком, і тоді Робінзон витягав її на берег.

— Ач який хитрий! — вигукнула Марічка.

Діти розсміялися, й напруга зникла.

Ніч на курячих ногах

Дівчат поклали спати на широкій печі, а хлопці лягли на підлозі. Лисий майже на порозі, а Івась — під вікном. Двері замкнули на широкий залізний засув — мабуть, бабі Язі також було кого боятися. Про всяк випадок на віконце повісили фартук баби Яги. Воно було досить високо від землі — навряд щоб хтось зміг у нього зазирнути, але… На серці у Лисого було неспокійно. Він не знав, чого чекати, і все ж відчував небезпеку кожної миті перебування в хатині. Втім, десь поблизу хати ночувати було б, напевне, ще небезпечніше.

Все почалося одразу, тільки-но він заснув. Мабуть, його неспокій був більшим, ніж у інших, бо хлопець прокинувся від такого шуму, який нікого іншого не розбудив. Спочатку Лисий не зрозумів, що відбувається. В хаті було темно, тільки крізь маленьке віконце на підлогу падало бліде місячне світло. Він негайно згадав, що вікно вони завісили бабиним фартухом. Хлопець роззирнувся по хаті й побачив, що робить фартух. Той скрутився в жмут і зараз, міцно обхопивши горло Івася, сильно стискав його. Лисий перескочив через сонних хлопців і схопив кляту ганчірку. Спочатку йому здалося, що в руках у нього гадюка — таким живим і пружним був фартух. Але відчувши на собі руку Лисого, він миттю відпустив горло Івася і став просто шматком тканини.

Хлопчик почав кашляти, тримаючись за горло. Навіть у молочному місячному світлі було видно, як обличчя й шия його налилися кров'ю. Прокинулася Леля. За нею решта.

— Івасю, що трапилося?

— Нічого, кхи-кхи!

Лисому він усе більше й більше подобався.

— Ти не застудився?

— Ні, просто поперхнувся… кхи-кхи…

Потроху він заспокоївся. Діти знову поснули. Лисий кинув фартух у піч, клацнув кресалом, і тканина загорілася; піч почала чадіти. Лисий згадав про калгу й витягнув її. В печі загуло, й за хвилину від ганчірки лишилася тільки купка попелу. Знову затуливши піч, Лисий нарешті влігся на своє місце.

І щойно заснув, як почув металевий скрегіт, розплющив очі і встиг побачити, що прямо йому в голову летить залізна затула з печі. Він різко випростав ліву руку, залізяка боляче вдарила його по пальцях, але від цього змінила напрямок і врізалася в дерев'яну стіну.

Лисий дув на забиті пальці й озирав приміщення. Ще є лавка і стіл, і рогач біля плити, й горщики, й кошик, і в'язанки різних трав під дахом, і ножі, й ложки, і мітла, і величезна діжка, видовбана в цілій колоді… Ступа, здогадався Лисий, згадавши казку. Невже все це чекає своєї черги? Невже баба не спить? А якщо воно почне літати й нападати не по черзі, а одночасно?

Дівчатка сиділи на печі, а хлопці на підлозі, і всі дивилися на Лисого. Зрозуміло, чекали, яке він прийме рішення. А що тут можна вирішувати? Або лишатися в хаті, або не лишатися. Лишатися — майже напевне бути вбитим. Не лишатися — можливий такий самий результат.

Леля злізла з печі й підійшла до нього.

— Ми тут чужі, — пояснила вона.

— Дзякую за пояснення, — саркастично відповів Лисий.

— Ти не розумієш, — сказала Леля. — Всі ці речі вважаюць нас чужими. Ми до них ввалилися як вороги, як зайди…

— Що вони — люди, щоб вважати?

— Не люди. Але й не прості речі… — Вона взяла ганчірку на припічку, налила на неї трохи води й заходилася витирати залізну затулу, що й досі стриміла зі стіни.

Дівчатка зрозуміли її. Наталка кинулася підмітати підлогу, Надійка почала мити ступу, а Марічка взяла несвіжий рушник і стала протирати посуд. Лисий дивився на все це з недовірою. А хлопці також підтримали Лелю. Кожен знайшов собі роботу — один скоблив стіл ножем, другий протирав віконце, третій гострив ножі. Лисий сів на лаву. Лава була стара й розхитана. Він перевернув її й роздивився, наскільки це було можливо в такій темряві. Хиталася одна ніжка. Хлопець ножем відколов скалку від ніжки й забив руків'ям ножа в щілину. Ніжка перестала хитатися.

Нічні роботи тривали недовго. Всі дуже хотіли спати — втомилися значно швидше, ніж можна було сподіватися. Знову повдягалися. Лисий висмикнув затулу зі стіни й поставив її на місце.

Він сів за стіл і вирішив не спати. Він не дуже вірив у те, що казала Леля.

— Лягай, Лесику, — промовила з печі Леля. — Тепер усе буде гаразд.

Найсмішніше, що відчуття небезпеки, яке не залишало його відтоді, як він уперше зайшов до цієї хатини, зараз майже зникло. І це насторожувало ще більше.

Діти поснули. Леля, побачивши, що Лисий не лягає, злізла з печі й сіла поруч із ним.

— Чому вони мене називають Лесиком? — це питання давно цікавило Лисого.

— Ну, не могла ж я їм сказаць, шо тебе звуць Лисим. Вони б не зрозуміли. У нас так людей можуць тільки дражниць. Це не схоже на справжнє ім'я.

— Але це справді моє ім'я!

— Я відаю. А вони могли б почати насміхатися з тебе…

Запала мовчанка.

Стояла глупа ніч. Місяць сховався за хмари, і крізь віконце не пробивалося майже ніякого світла. Лисий скоріше внутрішнім зором, аніж насправді бачив Лелю, що сиділа поруч нього на лаві. Здається, за ці кілька днів він так добре з нею познайомився, здається, все про неї знає. Але щоразу вона знову дивує його. Є в ній так багато незрозумілого. От і ця історія з іменем. Вона якось не так мислить.

А з бабиним реманентом, то й поготів. Це ж додуматися тільки — подбати про все в хаті, тоді тебе не відчуватимуть чужим!.. І схоже — спрацювало! Втім, ще невідомо, як би воно було, коли б він заснув.

Лисий позіхнув.

— Лягай спати, Лелю. Я ще трохи посиджу й теж лягатиму.

— Ти не хочеш, щоб я з тобою посиділа?

— Ну чому… — це запитання збило Лисого з пантелику.

Знову Леля ніби прочитала його думки. Звісно, він хотів, щоб вона з ним посиділа. Протягом дня їм і словом ніколи перекинутись — у дорозі вони йдуть нарізно, а коли збираються всі докупи, то Марічка нав'язує такі теми, й такий плин розмови, що тільки з нею доводиться

розмовляти. А єдиною дорослою людиною, крім нього самого, тут була Леля.

— Як ти здогадалася, що треба подбати про все в хаті?

— Нічого я не здогадалася. Просто це ж усе так, як у казках. Раз баба Яга — із казки, значиць і все інше тут таке саме, як у казках…

— А я зажди думав, що казки — то вигадки.

— І я… Хоча… Вовкулаки існуюць насправдзі, і русалки існуюць насправдзі…

— Ти їх бачила?

— Я ні. Але жінки з нашої вьоски дружили з ними.

— Як дружили? Хіба з ними можна дружити?

Те, що Інженер розповідав про підступність і лють русалок, аж ніяк не наводило на думку про можливість дружніх стосунків.

— А чому ж не дружиць… Дружиць можна з усіма…

— І з вовкулаками?

Леля не відповіла. Вони сиділи мовчки, і так теж було добре — просто сидіти поруч і мовчати… Потім вона знову заговорила:

— Мабуць, вовкулаки також колись були людьми. Може, вони й стали вовкулаками від злосці й ненависці… Мій тато розповідав, шо колись дуже давно — дуже-дуже давно — люди дружили з усім живим — і з мавками, і з русалками, і навіть з лішаками. Тобто не те шо

дружили… Ну, вони жили всі разом — в одних лісах, на одній землі… І всім вистачало місця. А потім люди почали все більше захоплюваць землю… Вони почали рубаць ліс, будуваць машини… І тоді вони почали витісняць цих сусідів. Почали ворогуваць з ними… А потім придумали казки — які погані всі ці мавки й лішаки… Мабуць, сумління замучило… А тодзі люди — завдяки своїм машинам — стали такими сильними, що лісовий народ уже не міг їм протистояць. І він сховався… А коли люди отруїли річки, землю й повітря, їхні величезні села перетворилися на руїни, а самі вони майже всі вимерли. І весь лісовий народ вийшов зі своїх схованок, і почав воюваць із людьми… Тепер люди стали слабкими. Нам їх усіх не перемогти. Може, і їм нас не перемогти… Тато казав, шо воюваць безглуздо. Треба навчицця дружити й знову почаць жити разом…

— Нічого собі подружицця, — передражнив її Лисий. — Вони нас убиватимуть, а ми з ними дружитимемо?

— Так, це так… — Леся помовчала. — Але якшо ми подружимося, тодзі й вони не будуць нас убиваць… А для цього треба, щоб ми самі перестали їх убиваць… От ви не вбили бабу Ягу — це дуже правильно. Хай спиць. Коли прокинецця, вона вже буде не такою лихою.

— Ага, якже! — тільки й сказав Лисий.

У лісі зашумів вітер. Мабуть, збиралося на дощ. Зібрати б дощової води… Але ринви на хатинці не було, це Лисий помітив, коли роздивлявся її, поки чекав Івася. А просто виставити якусь посудину — такого сміття назбираєш! Хай уже… Як завжди перед дощем, іще більше закортіло спати.

Ясна річ, Леля тут же полізла на піч, хоч Лисий їй нічого того й не сказав. Як вона вміла так відчувати його настрій?

— На добраніч, Лелю.

— На добраніч. Ти також лягай.

І Лисий її послухався.

Бабині гості

Йому приснився старий Інженер. Він ішов попереду валки, повільно і врочисто. Біле волосся розвівалося за спиною. На плечі сидів пацюк і нестримно реготав, дивлячись назад, на всіх людей села, які тяглися слідом за Інженером. Вони їхали на велетенських металевих жабах, незручно сидячи просто на довгих мордах, схожих на колоди. Мама тримала в руках дерев'яну скриню, з якої линула музика. Музика розходилася довкола твердими хвилями; від них згиналися віковічні дуби й ламалися сосни — точно навпіл. Лисий біг слідом за валкою і ніяк не міг її наздогнати, хоч біг дуже швидко, бачив хвіст, але відстань збільшувалася й збільшувалася. Він мчав по сліду, який залишила колона, не дивлячись під ноги, не відчуваючи ніякої небезпеки, бо знав, що протягом трьох днів жодна нечисть не наважиться ступити на цей слід. Як же наздогнати!? Як попередити їх? Він мусив зупинити односельців, але хвіст валки вже майже не було видно. Це звуки музики з маминої скрині щораз штовхали його в груди й не давали наздогнати своїх односельців. Він зрозумів це і злякався, що мама також зрозуміє й припинить музику. І тоді настане ніч, і він взагалі не зможе наздогнати своїх, бо не знатиме, де їх шукати. Зараз музика його не пускала, але й була дороговказом водночас.

Та ось вона почала змінюватися, в ній з'явилися якісь шуми, якийсь гуркіт і тріск. Це вже й не музика була, а щось таке, ніби розламували деревину. А потім грюк, і замість музики долинув розлючений голос:

— От бісова баба! Та хто ж так гостей зустрічає!

Лисий прокинувся й зрозумів, що це хтось намагався піднятися по сходинках до хати, але, не знаючи про розрубані щаблі, сильно впав,

розламавши решткі драбини. Було ще сподівання: цей хтось вирішить, що баби немає вдома, й подасться геть.

Але тут прокинувся Василько. Він іще навіть не прокинувся, а просто крізь сон вигукнув:

— Хто там?

Він тут же принишк, але було пізно.

— О, та в тебе гості, — прорипів з-за дверей тріснутий старечий голос. — То я вчасно! Ну, відчиняй уже, бо скоро сонце зійде! — Він іще трохи почекав, а потім додав. — А то сама виходь. Приготуй там усе, покажи дитинці, як травичка горить, а сама виходь, поговорити треба.

Всі прокинулися, всі завмерли, хату наповнило відчуття страху. Видно, дідок зрозумів, що тут щось не так, бо звернувся вже не до баби.

— Гей, дитиночко, а баба вдома?

Лисий кивнув Василькові, щоб той щось відповів.

— Вона спиць, — дуже невпопад ляпнув хлопчик.

Видно, його відповідь змусила дідка ще глибше задуматися. Він досить довго напружував уяву, щоб збагнути значення цих слів. Нарешті без розуміння, але з медом у голосі промовив:

— Ото й добре! Я люблю, коли вона спить. А відчини-но двері, я тут тобі такого гостинця приніс!..

— Якого такого гостинця? — Василько вже оговтався й повів бесіду розумніше.

— Ох, та й гостинець же!.. Такий, що ти й не уявляєш який! От відчини й побачиш.

— Е-е! — Василько ввійшов у роль. — Ви спочатку скажіць якого, а тодзі вже я відчиню.

Дід почав дратуватися.

— Та якого ж якого! Гарного, от якого! Давай відчиняй двері! А то передумаю і віддам гостинця бабусі!

— А-а… — розчаровано протягнув хлопчик, — то ви бабусі принесли гостинець! А кажете, мені!

— Та тобі ж, тобі! То я так лише кажу, що віддам бабусі, а насправді я віддам тобі.

— То це що, — Василько просто знахабнів, — це ви неправду мені сказали?

— Яку неправду?

— Ну, спочатку ви сказали, що віддасте гостинця мені. Так?

— Ну, так.

— А поцім сказали, що віддасте бабусі, так?

— Ну, сказав.

— А поцім знову сказали, що віддасте мені.

— Коли?

— А щойно.

— Ну, то й що?

— То коли ж ви казали правду?

— Як коли? — дід, видно, теж вирішив робити так, як Василько — заплутувати співрозмовника. Однак, з'ясувалося, не на того напав.

— Як ніколи, — сказав хлопчик.

— Ні, як завжди!

— А як завжди — це значить не завжди.

Дід засміявся гидким іржавим сміхом.

— А це вже ти й сам заплутався!

Лисий подумав, що дід має рацію.

— І нічого я не заплутався, — тут же відповів Василько. — Завжди — це завжди. А "як завжди" — це значить тільки схоже на завжди, а насправдзі — зовсім не завжди. Ви що, людської мови не розумієте?

— Людської — розумію... — виглядало, що дід уже не знав, що казати.

— А-а, — радісно промовив Василько, — то ви, значить, не людина!

— А як це ти здогадався? — зовсім розгубився дід.

Гаразд, час вони виграли. Всі прокинулися, дівчатка лишалися на печі — Леля зі зведеним арбалетом, Василько стояв біля дверей, решта хлопців — під стінами поруч з дверима — Івась з арбалетом, Лисий з оголеним палашем. Можна було й далі правити теревені й збивати діда з пантелику. Він щось казав про те, що незабаром сонце встане. Отже, сонця він боїться. Перед світанком, якщо вони його не впустять, просто десь неподалік сховається, а ввечері зайде до хатини, розбудить бабу Ягу, і тоді вони вже вдвох кинуться навздогін. Лисий згадав, як прудко й легко баба Яга пересувалася по лісу, й подумав, що втекти від неї з дітьми буде не так просто.

Хочеш — не хочеш, а відчиняти двері доведеться. А далі? А далі видно буде. Тим більше, що драбина зламана, дід, схоже, старий, поки забереться, встигнемо щось зробити.

— А що ж тут здогадуацця, — вів далі Василько. — Раз ви людську мову розумієте, то значиць, вона не рідна ваша мова. А значиць — ви не людина.

Лисий подумав, що це не дуже вдала пастка, не переконлива, але дід уже, видно, достатньо був заморочений, тож попався.

— Це, дитиночко, як подивитися. З одного боку — лішак нібито й не зовсім людина. А з другого, чим не людина — дві ноги, дві руки, одна голова… А от ти, такий язикатий, схоже, не дуже людина. Може, ти просто якесь базікало неживе?

— Може, й так, — легко погодився Василько.

Лисий з нього дивувався. Це ж виявляється які здібності в хлопця! Щоб так заморочити нечисть, що сама зізнається, що вона — лішак… Просто молодець!

— Ой лишенько, — нещиро забідкався гість, — ніколи не бачив неживого базікала. А відчини-но двері, я хоч погляну, яке ти є.

Василько поглянув на Лисого, і той кивнув.

— Добре, я зараз відчиню, а ви поки шо приготуйте гостинця, зразу вкиньте його в хату. Добре?

— Та навіщо ж зразу? От зайду, роздивлюся тебе як слід, а тоді й… того…

— Е ні, діду! — Василько самим своїм тоном дав зрозуміти, що торгуватися не буде. — Не вкинете гостинця, зразу ж і зачиню двері знову.

— Ох, ну що вже з тобою робити! Гаразд. Домовилися. Відчиняй.

Усі приготувалися, Лисий клацнув засувом, Василько штовхнув двері й одразу притиснувся до стіни.

Гостинець

Захлопали потужні крила, й до хати влетіла велетенська — майже завбільшки з Марічку — лупата сова. Вона сіла на підлогу, склала крила й, незграбно переступаючи з ноги на ногу, обернулася навколо себе. То була незвичайна сова, бо спершу вона мимоволі сіпнулася, побачивши спрямований на себе арбалет Лелі, потім підскочила, вздрівши Івасів арбалет, а наприкінці втягла голову в плечі, помітивши палаш Лисого.

Хлопець не знав, чого можна чекати від цього характерника, тому вирішив обрати наступальний спосіб ведення переговорів:

— Ви б краще обернулися чимось більш схожим на людину, дядьку, бо в моїх друзів від вашого вигляду просто пальці трусяться. Ще чого доброго пустять стрілу… А зі сріблом у тілі хіба поперевертаєшся на різну худобу!..

При згадці про срібло пір'я на сові стало дибки. Вона кинула погляд на Івасів арбалет і ще більше втягла голову в плечі. В такій темряві розгледіти срібну цяточку на кінчику стріли було неможливо. Але ж сови в темряві добре бачать.

— І без несподіванок, гаразд? — додав Лисий, відводячи палаш ніби для удару. — Більше попереджати не будемо. Оцей хлопчик з двадцяти кроків у мишу влучає. А тут близенько… Тому повільно так, без різких рухів крилами, кігтями й головою. Отже, раз, два, три — почали.

Сова повільно піднесла крила до дзьоба, а коли опустила їх, то була вже не совою, а крихітним дідком, одягненим у якусь чудернацьку свиту, вкриту пір'ям. Власне, дідок виявився такого ж зросту, як і сова. Але для сови то був зріс велетенський, а для дідка — зовсім малий. Він мав гачкуватий ніс і великі круглі очі — хоча й не такі великі, як у сови.

Лисий подумав, що впустити дідка було правильним рішенням. Якщо той уміє перетворюватися тільки на сову, і ні на яких інших звірів, — і тоді їм би не вдалося від нього далеко втекти.

— Ви, діточки, краще б опустили ці штуки, — тріснутим голосом заторохтів дідок. — Це не іграшки. Діточкам не можна гратися такими штуками.

— Кінчайте, діду, теревені правити, — перебив його Лисий. — Сядьте на підлогу й відповідайте на запитання.

Щось у цій пропозиції лішакові дуже не сподобалося. Хоч і темно, та Лисий побачив, як забігали дідові очі.

— Та хіба ж я зможу сидіти, коли такі поважні люди переді мною стоять! — дід почав завивати. — Ні, я так не можу. Хай уже краще стоятиму перед такими поважними людьми.

— Ні, так не буде, — заперечив Лисий і через плече промовив до Івася. — Я рахую до трьох. Якщо він за цей час не сяде на підлогу, стріляй без попередження. Один… Два…

Лішак уже сидів на підлозі. Треба було б, звичайно, зв'язати йому руки, але мотузки у них більше не було.

— Що ж це ви з бабою зробили, діточки? Невже вбили? — знову голос став тріснутим і старечим.

— Вам же сказали, що вона спить, — відповів Лисий.

— Невже її ж травичкою — та й її ж приспали? — Дід зареготав. — Ото молодці! Яке ж кмітливе покоління виросло в наших лісах! — Знову з'явилося патетичне підвивання. — Яка надійна зміна! Ми тепер можемо з надією дивитися в завтрашній день! — І тут же додав своїм звичним тріснутим голосом з довірчою й співчутливою інтонацією: — А давайте її вб'ємо. Бо як прокинеться — з-під землі дістане! Самі кісточки від вас залишаться.

— Нічого, — заспокоїв його хлопець. — Ми тут самі розберемося, що з нею робити. І з вами теж.

— А я ж тут при чому? Я ж хіба вам що лихе зробив? Я сам її все життя ненавидів. Яка підступна та люта баба була! Скільки невинних діточок звела зі світу! Жодне не могло мирно пройти через ці місця! Ні співчуття, ні жалю! А як же матусі їхні побивалися, як ридали й квилили! Море сліз! — Дід урвав завивання й по-діловому перепитав: — Знаєте, що таке море?

— Знаємо, знаємо! — озвалася Марічка.

Лішак озирнувся, повернувши голову так, що попереду опинилася потилиця.

— Ай же ж яка розумна дівчинка! От із таких розумних дівчаток і виростають прекрасні жінки, в яких закохуються всі чоловіки. Тільки раз кине оком — і вже закохався до самої смерті. А які матері з них виходять! Ніжні, дбайливі, чуйні! О, у такої матусі ніхто не вкраде дитиночку! Така матуся захистить і від лихого слова й від підступної наруги!..

Дід підвивав і не помічав, що його слова справили зовсім не те враження, на яке він розраховував. Втім, хтозна, на що він розраховував! Марічка заплакала. Вона й досі не знала про смерть своєї мами. Вона плакала, жаліючи її, — як тяжко матусі зараз без неї. Вона плакала, жаліючи себе.

Лішак припинив завивання. Голова його час від часу по-пташиному різко поверталася то до Марічки, яка лежала на печі, то до стріли, яка стриміла з Івасевого арбалета. Він якось одразу зрозумів, що Леля в нього не стрілятиме. Дівчина справді виглядала розгубленою. Вона не опустила й не відвела арбалет, тримала його правою рукою, а лівою почала гладити Марічку по голівці, примовляючи:

— Ну, заспокойся, заспокойся, дитиночко. Все буде добре. Ти ж знаєш…

Лішак мовчав. Він також розгубився. Не розуміючи причини Марійчиних сліз, він не знав, що робити. Але найгірше було інше — діти також не знали, що робити.

— То що, — спокійним діловим тоном звернувся до Лисого дід, — будемо стару вбивати? Якщо не можете, я й сам упораюся.

— А ви як, — раптом втрутився Василько, — сонну її вбиватимете чи спершу розбудите?

Несподівано лішак розреготався. Він сміявся дуже довго, хапаючись за живіт і згинаючись до підлоги.

— Та якби ж я міг убити її несонну, то ви думаєте, вона б дожила до вашої зустрічі? — нарешті пояснив він причину свого сміху.

— А навіщо взагалі її вбивати? Ну, спиць собі та й спиць! Яка вам різниця — жива вона чи мертва?

Василько розпитував діда таким наївним тоном, такими чистими очима дивився йому в вічі, що дід, схоже, втратив пильність.

— Так вона ж не вік спатиме! Прокинеться ж колись! — він знову перейшов на виття: — О, яка люта буде вона! Весь світ ненавидітиме! Носитиметься на ступі над лісом і нищитиме все живе!..

— А чого ж вона нищитиме все живе? Знищила б тільки нас — ми ж винні в тому, що вона заснула, — Василько так здивувався, що лішак розсміявся знову.

— Хіба ж вона пам'ятатиме, хто її приспав?! Тому й лютуватиме, що всіх буде підозрювати.

— А, ну тоді нам нічого боятися!.. — полегшено протягнув Василько. — Ми собі підемо далеко, а вона тут хай собі лютує...

Дідуган іще раз розсміявся:

— Так вона ж не тільки губитиме всіх і вся, вона ж іще й розпитуватиме! Доки не знайде того, хто знає щось. А як мене спитає — хіба ж я ждатиму, поки перетворить мене на сухий пеньок?

— Ага, — зрозумів Василько. — То краще вас убити! Тоді ніхто їй про нас нічого й не розповість!..

— Та що ж це ти, малий, весь час такі дивні висновки робиш! — лішак заметушився, засовався на підлозі, одразу прикипівши поглядом до стріли в Івасевому арбалеті. Так і розмовляв з Васильком, дивлячись не на нього, а на маленьку срібну цяточку. — То тобі здається, що я тобі неправду кажу, то раптом надумав убити старого…

— А що робити, діду? — розважливо, ніби розмірковуючи, що немає іншого виходу, перебив його Василько. — Хіба хочеш…

— А й не треба, як не хочеш, не треба… — швидко відреагував Лішак. — Краще он бабу осоружну давай уб'ємо… Така ж пакосна стара — ще коли в мене ступу позичила — казала, горіхів натовчу, а тоді й віддам. А сама й досі не повернула. От уб'ємо її, то ви беріть що хочете, а мені нічого не треба — я тільки свою ступу заберу.

Це вже було щось. Принаймні стало зрозуміло, що в цій хаті найцінніше. А Василько не вгавав:

— А що ж тут візьмеш — у цій хаті? Тут нічого цінного й немає. А так бідну бабусю забивати… Якби ж іще заради чогось…

Лішак аж захлинувся:

— Як то нічого цінного! А самоносний рогач? А безслідна мітла? А вчений фартух?.. Де це він? Щось я не бачу фартуха, — захвилювався він.

— Як це — безслідна мітла? — Василько спробував відволікти дідову увагу від фартуха.

— А он вона, — лішак купився на такі нехитрі хитрощі. — Якщо тягти її за собою по землі, то вона всі сліди замете — ніхто не помітить і не внюхає.

— Так-таки ніхто!.. — не повірив Василько. — А вовкулаки?

— Та що там вовкулаки! — вигукнув лішак. — Сама баба Яга — й та не внюхає!

— Справді непогана мітла, — з захватом промовив хлопчик. — Тільки воно все одно якось несправедливо виходить: вам одному таку цінну ступу, а нам на всіх якусь там мітлу…

— То візьміть іще казанок-самовар — без вогню можна все зварити, тільки води налий. Отой щербатий! — лішак показав брудним пальцем на казанок, дуже неохайний на вигляд.

Лисий подумав, що настав час старого вбивати. Все, що можна було з нього витягти, вони вже витягли. А залишати такого ворога в себе за спиною — дуже небезпечно. І чого, здавалося б, простіше: тільки махни палашем, і голова відділиться від тіла. Але взяти отак і вдарити беззбройного діда, який ще й сидить на підлозі, він не міг. Просто рука не піднімалася.

І тут до Лисого дійшло очевидне: коли лішак говорив про казанок і вказував на нього пальцем, Лисий бачив і палець, і казанок. Він тепер усе бачив у хаті! Світало, і крізь невеличке віконце в хату запливало світло.

Тепер стало зрозуміло, чому дідуган так нервував і мружився. Тепер стало помітно, що він поступово, не підводячись із підлоги, зміщується

подалі від вікна. Йому треба було все вирішити до того, як зійде сонце. Сови вдень сліпі.

Чергові правди лішака

— А що ви, діду, збираєтеся зі ступою робити? — втрутився Лисий в розмову.

Лішакові не сподобалося запитання.

— Хлопче!.. — він хотів перевести мову на інше, але явно не знав, на що. Нарешті придумав: — Он баба Яга скоро прокинеться! Давайте вирішувати, вбиваєте її чи ні! Якщо ні, то як хочете, тоді я пішов. — І він удав, що хоче підвестися з підлоги.

Івась зробив ледь вловимий рух, ніби готовий випустити стрілу. Лішак завмер.

— Та що ж це ти, хлопче, такий нервовий!

— Я не розчув, що ви, діду, про ступу сказали? — перепитав Лисий.

— Та далася вам та ступа! Ступа як ступа, нічого особливого. Давайте щось вирішувати, кажу!

— Ви як наче кудись поспішаєте, — повільно промовив Лисий. — У нас цілий день попереду. От зараз у тому казанку зваримо окропчику, настоїмо його на травичці — он у баби травички скільки! Все обговоримо, а тоді вже й рішення будемо приймати. Сидите ви зручно, в хаті не холодно… Ви з якою травичкою чай питимете? Вибирайте.

Лішак вибухнув гнівом.

— Не хочу я вашого чаю! Не п'ю я гарячого! Немає тут у баби трави, яку можна настоювати й пити! Це все дурмани й отрути! Не скажу я вам, де яка трава! Ніколи мені тут з вами сидіти! Відпустіть мене негайно!

— Чого це ви так нервуєте, дзіду? — здивовано процідив Василько. — Ви так поводитеся, ніби вас сюди запрошували на смачний обід, а нагодували чимось геть згорілим… Слухай, — звернувся він до Лисого, — а давай наваримо окропу і в різних посудинах поназапарюємо різної трави. Будемо давати дідові куштувати й дивитися, що з того вийде. Так і з'ясуємо, де яка трава.

І Василько рушив до полиці, на якій стояв щербатий казанок.

Дідуган не на жарт злякався.

— Діточки! — заторохтів він. — Дітлашечки рідненькі! Та невже ж ви справді вирішили вморити бідного діда! Та не потрібна мені та ступа! Забирайте її! Самі на ній літайте! Нічого мені тут не потрібно! Забирайте що хочете! Тільки ж не поїть мене цією поганню! Та хіба ж можна такі муки!.. Та ж люба малечо!

Лисий ледь не розреготався. Це ж треба, який артист із Василька — він так переконливо вдав, що справді збирається заварювати трави, що Лисий і сам злякався, мовляв, той зараз отруїть лішака.

— І як же вона літає? — поцікавився Лисий, намагаючись говорити суворо, без сліду сміху в голосі. А Василько тим часом наливав з баклажки воду в казанок.

Лішак нервово вовтузився на підлозі. Він уже не міг бачити, що робить Василько, але чув, як ллється вода в казанок, і це геть затьмарило його обережність.

— Звичайно літає! Звичайно! — він аж вигукував пояснення, ніби силою голосу намагався зупинити хлопця. — Сідаєш у неї! З мітлою безслідною! Вказуєш держалном, куди тобі треба, й летиш собі! Тільки при посадці треба не розбитися! Чуєш, дитиночко? — вже репетував він. — При посадці обережно треба!

Поки він верещав, над казанком справді з'явилася хмарка пари, а незабаром у ньому забулькало — окріп був готовий.

— Та вилий же його! Вилий, кажу! — криком кричав лішак. — Не можна його пити! Не можна!

Василько озирнувся й повільно та розважливо промовив:

— Щось я вас, діду, ніяк не зрозумію. То ви казали, шо в казанку можна все вариць, а тепер кажете, що навіць чистого окропу не можна пиць… Невже знову неправду казали? Це дуже недобре. Людина вашого віку повинна будь чесною. Хіба ж можна дуриць дітей? А ще казали — з надією дивицця в завтрашній день! А як нове покоління виросте таким же брехливим, як і ваше?! Ні, діду, треба вас цим окропом напоїць.

— Дітоньки, ріднесенькі, — вкрай перелякано залопотів лішак, — не губіть, я все розповім. Казанок варить мертву воду. Нею добре лікувати рани й виразки на тілі. Вона заживляє. Але здорового вона вбиває… Вбиває…

— Ага, тому ви нам і радили скористатися казаночком. Мудро. Ну, а щодо ступи як? — Василько перелив окріп у велику миску й підступив з нею до лішака.

— Про ступу все чиста правда! Чиста правда! І про самоносний рогач чиста правда!

— А про мітлу?

— І про мітлу… Діточки, не губіть нещасного! Скільки я від баби Яги натерпівся — так тепер через неї ще й мертвої води випити… Та де ж справедливість!..

І тут сталося те, чого ніхто не очікував. Лішак був такий заляканий, засліплений уже дуже яскравим світлом, що пильність хлопців притупилася. Вони навіть не зрозуміли, що відбулося. Раптом миска з рук Василька з гуркотом упала на підлогу, розбризкавши мертвий окроп, а сам хлопчик опинився в руках лішака, який тепер стояв на двох ногах, притиснувшись спиною до печі. Гостре лезо ножа приставлене до Василькового горла.

— Хтось поворушиться — тут це базікало й стане неживим! — з такою люттю й ненавистю промовив лішак, що сумніватися в щирості його намірів не доводилося. — Ану поклали іграшки на підлогу!

Лисий та Івась не поворухнувся, і лішак дужче притиснув ножа до Василькового горла. Під вістрям виступила крапля крові.

— Не слухайтеся його, — прохрипів Василько, якому вочевидь важко було говорити. — Хай ріже. Потім уб'єте його, а мене вилікуєте мертвою водою.

— Хе-хе-хе, — раптом зрадів дідок і додав гидотним єхидним голосом: — Мертва вода рану загоїть — це правда. А до життя тебе не поверне. Для цього потрібна жива вода. А де її взяти — цього ви якраз і не знаєте. І я вам тепер ні за що не скажу. Хочете перевірити?

Лисий повільно нахилився й поклав палаш на підлогу. Ще мить повагавшись, Івась вийняв з арбалета стрілу й кинув її собі під ноги. Потім поклав на підлогу арбалет.

— От і добре. От і добре. А тепер візьми ти, здоровий, мисника. Є там ще вода? О, трошки лишилося. То напої нею кляту бабу. Та мерщій

рухайся! Бо я його кров'ю заллю тут усе!! — Діда було не впізнати. Стільки сили й люті, і готовності піти до краю…

Страшний звір

Здавалося б, що було раніше випустити стрілу! То й не вляпалися б у таку халепу. Це все Лелині балачки. Дружити! З ким? З цим звірюкою? Лисий підняв з підлоги мисник, у якому на денці лишалося трохи мертвої води. А ще кілька хвилин тому він планував, що казанок візьмуть із собою й будуть у ньому кип'ятити воду, щоб можна було її пити. Ото б напилися…

Але що ж робити тепер? Напоїти бабу Ягу? Коли Лисий стріляв вовкулаків, він не відчував ніяких докорів сумління. То були звірі, вороги. Баба Яга також ворог. Підступний і лихий. Але вона спить. І вона так схожа на людину…

— Це бабин казанок, — прохрипів Василько.

— Бабин, бабин, — погодився лішак.

— Він бабі шкоди не завдасць, — додав хлопчик. — Швидше навпаки — розбудиць її.

— Не розбудить, — відповів лішак, але без упевненості в голосі.

— А от спробуйте сісти в ступу, й побачите, що вона з вами зробиць, — наполягав Василько.

— Ні… — хитро пропищав дід. — Я не сяду в ступу. Я он його посаджу в ступу. — Він указав брудним пальцем лівої руки на Івася. — Давай хутко!

Лисий, стоячи з мискою біля лежанки, вирішив іще затягти час.

— Діду, невже ви не бачите, що нічого у вас не вийде. Ну, вб'єте ви одного, а решта вб'є вас. Чого ви добиваєтеся? Ви ж бачили, що вас ніхто не хотів убивати.

— Як же не хотів, як хотів! Ось він хотів — напою вас, каже, мертвою водою з казанка…

— Так ви ж самі казали, що то добра вода!

— А ви… А ви… Ви бабу Ягу обдурили!

— Ну, так не вбили ж! Скільки разів ви обдурили нас. А якби ми за кожну брехню вас убивали — що б то було?

Логіка була на боці Лисого. Але погодитися з цим лішак не міг ні за що.

— І взагалі замовкни, бо я твоєму братові швидко кров пущу! А ти йди до ступи, кому сказав! — прикрикнув він на Івася.

Хлопець підійшов до ступи й зупинився. Всі завмерли, навіть лішак. І тут на печі пролунало кошаче нявкання. Лішак стрепенувся, крутнув головою на піч, але стояв він під самою піччю, тому нічого не побачив — дівчатка залізли вглиб. Лішак зрозумів, що він геть забув про дівчинку з арбалетом, яка тепер була за його спиною. Стріляти з арбалета вниз вона не могла, але ліш акові, мабуть, про те не було відомо.

Зрозумівши Лелин задум, Івась також нявкнув. Ясна річ, лішак не міг не збагнути, що двох котів тут не може бути. Та навіть якби й були — що йому ті коти порівняно з такими небезпечними дітьми! Однак мимохіть він повернув голову в бік Івася, на мить втративши контроль над своїм

заручником. І тут же на голову йому зі всією силою, на яку Леля була здатна, опустився приклад ЇЇ арбалета.

Бити, лежачи на печі, їй було незручно, та й лішак, схоже, був готовий ще й не до таких ударів. Оглушити його не вдалося, але вдалося збити з ніг. Падаючи, він встиг полоснути ножем Івася по плечу. По руці заструменіла кров.

А далі Лисий зробив те, що вже давно планував зробити — просто не мав слушної нагоди. Він навстіж відчинив вхідні двері, і лішак завив, затуливши очі обома руками.

Лисий підбіг до Василька й вилив усі рештки води з мисника на рану. І кровотеча тут же припинилася.

Затуляючи очі то руками, то крилами, лішак катався по підлозі, раз у раз перетворюючись то на маленького дідка, то на велику сову. Людські слова в його крикові чергувалися з совиним пугуканням, і нічого не можна було зрозуміти.

Лисий жестами показав Лелі, щоб виводила дітей. Усі повистрибували з дверей, тільки Івася й Василька Лисий затримав. Утрьох вони спробували винести ступу, але вона була така важенна, що годі зрушити з місця.

— Треба покликати Петруся, — сказав нарешті Івась.

— Ти думаєш, він такий сильний? — здивувався Лисий.

— Він розумний, — відповів Івась.

Допомогли Петрусеві знову влізти в хату. Він спробував нахилити ступу, та нічого, зрозуміло, не вийшло. Почав її з усіх боків обдивлятися,

знайшов якісь два отвори при самій підлозі, поколупав у них пальцем, розпрямився й замислився.

— Може, ну її? — не витримав Лисий. — Давайте брати, що знаємо й зможемо нести.

Івась узяв казанок, Лисий мітлу, а Василько рогач. Раптом Петрусь підійшов до нього, мовчки забрав рогач і почав роздивлятися його ріжки.

— Петрусю, треба йти, не гай часу, — спробував прискорити його думки Лисий.

Але хлопчик не зреагував на його слова. Він підійшов до ступи і вставив ріжки рогача в отвори в основі ступи. Потім легко підняв її, покрутив туди-сюди й радісно усміхнувся. Лисий підійшов до нього, недовірливо взявся за рогач і однією рукою підняв і опустив ступу.

— Самоносний рогач, — згадав він слова лішака.

Ступу винесли з хати, Лисий обережно передав рогача з нею Лелі, хлопці зіскочили на землю. Лисий лишився в хаті наодинці з лішаком.

Той несподівано відняв руки від очей і дуже жалісливо промовив, дивлячись перед собою сліпими очима:

— Усе забрали, мене осліпили… Тепер хочеш убити? Поганий дід, так? Хитрий і підступний, так? Тільки це не я до вас прийшов. І не баба Яга до вас прийшла. Це ви до нас прийшли. Все життя нам переламали… Тільки-тільки жити почали… Думали, вже більше ви на нашій дорозі не стоятимете… Ну, вбивай…

Лисий не знав, що йому робити. Він сів на лаву й довго дивився на маленьке гидотне створіння, справді таке нещасне…

— Ми до вас не приходили, — нарешті заговорив він. — Ми йшли своєю дорогою. Баба сама заманила одного з нас, щоб убити й з'їсти. І вам ми ніякого зла не хотіли заподіяти… Ви самі винні. Не треба весь час брехати й намагатися вбити когось. Тоді й вас не вбиватимуть.

Він сам дивувався своїм словам — ніби не він говорив, а Леля. Лисий помовчав і повів далі.

— А те що ми забрали бабині речі… Ми їх повернемо. Якщо самі повернемося…

І він зробив те, чого робити не можна було ніяк: просто повернувся й вийшов з хати, зістрибнувши на землю. А потім причинив двері й не замкнув їх.

— Ти їх убив? — злякано спитала Леля.

І всі діти так само злякано дивилися на нього.

— Як ти здогадалася нявкнути? — запитанням на запитання відповів Лисий.

Леля стенула плечима.

— Не знаю… А як ти тоді здогадався загавкаць на вовкулаків? Отак і я подумала, шо раз він наполовину птах, то який звір для нього найстрашніший?.. То ти їх убив?

— Ні, — тихо промовив Лисий. — Боюсь, ми про це ще пошкодуємо.

4. Родинна справа

Спроби польоту

У їхньому селі дівчата народжувалися дуже рідко. Власне, на все село їх було всього троє — Люба, Каченя і Тонюся.

Тонюся народилася страшенно худою, тому й назвали її так. Потім, правда, вона надолужила, й зараз ім'я звучало, як знущання. Але що ж тут поробиш.

Каченя була добра й мила дівчина, тільки геть не вродила ногами. Ходила вона, перевалюючись усім тілом з боку в бік. Називали її ще до того, як навчилася ходити, але виявилося, що назвали точно.

Люба на вигляд дуже мила. Великі очі, повні губи, стрункa і висока — майже така ж гарна, як Леля. Але ж вдача!.. Все було не по ній. І той поганий, і другий не має рації, а третій взагалі безголовий… Ото вже комусь пощастить!

Тільки Тонюся була молодша за Лисого, а ті дві — старші. Каченю вже збиралися восени заміж видавати. От тільки за кого? Ну, та то їхня справа. Лисому Каченя не загрожує. Він іще молодий для неї.

Леля не тонка й не товста. Лисий подумав і знайшов слово: тендітна. А ще — сильна, спритна, стрункa. У неї довгі рівні ноги. Не такі, звичайно, довгі, як були у Довгоногого. Нормальні ноги. І очі у неї гарні — не такі лихі, як у Люби. Раніше він і не знав, що бувають такі вродливі дівчатка. Ще й учора не знав. Тобто вчора він її також бачив, але зараз, коли вона сіла в ступу, коли очі її загорілися, коли в них грав такий азарт… Він просто якось одразу по-іншому побачив її.

Мабуть, у нього теж був такий щасливий вигляд — коли приземлився. А не тоді, коли намагався злетіти й незграбно крутив мітлою, мало не повбивавши малюків, доки не здогадався, що, наблизившись до землі, треба торкнутися її мітлою.

Леля врахувала всі його помилки. Злегка підняла держално мітли, подалася вперед, потім різко вгору, і тільки руде волосся — мов вогонь, за плечима. Ступа слухалася кожного її поруху, вони були ніби одним цілим. Можна подумати, що Леля все життя літала. Над лісом дзвенів її щасливий сміх, і Лисий подумав, що так сміятися взагалі ніхто в світі не вміє…

Ніби всі біди й страхи, всі небезпеки й проблеми відступили кудись далеко, ніби цей сміх і це гаряче волосся огородили його від лісу й життя… І мертві вовкулаки, і сонна баба Яга, і живий лішак — усе це ніби жило в іншому світі, і з їхнім той світ не перетинався.

Коли вона, усміхаючись на всі зуби, м'яко приземлилася поруч із ними, всі діти закричали:

— Ура!

— Леля!

— Ура!

А Лисий сказав:

— Що ж, ми з'ясували, що так, як Леля, ніхто все одно не зможе літати. Тому й треба, я думаю, щоб вона у нас правила за ступольота. От тільки…

— Що? — стривожившись, Леля наче підганяла його.

— Треба спробувати, чи можеш ти літати, якщо в ступі буде хтось інший… Тобто вдвох.

Політати хотіли всі. Це зрозуміло. Більше того — всі хотіли політати самостійно. Але всі бачили, як важко давався політ Лисому, тож до бажання примішувався цілком зрозумілий страх. Літати з Лелею тепер уже було не страшно.

Леля сама вирішила, з ким полетить.

— Насамперед треба спробувати з тим, хто найлегший. Правильно, Марічко?

Та мовчки кивнула. Їй уже по суті доводилося літати з Лелею, але ж то на гойдалці — хіба порівняєш!..

— Звичайно, якщо не хочеш, то можеш відмовитися, — сказав Лисий, розуміючи її стан. — Тільки це ж дуже відповідально. Ти ж сама розумієш, що легшого за тебе тут немає нікого.

Він підсадив її в ступу. Вона схопилася руками за край ступи й дивилася широко розкритими, майже зовсім круглими очима. Хоч добре, що не за Лелю вчепилася, подумав Лисий. Може й не потрібно було її мучити…

Леля плавно підняла ступу в повітря, між кронами трьох дерев злетіла в небо й зробила коло навколо них. А потім так же м'яко — ще краще, ніж під час першого польоту — опустилася на землю. Пальці, якими Марічка трималася за край ступи, побіліли. Вона стояла мовчки, нездатна поворушитися, але на обличчі був вираз такого щастя, що всі голосно розсміялися.

— Ох Марічка й молодець! — вигукнув Лисий. — От хто у нас найкраще літає.

Він узяв її під руки, витяг зі ступи, а вона тут же обхопила його за шию й судомно стисла. Її ще довго неможливо було відчепити від хлопця. Всі знову засміялися.

— А тепер я!

— Я!

— Я!

Однак Леля відмовилася катати ще будь-кого.

— Мені здається, вона втомилася, — дівчинка вилізла зі ступи й погладила її стінку. — Давайте дамо їй відпочиць, а надвечір, якщо все буде гаразд, спробуємо ще. Згода?

Не сказати б, що цю пропозицію зустріли з захватом, але погодилися — сперечатися з Лелею ніхто з дітей не наважувався. До неї ставляться, як до мами, подумав Лисий. А до мене — як до батька, подумки ж додав він і відчув, як кров прилила до обличчя.

— Марічко, відпусти Лесика, — сказала Леля. — Диви, він уже геть червоний. Ще задушиш — що ми тоді без нього робитимемо?

Але в очі Лисому Леля подивилася так, що він зашарівся ще більше. Невже вона справді вміє читати думки?

Замітаючи сліди

Вони рушили просто на схід. По-перше, там повинна бути вода. По-друге, подалі від вовкулаків. По-третє, Лисому цей напрямок здавався найнебезпечнішим, отже, лішак їх там не шукатиме.

Лисий ішов останнім і тяг за собою мітлу. Це було справді якесь диво. Навіть на піску не лишалося ніяких слідів — взагалі ніяких. Якщо й справді вона ще й запах відбивала, то кращого подарунку від баби Яги годі було чекати.

Поріз на плечі Василька зовсім зажив — за якихось півдня. Тож казанок теж міг бути дуже корисним. Шкода, звісно, що не знайшли живої води, але що ж… Якщо пощастить, вона не знадобиться. Ну, і ступа, звичайно, дуже корисна річ. Особливо для розвідки й полювання.

Опівдні надибали кілька великих плодових дерев — яблуня, слива, абрикоса-кисличка. Тут же й малинник. Колись, мабуть, був сад — і ще зовсім недавно. Але зараз усе заросло молодими пагонами. Ще трохи, і вони заб'ють дерева, вип'ють усі соки. А самі й не родитимуть.

Сам собі дивуючись, Лисий дістав з піхов шаблю й повирубував під деревами зарості. Понаїдалися, а потім Леля полетіла в розвідку. Повернулася вона за кілька хвилин, протягом яких малеча відпочивала.

— Далі на схід ріка, — сказала вона. — Багато старих напівпересохлих рукавів. Я не хотіла підлітати ближче, але там біля ріки хтось є.

— Хто? — насторожився Лисий.

— Не знаю, не роздивилася. Але дуже схоже на вовкулаків.

— Сплять?

— Ні… Отже не вовкулаки, — здогадалася Леля. — Їх семеро, всі голі.

— Чоловіки чи жінки?

— Не знаю, не роздивилася здалеку.

Лисий роздратувався.

— Ну, груди в них є?

— Я знаю, чим відрізняються жінки від чоловіків, — в'їдливо сказала Леля. — Але не роздивилася.

— То може, вони були вдягнені?

— Сам полети й подивися, — образилася вона.

— Не ображайся, просто треба ж знати, з ким, можливо, доведеться мати справу. А де вони?

Леля розрівняла невеличкий простір на піску й почала малювати, примовляючи:

— Отут ми… Тут сонце… Тут річка, тут — ота група.

— Русалки, — вирішив Лисий.

— Можливо, — погодилася Леля. — А тут — на південь — починаюцця піски. Дерев дуже мало, здебільшого чагарі, але ріденько одне від одного — великі галявини.

— Як біля вовкулачого табору? — уточнив Лисий.

— Приблизно так. А може, ще й рідше. На захід я не літала — ступа почала втомлювацця. Ми цих русалок — якщо це справді русалки — не знаємо. Краще нам до них не наближатися.

— А вода?

— Якщо підемо на південь, а через пару годин повернемо ліворуч, то там знайдемо струмок. Тільки не знаю, яка в ньому вода.

Лисий задумався, погладжуючи свою голу голову. Польоти на ступі, безперечно, хтось міг бачити. Якщо баба Яга й лішак почнуть уночі їх переслідувати, їм напевне хтось повідомить, що діти пішли на південний схід, два сеанси польотів — краще за будь-які сліди на піску. До того ж і русалки. Треба повертати праворуч, ближче до великої ріки.

Але там точно води немає. Втім, до ночі їх, швидше за все, ніхто не переслідуватиме. Лішак із хати не виткнеться, а бабу Ягу він, слід гадати, не будитиме. Це не в його інтересах. Убивати — також навряд, бо немає заради чого. Все, що було цінного, діти з її хати забрали. Чи не все?

— Гаразд, — нарешті погодився Лисий. — Ідемо на південь, потім повертаємо на схід. А тоді вирішимо.

Вирішили, що попереду йтиме Леля, яка тепер краще орієнтується на місцевості. Лисий замикав колону.

Вода в баклажках скінчилася. Почала даватися взнаки спрага. Сонце припікало, ще й немилосердно парило. Небо було чисте, але все говорило за те, що буде дощ. Піт заливав очі, між лопатками текли ручаї, Лисий весь час совав по спині колчан зі стрілами. Ноги вгрузали в пісок, але мітла справно замітала всі сліди. Якщо опустити голову, тоді криси капелюха надійно ховають обличчя від прямих сонячних променів. Але так нічого не видно довкола. Лисий зрозумів, як важко йти позаду — розслабляєшся й перестаєш стежити за дорогою. Він вважав, що брав на себе важчу роботу, йдучи попереду, а вийшло, що Лелі було значно важче — вона тільки мовчала про це.

Їм доводилося весь час обходити непролазні зарості чагарників; якби виникла небезпека, сховатися було б просто нікуди. А ось і вона. Дитячі сліди перетнули зовсім свіжий слід стада кабанів. Вони йшли ліворуч. Мабуть, на водопій. Як же це Леля його не помітила зі ступи? Лисий обернувся, щоб подивитися, чи знищила мітла й кабанячі сліди. Виявилося, що не тільки не знищила, а ще й відновила. Жодної ознаки, що кабанячий слід хтось перетинав.

Розглядаючи сліди, Лисий трохи забарився й тепер кинувся наздоганяти дітей. Він біг по їхніх слідах, а тінь кумедно плазувала перед ним по нерівному піску, переливаючись через краї слідів, накриваючи травинки.

Лисий зупинився як вкопаний. Цього не може бути. Тінь не може бігти перед ним, якщо вони йдуть на південь! Невже Леля втратила орієнтацію і зробила коло? Зараз вони не наближаються до Руїни, а віддаляються від неї! Лисий знову побіг навздогін, щоб зупинити Лелю й дітей. Сліди вели на північ, але наздогнати хлопець ніяк не міг. Йому здалося, щось подібне з ним уже колись було. Він пугукнув. Відповіді немає. Потім спробував закричати кажаном, як Леля. Вийшло не так добре, як у неї, але досить голосно. Відповіді знову не було. Як же він міг так відстати!

А потім побачив, що біжить не навздогін, а назустріч слідам. Лисий знову зупинився. Помилки бути не могло — діти пройшли в зворотньому напрямку. Він обернувся на південь. Сліди обривалися. Там, звідки він прийшов, взагалі не було ніяких слідів — навіть його власних. Після хвилинного очманіння Лисий зрозумів, що це якраз правильно — мітла знищила всі сліди за ним. Але ж він ішов назустріч дітям! Отже, вони пішли далі на південь, а він, очманівши від спеки й задухи, якось примудрився розвернутися й піти в протилежному напрямку.

Лисий розвернувся й побіг на південь. Він уже вирішив не замітати сліди, просто поклав мітлу собі на плече. Він біг і біг, але ніяк не міг натрапити на те місце, де збився зі сліду й пішов у зворотньому

напрямку. Ось він перетнув сліди кабанів. Вони пройшли на захід. А тоді, коли він побачив їх уперше? Здається, тоді вони йшли на схід… Він уже нічого не розумів. Десь тут він проходив, мітла ще тоді відновила кабанячий слід…

Стоп. Мітла відновила слід!

Лисий опустив мітлу й пройшовся нею по кабанячих слідах. Вони не зникли, але якось змінилися. Ніби те саме, але… Але змінився напрямок! Тепер кабани, виглядало, пробігли не на захід, а на схід. Виходить, мітла знімає верхній шар сліду й відновлює попередній. Якщо йти з нею по кабанячому сліду, рано чи пізно вона відновить сліди дітей. Але в який бік іти — на захід чи на схід?

Насамперед треба заспокоїтися. Треба сісти на пісок і подумати, все ретельно зважити. Тільки не тут — на кабанячій стежині, а відійти від неї подалі. Відійти, звичайно, на південь, ближче до мети.

Лисий прочвалав іще зо дві сотні кроків і сів під кущем на пісок. У затінку було легше.

Отже, треба спробувати згадати, коли він повернув на північ. Сам він повернути не міг — весь час ішов по слідах дітей. Найгірше ж те, що від дітей він ніколи не відставав. Тільки коли роздивлявся кабанячі сліди. Але це було недовго. Вони не могли відійти так далеко за цей час.

Стривай-но, зупинив він сам себе. Якщо вони йшли перед ним, то це вони повернули на північ і не помітили того. Може таке бути? Звісно, ні, але ж він ішов на північ! Тінь же бігла перед ним — Лисий це добре пам'ятав.

Тобто виходить так, що Леля мимохіть заблукала, весь час змінюючи напрямок руху, щоб обійти хай і нечасті, але досить великі за площею й дуже високі чагарі, зрештою випадково повернула на північ. Лисий ішов

останнім, він був розслаблений, тому й не одразу помітив це. Але коли помітив, почав бігти наздоганяти дітей — і не зміг наздогнати. Отут уже ніяка логіка не працювала. Хай вони несуть ступу на рогачі, хай вона майже нічого не важить. Але це все одно ноша. До того ж не могла Марічка так швидко ходити, щоб Лисий бігом не зміг її наздогнати!

З іншого боку, намагався Лисий думати розсудливо, з'ясувавши, що вони йдуть у протилежному напрямку, він побіг по їхніх слідах, аж раптом помітив, що біжить назустріч слідам. Чи не могло статися так, що він сам якимось чином перекрутився на місці й пішов на північ — по тих самих слідах, тільки в іншому напрямку, весь час збільшуючи відстань між собою і дітьми?

Ні, не могло так статися. Ніяк не могло. Бо весь час він тягнув за собою мітлу, яка знищувала сліди. Якби він сам розвернувся й пішов на північ, то ніяких слідів він би не бачив. Їх просто не могло там бути. Він не міг іти по слідах назустріч!!! Мітла знищувала сліди!!!

Лисий кинув на неї погляд, і йому здалося, що вона єхидно хихотить. Звичайно, мітла — вона і є мітла. І хихотіти вона не може. Але тут йому все стало зрозуміло. Тобто, ясна річ, далеко не все. Але всі ці божевільні події набули якогось змісту. У них з'явився автор, отже… Що "отже"?

Задуха, втома, самотність, від якої він уже відвик, — усе це заважало зробити якийсь висновок. Мітла все це накоїла? Швидше за все. Навіщо? Просто аби накапостити? Можливо. Що робити далі? Невідомо.

Раптом він відчув, що все роздратування знаходить вихід: він почав думати про Лелю і в усьому звинувачувати її. Мила вона, чистила всі ці відьомські причандалля! Щоб вони не вважали нас чужими! Аякже!! Розлючений, Лисий скочив на ноги, схопив мітлу і з силою пожбурив її кудись за кущі.

Це невеличке зусилля його трохи заспокоїло. Він знову сів на пісок і замислився. А може й не замислився, а просто застряг на одному запитанні: що робити?

Підступна мітла

Відповіді на це запитання не було. Натомість Лисий знову згадав повчання старого Інженера.

"Страх, роздратування і лють потрібні людині для того, щоб вона могла бути мудрою. Але стати мудрою вона може лише тоді, коли навчиться опановувати ці почуття."

Хлопець похолов, зрозумівши, що він не просто порушив цю настанову, а порушив у найгірший спосіб: через його нестриманість могло бути завдано величезної шкоди не лише йому, а й решті дітей. Хоч як підступно повелася з ним мітла, але ж без неї не можна літати на ступі!

Лисий підхопився на ноги й побіг шукати мітлу, а як треба — то й просити в неї вибачення.

Він оббіг навколо чагарника, під яким сидів, і через який викинув мітлу. За ним майже зразу починався інший масив заростей. Між ними мітли не було. Малоймовірно, щоб Лисий так сильно запустив клятий віник, що той залетів аж у ті зарості. Але якщо так, то це дуже погано. Мітла могла ввійти між гілками держалном уперед. Як її тепер знайти?

Але шукати треба. Лисий витяг із піхов шаблю й заходився рубати чагарі. Тут і впали перші краплі дощу.

Хлопцеві стало млосно. Куди ж вони сховаються? Були б підготувалися до дощу, якийсь навіс зробили, але ж напевне не до того було. Шукали Лесика! А може, не шукали? Може, подумали, що він їх

кинув? Звісно, так і подумали. Лисий ладен був крізь землю провалитися від сорому. Не мітла винна, а він сам. Його неуважність і самовпевненість винні!

Дощ упав суцільною водою. Лило страшно. Лисий задер голову й підставив роззявлений рот під пасма води. Він пив і пив, ризикуючи захлинутися. Потім відкрутив баклажку, склав долоні лійкою, і таки досить швидко вдалося наповнити баклажку. Сам він був мокрий до кісток. Скинув з себе весь одяг і почав митися. Стало холодно.

А як же дітям? Він знову подумки повернувся до них. І знову на душі стало невимовно гидко. Підібрав шаблю й далі взявся рубати мокрі кущі.

Робота була не з легких. Просто з плеча рубати було ризиковано. Під удар могла потрапити мітла. Він рубав і рубав, але мітли все не було. З кущів повилітало кілька пташок і почали з галасом крутитися над його головою. Лисий не звертав на них уваги. Але поведінку їхню зрозумів, знайшовши цілий скарб — спочатку одне гніздо з двома досить крупними яйцями, а потім іще три гнізда. Вийшло точно по яйцю на кожного… Ні, він мусить знайти їх! Але спершу треба знайти мітлу.

Лисий не зчувся, як вирубав цілий зелений острівець. Мітли в ньому не було! Він повернувся на те місце, з якого викинув її. Може, не туди кидав? Хлопець побіг навколо чагарів. Немає. Може, вона зачепилася за гілля того острівця, через який він її перекидав, і впала всередину?

Дощ припинився, і зразу ж вийшло сонце. Лисий розвісив одяг на кущі, щоб висох.

Невже доведеться рубати ще й ці зарості? Ще раз оббігавши все довкола, Лисий таки почав їх рубати. Високі мокрі пагони, підтяті шаблею, падали йому на голову, боляче дряпали голе тіло. Він знайшов іще кілька яєць, знову весь змокрів — тепер від поту й мокрих кущів, але мітли не було й тут.

Сонце вже хилилося за обрій, коли він, виснажений і геть збентежений, втратив останню надію. Він сів на пісок і завмер, обхопивши голову руками. Нічого безглуздішого трапитися не могло. Він не мав мітли, дощ позмивав усі можливі сліди, він не мав ніякого уявлення, куди йти на пошуки Лелі й дітей…

Лишалося одне: вирушити на південь, викинути з голови все, що з ним сталося протягом останніх днів, забути про дітей, забути про Лелю, виконати те, що він мусив виконати. А на зворотньому шляху…

А на зворотньому шляху він так само не зможе їх знайти. Він просто більше ніколи їх не побачить — ні балакучу Марічку, ні такого відважного і вправного Івася, ні розважливого й винахідливого Василька, ні мовчазного Петруся, який у всьому міг розібратися, ні дівчаток… Лисий завив, як поранений вовкулака.

Але він опанував себе — так, як учив його старий Інженер. Він підвівся, витер сльози й почав одягатися. Одяг був іще вогким, але то пусте. Залишалося тільки взутися й начепити зброю, коли над головою почувся пронизливий писк кажана.

Це мені почулося, подумав Лисий. Цього не може бути. Просто не може бути. Він не підводив голови. Писк повторився — ще пронизливіше й голосніше. Хлопчик подивився в небо.

Над ним кружляла ступа, а над нею в сонячному промінні палала руда грива.

Володар пісків

Вона приземлилася перед ним так різко, що він мимоволі ступив крок назад, перечепився через свої черевики, які досі валялися на піску, й з розмаху сів на землю. Леля розсміялася, вискочила зі ступи, подала йому руку й допомогла звестися на ноги. Не рознімаючи рук, вони

стояли очі в очі й мовчали. Ще ніколи в житті Лисий не почувався таким щасливим.

— Що з тобою сталося? — нарешті запитала Леля.

Щоб відповісти їй, треба було дуже багато говорити. А він відчував, що й кількох фраз не зможе зараз стулити докупи. Тому, майже як завжди, відповів запитанням на запитання:

— Де ти знайшла мітлу?

Леля розсміялася.

— Взувайся вже, потім поговоримо.

Якби не ця пропозиція, то невідомо, скільки б вони ще так стояли, не в змозі роз'єднати руки.

— Ви що, десь тут недалеко? — поцікавився Лисий, струшуючи пісок зі ступнів і взуваючи черевики.

— Якщо йти пішки, то години зо дві, — відповіла Леля.

У призахідному сонці її обличчя здавалося зовсім червоним. Лисий сидів у затінку, але відчував, що й сам зашарівся.

— Я нічого не розумію, — промовив він, але радше не для того, щоб почути відповідь, а щоб щось сказати, щоб не запала мовчанка, яку потім розірвати буде просто неможливо. — Де ти взяла мітлу?

— Ніде не взяла. Вона сама прилетіла, — відповіла дівчинка. — Ми тодзі зразу зрозуміли, шо з тобою шось сталося. А шо сталося?

Лисий закінчив взуватися й, сидячи на піску, подивився їй в очі. І вирішив розповісти все, як було.

Вона слухала дуже уважно, не перебивала, не ставила уточнюючих запитань. Тільки на самому початку розповіді також сіла на пісок, обличчям до хлопця.

— Я тут усе повирубував, шукав її, — розвів він руками. — Яєць он скільки знайшов, а вона, виявляється полетіла до тебе…

— О, яка буде вечеря! — вигукнула Леля, побачивши знайдені яйця. — Молодець!

Він підвівся першим і подав їй руку. Вона скористалася допомогою, але руку тут же забрала. Взявшись за край ступи, Леля на мить завмерла, потім повернула обличчя до Лисого й серйозно промовила:

— Це дуже дивно. Я зараз згадала, що в дорозі зі мною було майже таке саме: ми йшли на південь, а потім раптом я побачила під ногами свою цінь. Я не звернула уваги, думала, просто заблукали. Але чомусь повернула не на південь, а на схід. Ніби шось мене на південь не пустило… — І вона полізла в ступу. — Ну шо, спробуємо вдвох?

Лисий дивився з сумнівом. Місця на двох таких дорослих людей, як вони, там, схоже, не було. Але яка ж рада? Леля скільки могла подалася вперед, а він ледве втиснувся за її спиною. Вона підняла мітлу, ступа смикнулася, підскочила і знову опустилася на пісок.

— Прилетіли, — похмуро буркнув Лисий і виліз зі ступи, передавши Лелі свого капелюха, наповненого пташиними яйцями. — Дивись не побий.

Леля була в розпачі, але нічого не вдієш — ясно, що таку вагу ступа не подужає.

— Рухайся весь час на схід, — сказала вона. — Попереду через півгодини можеш натрапити на велику піщану галявину. Краще обійди її. Пити в тебе є що?

— Є, — відповів Лисий. — Дощової води набрав.

— Хіба був дощ? — здивувалася Леля. Вона роззирнулася довкола й побачила, що тут справді ще недавно було мокро. Але на цей час пісок всотав усю воду. — А у нас ні краплини не випало.

Ступа рвонула в небо і зникла за чагарями.

— Дивися, щоб тінь була під ногами! — долинуло до Лисого вже здалеку.

Від самого ранку він нічого не їв і тепер пошкодував, що не випив бодай одне яйце зі знайдених у чагарях. Можна було б пошукати ще, але вирубувати чагарі — нелегка праця, вона потребує чимало часу, а часу в нього якраз і немає. Якщо Леля правильно прикинула відстань до струмка, де отаборилися діти, то йти йому ще не менше двох годин.

Тінь на піску була незвичною — голомозою без капелюха. Він раз у раз кидав на неї погляд, щоб пересвідчитися, що не збився з напрямку.

Лисий думав про цю загадкову історію. Тепер зрозуміло, що напрямок на південь втратила Леля, яка йшла попереду. А він занадто покладався на сліди, тому й не зразу помітив, що вони вже йдуть на північ. Досі все ясно. Далі — все одно неясно.

Він після цього так довго біг по сліду, що не міг не побачити місця, де вони звернули на схід. Натомість він побачив, що сліди йдуть йому назустріч. У голові замакітрилося.

Ще здивувала мітла, яка виявилася не тільки розумнішою, ніж він очікував, а й прихильнішою до них. Таке Лисому й на думку раніше б не спало. Він пригадав, що саме в східному напрямку пожбурив тоді мітлу. Тож вона вирішила, що це він її послав до Лелі.

Відчуття небезпеки з'явилося ще до того, як він побачив дірку в піску. Може, він і не помітив би її, якби не цей холод у животі, який завжди попереджав його про можливі негаразди.

Просто в одному місці пісок ніби крізь лієчку лився кудись під землю. Лисий завмер, і ноги його вловили ледь відчутне коливання землі.

Інженер розповідав йому про сипучі піски, які засмоктують, мов трясовина. "Обходь їх десятою дорогою", — казав він.

Гаразд, яка дорога тут десята? Дороги, власне, не було, але йти можна в будь-який бік. І це, зрозуміло, нічого не вирішує. Хлопець вихопив шаблю з піхов і завмер. Відчуття тривоги наростало, і з ним разом наростало тремтіння землі під ногами. Щось ніби зсередини штовхнуло його, і Лисий різко відскочив убік на два кроки, відштовхнувшись від землі обома ногами. І тут же на тому місці, де він щойно стояв, пісок збурився, злетів у повітря, а з-під нього з'явилася величезна земляного кольору хітинова потвора. Вона нагадувала хробака, але була завбільшки як два дорослі чоловіки. Власне, голова була ширшою, ніж можна охопити руками дорослій людині. А про весь розмір звірюки можна було лише здогадуватися.

Однак на здогадки часу він не мав. Лисий щосили розмахнувся і вдарив шаблею над гидотною роззявленою пащею. Шабля залишила малесеньку зазублину на хітиновому панцирі. Короткі клішні з боків пащі спробували вхопити лезо, але не встигли.

Лисий знову вдарив, намагаючись влучити між двома суглобами клішні, але не влучив і відскочив іще на два кроки.

Чудовисько розлючено загарчало. Втім, Лисий зрозумів цей звук як гарчання, хоч насправді він більше нагадував тертя каменя об камінь. Тільки дуже великого каменя об іще більший камінь.

Хробак кинувся на хлопця з такою швидкістю, наче й не тисли на пів його тіла маси піску. Лисий знову встиг відскочити, але зрозумів, що довго відскакувати не зможе. І зброя була безсила — він знову вдарив навідліг, сподіваючись принаймні відрубати клешню, але шабля просто відскочила. Ще два-три удари, і вона затупиться, стане взагалі непотрібною.

Лисий забіг за найближчий чагарник. Крізь негусте листя він бачив, як завмерла голова хробака, потім весь він знову вріс у землю — останньою сховалася голова.

Хлопець не встиг перевести дух, як побачив, що дрібно затрусився кущ, за яким він стояв. Лисий кинувся бігти за наступний острівець кущів. І за хвилю той теж почав труситися й навіть якось просів у пісок. Хробак, відчуваючи здобич, прокладав собі шлях просто крізь коріння.

Хлопець вирішив тікати не по прямій. Різко повернув вліво, відбіг на десяток кроків і завмер. Тут же земля під ногами почала тремтіти знову. Відчувши потрібну мить, Лисий різко відскочив. Але цього разу голова з землі не з'явилася. Лисий знову й знову відскакував, і якесь внутрішнє чуття підказувало йому, що чудовисько кожного разу здогадується, куди він відскакує.

Воно чує кроки й стрибки, зрозумів хлопець. Якби ж хоч одне дерево поблизу! Однак навколо були самі чагарі. Але ж воно не може під землею рухатися так само швидко, як він бігає! Лисий чимдуж кинувся тікати. І вже через якихось п'ятдесят кроків зрозумів, що не втече. Різко звернув праворуч і почув, що на тому місці, де мусив бути його наступний крок, якби не цей поворот, випірнула з землі роззявлена паща. Тієї ж миті ліву ногу його обпік гострий біль — хробак зачепив

його правою клішнею. Лисий не встояв на ногах і покотився по піску. Звірюка, не спиняючись, сунула за ним — тепер уже поверхнею землі.

Не підводячись на ноги — на це не було часу, — Лисий колотив шаблею перед собою. І цього разу йому пощастило влучити в проміжок між суглобами панциря. Одна клішня відлетіла, а з отвору витекла густа зелена погань. Мабуть, від болю хробак вигнувся всім тілом, високо задравши голову, а потім різко впав прямо на нього. Однак цієї миті — поки чудовисько піднімалося, Лисому вистачило, щоб відкотитися. Долаючи біль у литці, він кинув своє тіло не від хробака, а швидше назустріч йому і трохи ліворуч. І коли вся ця велетенська туша падала на землю, хлопець сторчма поставив шаблю під її черево, вкрите поперечними хітиновими лусками. Він цілком випадково влучив між ними — шабля на всю довжину ввійшла в тіло. І тієї ж миті на голову хробакові просто з неба впала важка дерев'яна ступа.

Пролунало розложисте "крак!!!", і хітиновий череп луснув, а ступа підскочила, Леля не втрималася за її край і сторчголов вилетіла на пісок, не випустивши однак мітли з рук, а ступа, втративши керманича, впала поруч, покотилася й зупинилася, впершись у чагарі.

Посланець

Лисий одразу скочив на ноги й зігнувся, схопившись за литку — вона була геть закривавлена. Він ступив півкрока в напрямку до Лелі й побачив щось таке, чого не бачив іще ніколи в житті.

Його довжелезна від призахідного сонця тінь плавно рухалася по колу. Щойно вона була просто перед ним, а тепер пішла праворуч, зайшла за спину й зупинилася біля голови хробака, що звивався на піску й колотився, ніби в пропасниці. Лисого щось тягло вслід своїй тіні, неначе він був прив'язаний до неї. Йому багато що стало ясно. Але зараз вдаватися в ці міркування не було часу. Хлопець зробив зусилля над собою, відвів погляд від тіні й рушив, шкандибаючи, до Лелі.

Однак, з'ясувалося, нічого страшного не трапилося. Леля сама підвелася на ноги, і тепер вона зачудовано дивилася, як її тінь поповзла до хробакової голови. Немов миша перед гадюкою, Леля завмерла й повільно рушила до хробака.

Лисий підскочив до неї й схопив за руку.

— Ти куди?

Вона ніби прокинулася.

— Шо за напасць? Він мене прицягує!

— Я знаю, — сказав Лисий. — Мене також. Треба не дивитися на свою тінь.

— Ступа! — раптом згадала Леля й побігла до неї.

Лисий сів на пісок. Нога страшенно боліла і з неї цибеніла кров. Іще чверть години — і сил не залишиться зовсім, подумав він.

Хлопець витяг пасок зі своїх штанів і спробував ним перев'язати ногу. Але руки вже не дуже слухалися. На щастя, підбігла Леля. Вона туго перев'язала ногу над коліном, і за кілька хвилин кров перестала бігти. Але біль не пройшов.

— Сиди тут і не рухайся, — кинула вона, повернулася до ступи і спробувала її поставити на землю. Але це не вдалося.

Довелося Лисому підводитися й допомагати їй. Сил у нього було вже небагато. Підняти ступу вони не могли. Тоді хлопець заліз на неї, став на нижній край, руками схопився за верхній і скільки міг подався назад. Леля взялася за той край, яким ступа лежала на землі, напружилася, і

ступа важко гупнула дном об пісок. При цьому Лисий теж гепнувся на спину. І так і лишився лежати — було боляче, та й сил підвестися уже не стало.

Леля схопила мітлу, скочила в ступу й зникла в небі.

Лисий лежав на піску і мляво думав про підступність хробака. Як же це йому вдавалося рухати тінь? І як їм вдалося вранці уникнути його пащі? Може, він не здатний дуже віддалятися від своєї піщаної галявини? Лисий цієї галявини, яку Леля помітила з неба, не бачив, але був переконаний, що вона і є хробаковою домівкою.

Кров більше не текла, але сил з нею витекло чимало. Та ще й голод давався взнаки. Лисий лежав і не ворушився, заощаджуючи рештки сил. Навіть коли земля під ним затремтіла знову, він не зміг себе змусити підвестися і якось рятуватися. От і все, тільки й подумав. Звичайно, хробак не міг жити сам один. Це тільки баба Яга одна живе — та й у тієї є приятель лішак. А у хробака, ясна річ, має бути хробачиха.

Земля затрусилася дужче, потім розверзлася й над тілом хробака, що досі билося в конвульсіях, з'явилася ще одна хробача голова. Подібно до того, як перший хробак став дибки, позбувшись клішні, другий також високо підніс голову вгору, а потім стрімко впав на свого родича і вгризся в його бік. Розлігся моторошний тріск хітинового панциря, розтрощеного могутніми щелепами. Відхопивши чималий шматок тіла, другий хробак поклав голову на першого й почав методично перетирати щелепами відкушений шмат.

Лисий був просто паралізований цією картиною. Він ніяк не міг позбутися відчуття, що його тіло ця потвора жуватиме так само.

Перший хробак нарешті затих. Знову і знову його родич вгризався в пошматоване тіло й відхоплював нові й нові його частини. Потім він

завмер і довго лежав на брудних безформних залишках. Сморід стояв невимовний.

Якщо він заснув, подумав Лисий, то це просто катастрофа. Це означає, що треба лежати непорушно на землі, яка вже почала охолоджуватися, невідомо скільки часу. Адже будь-який його порух здатний розбудити чудовисько. А на ще одну спробу втекти від хробака сил у нього не було зовсім.

Однак хробак не спав. Він зарипів камінням, схопив рештки родича за голову й потяг за собою під землю.

"От я й без шаблі лишився!" — подумав Лисий.

Добре було б поспати, але хто ж засне в такому місці! Леля, мабуть, полетіла по казанок, щоб загоїти йому рану. Але ж сил це все одно не додасть... Нога боліла нещадно. Вона почала розпухати — нижче коліна взагалі боляче торкатися. Лисий розпустив пасок, яким Леля перетягнула йому ногу. Стало трохи легше, але не набагато. Дякувати, хоч кров не почала знову текти.

Як звідси вибратися? Добре, якщо наситившись, другий хробак (чи хробачиха?) не дослухатиметься кроків, а якщо дослухатиметься?

Сонце сіло за велику ріку. Щось довго Леля не повертається. То він радів, що її немає, поки тут хробаки з'ясовували родинні стосунки, а тепер почав хвилюватися. Коли зовсім стемніє, знайти його буде неможливо.

Ніби почувши його думки, ступа пропливла високо над ним. Не помітила. Він лежить під кущем. Лисий зібрав усі свої сили й сів. Ступа поверталася. Хлопець щосили замахав руками. Ступа летіла вже над ним, не знижуючись.

— Лелю-ю! — щодуху закричав він, забувши про обережність.

Крик вийшов не дуже голосним, але, схоже, Леля його почула. Ступа зробила коло й полетіла до нього. На посадку вона заходила якось незграбно і швидше впала, ніж сіла на землю.

Лисий отетерів: зі ступи визирала мала Марічка, в смерть перелякана.

— Ти коли це навчилася літати? — спитав Лисий.

— А тільки шо, коли Леля прилетіла від тебе. Вона сказала, шо ти поранений, ходиць не можеш, а вона пробувала тебе перенести на ступі, а ступа не схотіла вас двох таких великих нести, а я так боялася літаць, а Леля сказала, шо тільки я можу тебе врятуваць, а я так боялася…

Зрозумівши, що її не зупинити, Лисий мовчки поліз у ступу. Власне, спочатку довелося до неї дострибати на одній нозі, бо стати на поранену ногу він не міг. Ледве-ледве вдалося перекинути тіло через край ступи, при цьому, зачепившись пораненою ногою, Лисий ледве не знепритомнів від болю.

— Полетіли, — сказав він, влаштувавшись за спиною дівчинки.

Варто було б забрати в неї мітлу й правити самому, але хлопець не був впевнений, що його, такого охлялого, ступа буде слухатися.

— "… Побачиш великого хробака і сідай біля нього", а я дивлюся, дивлюся, а ніякого хробака немає, а куди ти його подів?

— Його дружина з'їла.

— Чия?! — перелякалася Марічка.

— Ну, не моя ж. Я ще не одружений.

— Прямо біля тебе?

— Прямо переді мною.

— Ох ти ж і злякався, мабуть! Я б нізащо не витримала.

Протягом усього польоту Марічка торохтіла без угаву. Її було просто не впізнати, хоча й раніше, власне кажучи, особливою мовчазністю вона не відрізнялася. А тут було так, ніби вона боїться замовкнути. Мабуть, справді боїться, подумав Лисий. Ще б пак! Хто б не боявся на її місці!

Дітей він побачив здалеку. Але тільки зверху їх, мабуть, і можна було побачити. Вони сиділи колом на невеличкій галявинці, зусебіч оточеній високими кущами. До того ж там росла трава, тож сиділи вони не на голому піску.

Марічка обережно опустила ступу, і їх одразу всі оточили. Леля мало не плакала, дивлячись на Марічку. Зараз важко було сказати, за кого вона більше переживала, — за неї чи за Лисого. Вона просто вихопила дівчинку зі ступи й почала її обціловувати.

Лисий стояв у ступі на одній нозі й відчував, що ще трохи, і він упаде, поваливши разом ступу. В голові макітрилося, нога пекла вогнем, видно її не було, але здавалося, що вона збільшилася щонайменше вдвічі. Він спробував сісти, але щойно почав згинати поранену ногу в коліні, відчув такий страшний біль, що не зміг стримати зойку.

Тільки тепер усі кинулися до нього. Хором почали виймати зі ступи. Лисий лиш зубами рипів, намагаючись не кричати. Мабуть, справи були

зовсім кепські, бо на кущах з'явилося два круки, які завжди знають, де пахне мертвим.

Його з великими труднощами обережно поклали на траву, потім перевернули на живіт. Він чув, як ножем розрізали штанину, а потім запала цілковита тиша, а в цій тиші радісно крякнув крук.

— Що там? — крізь зуби процідив Лисий.

— Нічого, все гаразд, — швидко відповіла Леля, поки ніхто з дітей не встиг проговоритися. — Зараз усе буде гаразд.

Видно, мертва вода вже давно була зварена, бо Лисий відчув мокрий холод на нозі. Це було приємно. Прохолода трохи вгамовувала біль. А далі, мабуть, вода проникла в рану, бо стало так боляче, аж усе попливло перед його очима, і свідомість залишила його.

5. Таємниця орлиного лісу

Чистий ліс

Лисий прокинувся першим. Сонце ще не зійшло, тільки легкі хмарки над головою мали з одного боку рожеве забарвлення. Трава була мокра від роси. Дощу сьогодні не буде. Хлопець змерз. Поступово він згадав усе, що вчора трапилося. Нога більше не боліла, але зовсім здоровим він себе не почував.

Лисий сів і обдивився ногу. Литку оперізував величезний червоний рубець. Рана досі не зажила, незважаючи на мертву воду. Однак пухлина спала, він поворушив ступнею, пальцями — все працює.

Попід кущами спали діти. Тільки Івася серед них не було. Трохи віддалік, накрита гіллям, стояла ступа. Це добре. Якби прилетів лішак, то з неба ступу він би не побачив. Та й дітей не побачив би, якби не

спустився зовсім низенько. Круків на кущах також не було — отже, його справи не такі кепські, як здавалося вчора.

Але де ж Івась? Мабуть, чергує. Це добре, якщо так.

Лисий підвівся на ноги. Одразу прокинувся біль у нозі, хоч і не такий страшний, як учора. Він пройшовся по галявині — ходити можна, якщо спробувати не помічати болю.

Тут же прокинулася Леля.

— Ну, як нога?

— Нічого, ходити можу. А де Івась?

— Я тут, — долинуло з-за кущів. — Усе гаразд.

Решта дітей також попрокидалися і, ще не звівшись на ноги, засипали Лисого запитаннями про вчорашній день.

— Поцім усі розмови, — перебила їх Леля. — Зараз швиденько снідаємо й у пуць. Попереду цяжкий день.

Після сніданку Леля злітала на розвідку, ще раз подивилася дорогу, яку напередодні вона вже оглянула. Вирішили йти вздовж малої ріки, але на добрій відстані від неї. Ближче до великої ріки починалися піски — великі галявини, а вони вже з'ясували, що такої дороги не люблять.

Одразу й вирушили. Леля йшла попереду, Лисий — останнім. Усі уважно дивилися під ноги, щоб знову не втрапити в халепу зі свавільною тінню.

Чи то Лисий розходив ногу, чи то вона дедалі більше заживала, але вже через годину-півтори путі жодних клопотів від неї не було.

За дві години ходу звідси вчора пройшов такий сильний дощ. А тут, здавалося, дощу не було вже багато днів — трава в прогалинах між кущами стояла зовсім суха, пісок вільно сипався й у грудки не збивався, кінцівки листочків на кущах почали жовтіти й скручуватися в дудочки. Час від часу з чагарів вилітали пташки, і це означало, що ніхто їх раніше не турбував, що дорога безпечна. Та й живіт Лисого поводився спокійно — відчуття небезпеки не приходило.

Коли сонце вже стояло високо в небі, знайшли струмок. Марічка перша кинулася до нього, набрала в долоні води й роздивлялася її прискіпливо й уважно, наче то була незнайома їжа. Потім занурила обличчя в долоні, озирнулася на всіх і радісно засміялася. Діти кинулися до води. Попили, помилися, ще й влаштували дитячу гру в оббризкування. Лисий тим часом зловив двох вужів, і вони пішли на обід для всієї ватаги. Леля знову полетіла в розвідку, а малі повернулися до струмка. Здавалося, припинити ці забави не здатен ніхто, але прилетіла Леля й припинила одним словом.

Неподалік звідси, сказала вона, починається досить великий ліс, а за ним — широке поле. Схоже, що поле оброблене. Тож у лісі може виявитися село. Обійти не вдасться ні ліс, ні поле, бо з обох боків їх дуже тісно притискають річки. Якщо пощастить пройти непоміченими, надвечір можемо вийти до того місця, де річки зливаються.

— Ти бачила? — Лисий не міг повірити, що вже так близько. — А греблю бачила?

— Бачила, — коротко відповіла Леля, і Лисий зрозумів, що більше вона нічого не скаже. Настрій у неї був лихий.

Його така куца інформація не влаштовувала, але нічого не вдієш — коли Леля в такому стані, з нею краще не сперечатися. Зрештою, незабаром сам побачу, вирішив хлопець.

До лісу вони справді дійшли дуже швидко. Дерева стояли веселою привітною стіною. В небі над ними, немов господар, кружляв орел.

Лисому цей ліс одразу не сподобався.

Ховаючись за кущами, обережно підкралися до узлісся. Все було спокійно — високі сосни, земля вкрита глицею. Вони зібралися докупи й завмерли, прислухаючись. Тихо. І Лисий зрозумів, що йому не подобається — тиша. Жодного пташиного голосу. Такий ліс мусить бути населеним, але тут, здавалося, нікого немає. На землі також ніяких слідів — ні пташиного посліду, ні розритої глиці, ні обламаних соснових гілочок.

— Ми туди не підемо, — тихо промовив Лисий. — Обійдемо зі сходу.

— Там річка, — не погодилася Леля. — Ліс підступає майже впритул.

— Майже — це не зовсім, — наполягав Лисий.

— Там можуть бути русалки.

— Ти з ними подружишся, — не вгавав хлопець.

Ніхто не наважився з ним сперечатися. Хоча він відчув, що внутрішній спротив існує. Вони не погодилися з ним, а послухалися його. Якщо по дорозі щось трапиться, він буде винний. Якщо нічого не трапиться, то вийде так, ніби він їх даремно повів далекою дорогою.

— Послухайте, — промовив Лисий. — Мені цей ліс дуже не подобається. Я не знаю чому. Може, тому що тут немає птахів. Може, тому що тут взагалі немає ніяких слідів на глиці… Не знаю. Він якийсь несправжній, розумієте? Можливо, той шлях, який я пропоную, також небезпечний. Можливо, через ліс пройти було б дуже легко й безпечно… Я не знаю. Я хочу з вами порадитися…

— Нічого тут радитися, — після паузи сказала Леля. — Всі знають, що Лесик чує небезпеку. Ми в цьому вже не раз переконувалися. Тому треба просто повірити йому. Всі згодні?

Діти мовчки кивнули. І тепер уже вони справді з ним погодилися.

— Тільки дуже обережно, щоб і голочки з сосни не зірвали, — додав Лисий.

Вони рушили на схід, не виходячи з узлісся, але й не заглиблюючись у ліс. Іти було легко — глиця значно краща дорога, ніж пісок. Але страшно. Тим більш страшно, що вони не знали, чого слід боятися.

Лисий спробував тягти за собою мітлу, але вона так голосно шкребла по глиці, що хлопець від цієї ідеї відмовився. Він поклав її на плече і так і йшов, тримаючи за держално. Раптом воно різко смикнулося вгору, аж хлопець ледь втримав його в руках. Тієї ж миті щось сильно вдарило в мітлу ззаду.

Лисий одночасно різко відскочив убік і обернувся. За спиною нікого й нічого не було. Тільки поміж гілляччям, що жмутом замикало мітлу, з’явилося біле пір'я. Перша думка була про якогось дуже швидкого птаха, що спрожогу сів на мітлу, а потім так же миттєво зник за деревами.

Але придивившись, Лисий зрозумів, що пір’я було не саме по собі, а замикало стрілу. Він пугукнув і сховався за найтовщий сосновий

стовбур. Хлопець точно знав напрямок, звідки прилетіла стріла, але там нікого. Не такі вже й товсті ці сосни, щоб можна було сховатися за стовбуром. І стріляли не зверху, не з дерева…

Лисий кинув погляд уперед. Діти миттю розсіялися й лягли на землю. За таких умов, коли невідомо, звідки стріляли, це було найкращим рішенням.

Він придивлявся до дерев, до тіней, що подекуди промальовувалися на глиці — там, де між кронами дерев був просвіток і сонце пробивалося вниз. Відчуття небезпеки було дуже сильним. Це ще пощастило, що стріла влучила в мітлу… Втім, пригадав Лисий, спочатку мітла смикнулася держалном угору, а вже потім він відчув удар. Виходить, мітла сама підставилася під стрілу?

Власне, так стояти й чекати можна все життя. Треба діяти. Лисий іще раз глянув на дітей. Леля з арбалетом прикривала їх з тилу. Івась лежав неподалік від Лисого. Його арбалет також був заряджений і дивився в той бік, звідки прилетіла стріла. Лисий показав йому мітлу, висмикнув з неї стрілу й теж показав Івасеві. Той ледь помітно кивнув.

Управлятися одночасно з мітлою і луком було неможливо. Тому він кинув мітлу Івасеві й знаками пояснив, щоб поклав її перед собою, товстішим кінцем до ворога. А сам узяв лук, вставив стрілу й вирушив назустріч небезпеці.

Лисий видивився найтовще дерево кроків за двадцять і прожогом перебіг туди, тримаючи лук напоготові. Нічого не сталося.

І не повинно було статися, подумав Лисий. Це був несподіваний для нападників крок. Нахабний. От наступна спроба перебігти може бути фатальною. Він вискочив з-за дерева, зробив один крок і тут же повернувся назад. Якби він зробив ще один крок вперед, то напевне

зустрівся б зі стрілою, що просвистіла повз нього. Тепер зате він знав, звідки стріляли.

Схованка справді була дуже добра. Це був невисокий пологий пагорб, вкритий глицею так само, як і вся земля в лісі. Стріла вилетіла прямо з нього. Якби Лисий цього не бачив, бійницю він не розгледів би нізащо.

Тут Івась показав, на що він здатний. Пущена ним стріла точно ввійшла в бійницю. Долинув розпачливий, хоч і приглушений крик. Скориставшись цією миттю, Лисий перебіг кроків двадцять упоперек, не наближаючись до пагорба, а намагаючись обійти його з тилу.

Тепер було легше, коли небезпека стала зрозумілою. Єдине, що турбувало Лисого — це невпевненість, чи таких горбків навколо більше немає. І ще одне було йому невтямки — що ж це за люди такі? Як можна вистрілити в спину, навіть не поцікавившись, хто такий і що тут робить? А може, вони й правильно розрахували: найстаршого й найозброєнішого вбити, тоді з дітьми говорити буде легше. Хоча… Лисий не міг погодитися з тим, що він справляє таке страшне враження, щоб його слід було поцілити в спину.

Ні. Щось із цими вояками негаразд.

Лисий перехопив погляд Івася й дав йому зрозуміти, щоб той вистрілив іще раз.

Цього разу стріла не зникла в глиці, а лишилася стриміти з пагорба. І тут же з іншого місця пагорба вилетіла інша стріла в напрямку Івася. Тепер і він, і Лисий остаточно переконалися в тому, як їх захищає мітла. Вона просто підскочила й зловила в себе стрілу. І знову впала на землю й лежала мирно, ніби нічого не сталося.

І тут Івась підвівся. Мабуть, і під горбком цього не сподівалися, бо не скористалися нагодою. Хлопчик узяв мітлу, виставив її вперед, мов спис, і понісся на горбок. Дві стріли одна за одною вилетіли звідти, мітла двічі смикнулася й зловила їх. Третя вилетіла тоді, коли до пагорба лишалося не більше чотирьох кроків. Вилітала вона з підніжжя пагорба, Івась уже був майже незахищений. Однак мітла і тут примудрилася пірнути, зловивши стрілу на себе. При цьому вона не встигла зупинити свій рух вниз і вперлася в землю. Івась перечепився через неї й полетів сторчголов.

На щастя, в цей час ніхто не стріляв. Двічі перевернувшись через голову, хлопчик вилетів на пагорб і розтягнувся прямо на верхівці. Мітла вискочила з його рук, поскакала по землі й злетіла в небо. Щоправда, арбалет Івась не випустив із рук, тільки стріла з нього випала. Івась тут же перезарядив зброю.

Але скористатися нею вже не встиг. Пагорб відкрився, мов казанок, металево клацнувши покришкою, Івась, який лежав на цій самій кришці, знову перевернувся через голову й упав на глицю. Тієї ж миті двоє чоловіків кинули на нього сітку, й він заборсався, не в змозі вивільнитися.

Лисий встиг пустити з лука стрілу, яка впилася в шию одному з чоловіків. Але в цю мить і на нього невідь звідки впала сітка. Він іще побачив, як злетіла в небо ступа і як чоловіки в чорному хапають дітей. Його скрутили, накинули на голову темний мішок і понесли, весь час перевертаючи в повітрі. Він збився з ліку, скільки разів його перевернули і які робили повороти, спуски й підйоми. З мішком на голові було важко дихати, чиїсь руки постійно штурхали його в боки, він перестав пручатися й вирішив берегти сили.

Допит

Похмуру кімнату без вікон, з мазаними вапном стінами тьмяно освітлював немічний каганець. Повітря було важке. Пахло вогкістю. Посередині кімнати стояв масивний сосновий стіл, а за столом сидів сердитий чоловік у неясного кольору вбранні, перетягнутому ремінцем, з дивними червоними наліпками на плечах. У хаті було душно, але чоловік не знімав чудернацького кашкета з козирком. Якби ще світило сонце, то козирок затінював би очі, тоді було б принаймні зрозуміло, навіщо він. Але каганець не освітлював майже нічого, крім глибоко впалих, близько посаджених очей цього чоловіка та його гачкуватого носа. Чоловік суворо дивився на дітей, і Лисий чомусь зрозумів, що так він дивиться завжди й на всіх.

Що довше він дивився, то неспокійніше ставало Лисому на душі, аж доки він не зрозумів, що ця пауза якраз і має на меті залякати їх. Добре, що він збагнув це. Аби тільки діти не злякалися…

Лисий озирнувся. Всі малі стояли поруч, тільки Лелі не було. Тож він не помилився, коли його в'язали, — вона справді встигла втекти на ступі. Івась учасно позбувся мітли. Молодець. Тепер головне — показати, як вони налякані, удавати з себе дурників. Може, пощастить обдурити й викрутитися.

Зайшов іще один чоловік — високий, худий і якийсь незграбний. Він тримав у руках Івасів арбалет, лук Лисого, палаш і два колчани зі стрілами. Ноги він мав нормального розміру, але чимось невловимим (мабуть, худорлявістю) нагадував Довгоногого. Він рвучко випростався, ввійшовши до кімнати, голосно клацнув підборами черевиків (мабуть, дерев'яними) і тільки після цього підійшов до столу, поклав на нього зброю і щось зашепотів на вухо ватажкові.

— Шукати! — уривчасто кинув гачконосий.

Худорлявий випростався, різко розвернувся на місці, знову клацнувши підборами, й вийшов із кімнати.

За ту мить, поки двері були відчинені, Лисий встиг роздивитися, що вели вони не в сіни й не в іншу кімнату. Там був так само побілений вапном коридор, так само тьмяно освітлений каганцем. Коридор вів кудись у темряву. Що ж це за така велетенська хата, подумав Лисий.

Тут заплакала Наталка. Крупні, мов горох, сльози котилися з її очей.

— Заспокойся, маленька, — мовив до неї Лисий. — Усе буде гаразд, не бійся.

— Мовчати! — раптом щосили гаркнув чоловік. — Хто дав тобі право розмовляти? І ти замовкни! — Додав він, звертаючись до Наталки.

Та заревіла ще голосніше. Тут же її підтримали решта дівчат. Маленьке приміщення наповнилося дитячим криком. У Лисого — й того вуха не витримували.

Чоловік із червоними наліпками на плечах мовчки взяв зі столу їхній арбалет, вклав у нього стрілу, звів тятиву й навів арбалет спочатку на Петруся, потім на Василька. Потім знову на Петруся. Дівчатка всі враз замовкли.

— Ще один звук, — тихо промовив чоловік, ніби й не з ними розмовляючи, — і одного з них я продірявлю. — Він помовчав, потім вирішив: — Оцього. Або цього, — ледь повернувши арбалет у бік Василька, закінчив він і знову поклав арбалет на стіл.

У тому, що він сказав, не було ніякого глузду. Якесь суцільне божевілля: вбити одну дитину, щоб інші перестали плакати! Але він так це промовив, з таким виразом свого пташиного обличчя, що діти йому відразу повірили.

Він трохи помовчав, пильно вдивляючись в очі кожному по черзі, а потім спитав:

— Хто вас послав?

— Нас ніхто не посилав, — сказав Лисий. — Ми самі прийшли.

Не дивлячись на нього, чоловік-птах узяв арбалет і не цілячись вистрілив. Стріла ввійшла в стіну за вершечок від голови Лисого.

— Добра зброя, — сказав він. — Ви її самі зробили, я правильно розумію?

— Ні, — відповів Лисий. — Це зробили наші батьки.

— Ага, — зрозумів чоловік, — отже, вони вас і послали. А навіщо?

— Ніхто нас не посилав, — твердо сказав Лисий. — Наші батьки загинули. На наше село напали вовкулаки і всіх знищили.

— Цікава байка, — задумливо промовив чоловік, вкладаючи в арбалет другу стрілу. — А ви, значить, були такі прудконогі, що легко від них утекли. Правильно?

Лисий не встиг відповісти, як чоловік застережливо підняв арбалет і промовив:

— Я більше не промахнуся. Якщо мені здасться, що ти брешеш, то тут же я тебе й порішу. Зрозумів?

— Зрозумів, — відповів Лисий перелякано й поспішливо. — Я не брешу. Нас не було. Ми пішли збирати пташині яйця й заблудилися. Там якісь дивні піски. Ми йдемо на південь, а тінь біжить перед нами… Ми плутали там… Там такі кущі… І прийшли до села вже пізно — темно було. А село порожнє. Нікого немає. Тобто всі є… Але…

Розповідь його справила враження зовсім не на того, на кого він сподівався справити враження. Спочатку Марічка, потім решта дівчат заплакали. Вони зрозуміли, що Лисий каже правду. Вони й раніше здогадувалися, що батьки їхні загинули, але боялися спитати й намагалися вірити… Серце Лисому стислося. Він сам ледве не плакав. Хотілося пригорнути дівчаток і погладити по голівках, але руки були міцно зв'язані.

Радше ці невтішні сльози, в щирості яких неможливо було сумніватися, ніж слова Лисого, переконали чоловіка, що це правда. Але просто взяти й повірити він усе одно не міг.

— Оце з такою зброєю вас відпустили збирати яйця?

— Ні, — Лисий знову почав розповідати майже правду. — Просто ми знали, де зберігається зброя. А піти з села неозброєними не могли.

— А лишатися теж не могли?

— Ні… — Лисий згадав Лелину Вьоску після нападу вовкулаків, і додав: — Не могли. Ніхто б не зміг там залишатися…

Двері відчинилися, й на порозі знову виник довготелесий. Він клацнув підборами й підійшов до ватажка. Схилився й щось йому зашепотів у вухо.

— Що за дурниці! — суворо здивувався ватажок. — Як так — без вогню?

Довготелесий запопадливо хмикнув, обличчя його стало щасливим, він знову щось зашепотів, але ватажок перебив його, махнув рукою, і знову — клацання підборів, розворот на місці й довгий коридор за дверима.

— А тепер розкажи мені про той віник, з яким ти був, коли наші вартові зробили попереджувальний постріл, — відкинувшись на спинку стільця, промовив ватажок.

— А що про віник? — пробував здивуватися Лисий. — У нас був віник — мітла така довга, на ручці. Ми її знайшли і взяли з собою. Думали багаття розкласти — вона суха така… Ввечері. Якщо він вам потрібен, забирайте…

— А стріли він притягував сам по собі, так? — у голосі ватажка з'явилися глузливі інтонації.

— Чому сам? Він же був у мене в руках. Перша стріла, мабуть, влучила випадково, а потім я вже ним захищався.

Лисий зрозумів, що сказав зайве. Зараз той воїн, який стріляв в Івася, розкаже, що мітла була не в Лисого, його зловлять на брехні, і все, чому цей з пташиними очима повірив, розвалиться… Але слово — не горобець. Що сказано, те вже сказано. Лисий вирішив іти в наступ.

— Розв'яжіть дівчаток, — попросив він ватажка. — У них руки позатерпали.

— А ти звідки знаєш?

— Здогадуюся, — відповів Лисий. — У мене теж затерпли. Але ж мене ви не розв'яжете… Я ж воїн…

Хлопець розумів, що городить дурниці. Але треба було змусити ватажка думати не про розказану історію, а про щось інше.

— Ти не воїн, а дурне хлопчисько, яке досі не розуміє, в яку халепу втрапило. Ви пробралися на територію секретного укріпленого району, розумієш?

Лисий не розумів і чесно в тому зізнався.

— Отож бо й воно, що не розумієш. — Голос ватажка звучав втомлено, але доброти в ньому не було. Була тверда лють, яку, схоже, перебороти неможливо. — А секретний він тільки тому, що ніхто про нього не знає.

— Так ми ж нікому й не скажемо, — швидко пообіцяв Лисий.

— Звісно, не скажете, — криво посміхнувся самими устами ватажок. — Бо ви звідси ніколи не вийдете.

— Ми що, все життя проведемо в цій кімнаті? — хлопець уже все зрозумів, але вдавав із себе недорікуватого.

— Скільки того життя…

Чоловік замовк. Це було незрозуміло. Мабуть, він чогось чекав, тому й допитувати припинив, і рішення ніякого не приймав. Він підвівся з-за столу, підійшов до зв'язаних дітей і почав їх роздивлятися. Дівчаток брав за підборіддя, задирав їм голови й обдивлявся, наче яблуко, щойно зірване з дерева — чи немає черви. Хлопців мацав за плечі, м'язи на руках.

— Розв'яжіть дівчат, — знову попросив Лисий.

І тієї ж миті дістав несподіваний, а тому ще дошкульніший удар по обличчю тильною стороною долоні. З носа потекла кров.

Відчинилися двері, знову зайшов довготелесий. Клацнув підборами й на запитальний погляд ватажка відповів незрозумілими словами:

— Ніяк ні.

Коли він вийшов, старший підійшов до Івася й підступно вдарив його кулаком у живіт. У хлопця перехопило подих, він зігнувся навпіл, на очах виступили сльози.

— Ви двоє найстарші, — звернувся він до Лисого. — Далі я битиму менших. Битиму сильніше. Тому кажіть те, чого ще не сказали.

— Ми все сказали, — тут же відповів Лисий. — Що ви ще хочете знати?

Василько впав на підлогу, збитий з ніг ударом в обличчя.

Лисий знав, чого від них хоче цей виродок. Його воїни не знайшли мітли. І не могли знайти, бо Леля втекла в ступі. Вона зараз була їхньою єдиною надією. Сказати про неї означатиме цю єдину, хоч і невеличку, надію поховати.

Він також знав, що всі хлопці вміють битися. Бійка — перше, чого їх усіх навчають у дитинстві. Отже, вміють тримати удар. Звісно, цей нелюд вміє битися краще, ніж вони. Та ще й зв'язані. Тобто не те, що їх б'ють, хвилювало Лисого. Дівчаток же він не битиме! Насамперед, як він зараз зрозумів, його обурював сам факт: здоровий дядько винахідливо й різноманітно б'є дітей заради якоїсь мітли, про справжню силу якої він нічого не може знати достеменно. Зрештою, ніяка, навіть найстрашніша, зброя не варта того, щоб бити дітей. Мабуть, саме таких виплодків мав на увазі Інженер, коли попереджав його, що найстрашніше, що він може зустріти в путі, — це люди.

Лисий мовчав, і ватажок відкритою долонею вперед ударив Петруся в обличчя.

— Гірше вовкулаки, — сумно промовив Лисий, ніби сам до себе, ніби не помітивши, що говорить вголос.

— Що ти сказав? — тихо, з погрозою перепитав ватажок.

— Нічого я не сказав, і нічого не скажу, якщо будете бити дітей, — вигукнув Лисий і плюнув йому в обличчя.

Він правильно розрахував, але не уявляв, як боляче, сказати б, майстерно той вміє бити. Біль був нестерпний. Лисий корчився під ударами, дбаючи лиш про те, щоб не впасти на долівку. Такої втіхи цьому паскуднику він не міг подарувати.

Нарешті ватажок зупинився. Він витер піт з чола й пройшов за стіл.

— От ти, — вказав він пальцем на Лисого, — помреш першим. Потім помруть усі твої… Не знаю вже, хто вони тобі — брати, сестри, друзі… Ніхто з вас звідси не вийде живим. Вас уже ніщо не врятує, розумієте? Ніщо! Ви побачили те, чого нікому, крім моїх воїнів, бачити не належить. Ви вбили двох моїх воїнів. Я б іще міг подумати, й залишити дівчат живими — мої солдати будуть їм раді. Але тільки за умови, що ви мені все розкажете, — всю правду, а не казочки: йшов, знайшов, не знаю де вона. Мені потрібна мітла.

Він навів арбалет на Лисого й додав:

— Рахую до трьох. Раз… Два…

Несподівано двері розчинилися й на порозі виник іще один чоловік. Це був не довготелесий. Він був блідий і переляканий.

— Там… у штабі…

— Що? — Ватажок був украй роздратований.

— Вони всі…

— Що? — гаркнув ватажок.

— Вони всі мертві, — зовсім слабким голосом закінчив воїн.

— Що ти мелеш! — Ватажок знявся з місця й кинувся в коридор, відштовхнувши свого воїна плечем.

Той зовсім не образився, а, одліпившись від стіни, блимнув білою від вапна спиною й побіг за ватажком.

Тієї ж миті Івась нахилився й почав зубами розв'язувати мотузку Лисого. Дівчата зрозуміли й заходилися розв'язувати мотузки в решти хлопців. Лисий ледь стояв на ногах. Мабуть, було б розумніше, якби він розпустив Івасеву мотузку — з Івася зараз більше користі.

Втім, ніхто нічого не встиг. Знову розчахнулися двері, й до кімнати влетів розлючений ватажок з казанком у руках.

— Що це таке?! — заревів він.

— Казанок, — відповів Лисий здивовано. — Ми в ньому чай варимо.

Ватажок не повірив. Він люто розмахнувся казанком і вдарив ним Лисого по голові. Точніше, хотів ударити. Але в останній момент хлопець відхилився й, зібравши останні сили, врізав ватажкові ногою в пах. Той від несподіванки остовпів, а потім повільно зігнувся, закотивши очі. Лисий знову щосили махнув ногою й дотягнувся черевиком до обличчя ворога. Ватажок упав горілиць, падаючи, вдарився потилицею об край столу й завмер на підлозі.

Цього разу Івасеві вдалося досить швидко закінчити справу, розпочату раніше. Звільнившись від мотузки, Лисий кинувся до столу й схопив свій лук.

— Швидше розв'язуйте одне одного, — кинув він дітям, які й так возилися з мотузками.

Лисий вклав стрілу в лук і втупився поглядом у двері.

В лабіринті

Вкотре вже вони потрапляли в таку ситуацію! І зараз усе починалося з початку. Ніби зуміли досягти головного — знешкодити ворога, але як тепер вибратися з поля бою, не знали. Насамперед розхапали зброю, що лежала на столі. Петрусь обшукав нерухомого ватажка, що лежав на підлозі й знайшов у нього тільки ніж.

— Віддай Івасеві, — запропонував Лисий.

Але сам Івась несподівано не погодився:

— Хай у нього буде. Він добре вміє кидати ніж.

Лисий не заперечив, хоч і поставився до цього повідомлення без особливої довіри.

Чекати, поки хтось зазирне до кімнати, було, звісно, безпечніше, ніж іти назустріч ворогу. Але так можна чекати дуже довго. До того ж це мало сенс тільки за умови, що прийде хтось один, — його можна одразу знешкодити. А якщо прийде троє дорослих озброєних воїнів?

Лисий вирішив, що не слід зволікати. Він наказав дітям обв'язати навколо себе мотузки, які можуть знадобитися, Івась зв'язав ватажка, що, на щастя, ніяк не приходив до тями.

Тоді Лисий став з луком навпроти дверей, а Івась їх різко відчинив. За ними нікого не було. Лисий показав знаками, що він піде першим, за

ним Івась із каганцем і арбалетом, потім Петрусь, потім Василько, останні — дівчата. Нападу з тилу він не чекав.

Вони пройшли не менше двадцяти кроків, поки побачили перші двері в стіні праворуч. Якою ж має бути ця хата? Чому Леля вранці не помітила її з неба? Знову Лисий став з луком напоготові перед дверима, а Івась, опустившись навпочіпки, щосили штовхнув двері. Двері не відчинилися.

Хлопчик пересунувся вбік і рвонув двері на себе. Знову нічого. Залишаючись під дверима, він постукав. Жодного звуку. Отже, двері було замкнено на засув з того боку. Це погано. Залишати їх в тилу — небезпечно. Спершись на них спиною, Лисий замислився. Це виявилося дуже корисним, бо навпроти дверей на білій стіні він побачив таке, що дуже його здивувало. В одному місці стіна була трохи нерівною — з неї виступало щось дерев'яне, побілене, як і все інше, вапном.

Лисий взяв у Петруся ніж і спробував зішкребти вапно. Це легко вдалося, і з'ясувалося, що в стіну вмурована товста гілка. Точніше, її коліно. Хлопець почав відколупувати тиньк навколо неї і тут же зрозумів, що то, по-перше, не гілка, а корінь, а по-друге, він визирав не з тиньку, а з суцільної землі. Виходило, що це не коридор, а підземний хід. Ось чому немає вікон. Ось чому коридор такий довгий. Ось чому Леля нічого не помітила зі ступи.

Зверху підземний хід накритий щільно припасованими одна до одної сосновими колодами в два кулаки завтовшки. Тут не проб'єшся.

За цими дверима також навряд щоб був вихід — тоді б двері замкнули з цього боку. Отже, треба йти далі.

— Лесику, це корінь? — спитала Марічка.

— Так, — відповів він. — Ми під землею. Шукатимемо вихід. Ідемо дуже обережно, не відставати. Порядок той самий.

Наступні двері були через десять кроків. Вони не були зачинені, навіть причинені не були. Лисий дуже обережно підкрався до них, зазирнув у щілину. Там була досить велика кімната, освітлена принаймні двома каганцями. В кімнаті було тихо. Він кивнув Івасеві, той широко розчинив двері, Лисий напнув тятиву й ступив усередину.

Це, безперечно, був штаб, про який говорив блідий і переляканий воїн. Троє чоловіків, і серед них довготелесий, сиділи за столом, поклавши на нього голови. Перед ними стояли напівпорожні глиняні чашки. В кутку стояв притулений до стіни рогач баби Яги.

Всі троє покійників мали такі самі добрі ножі, як і їхній ватажок. По одному взяли Василько та Івась, а останній дістався Петрусеві.

В дальній стіні було вікно, затулене плетеними з лози віконницями. Лисий кинувся до них і спробував відчинити. Це виявилося непросто. Віконниці були якось дуже хитромудро замкнені.

— Петрусю, — погукав Лисий.

Той підійшов і довго просто дивився, нічого не чіпаючи.

— Коли відчиниш, скажеш, — кинув Лисий і почав далі обстежувати кімнату.

В кожній стіні були двері. В одному з кутків стояв притулений до стіни великий сувій цупкої тканини.

— Дівчатка, захопіть полотно — може знадобитися, — сказав він.

Більше нічого не знайшов. Нарешті Петрусь погукав його. Лисий повернувся до хлопчика й остовпів. То було не вікно. То була ніша, шафа в стіні. А в ній на кілочках висіло з десяток арбалетів і рівними рядочками навпроти кожного з них лежали колчани, з яких визирали білі букети оперення.

— Хто вміє стріляти з арбалета? — спитав Лисий.

— Я!

— Я!

— Я! — відгукнулися майже всі діти. Тільки троє дівчаток промовчали.

— Озброюйтеся, — сказав Лисий і звернувся до Петруся. — Можеш решту зіпсувати? Але щоб не зразу було помітно.

— Лагодити легше, — відповідально промовив хлопчик. — Але спробую.

— А потім зачини віконниці, як було.

— Гаразд.

— Дівчатка, хто без арбалетів, візьміть рогача. Це не легка ноша, але треба, щоб у хлопців були вільні руки. — Лисий намагався говорити тихо.

Весь цей час Івась непорушно стояв біля дверей, через які вони ввійшли, з арбалетом напоготові й насторожено переводив погляд з одних дверей на другі й на треті. І, як з'ясувалося дуже скоро, він цілковито мав рацію.

Двері навпроти нього зненацька відчинилися, й до кімнати просто вбігло троє чоловіків у такому самому одязі, як і решта. Всі вони були з арбалетами, але незарядженими. Івась навів на них зброю.

— Киньте арбалети, — наказав він.

Лисий почав заряджати арбалет одразу. Але навряд чи встиг би, якби Івась одразу вистрілив. Яка витримка! — подумав Лисий. Втім, слова Івася на воїнів особливого враження не справили.

— Ти що, хлопче! — промовив блідий і переляканий, якого Лисий одразу впізнав. Він говорив, як з дитиною, але з погрозою в голосі. — Ану, поклади іграшку!

І все ж усі троє мали розгублений вигляд. Мабуть, через це Лисий відчував, що не може вистрілити. Це було як з лішаком — він розумів, що мусить їх убити, але просто так убити людину не міг. До того ж заряджених арбалетів було тільки два — у нього й Івася, а ворогів — троє.

І невідомо, чим би все це скінчилося, якби підземні воїни самі не спровокували розв'язку. Один із них кинувся на підлогу, в падінні вставивши стрілу в арбалет, але Івась встиг його поцілити. Другого вразив Лисий. А блідий, скориставшись із цього, зарядив свій арбалет і навів його просто в груди Лисому. Він уже навіть почав натискати на спусковий гачок, коли в горло йому ввійшов ніж, надзвичайно вправно кинутий Петрусем.

Усі взяли по колчану стріл — навіть дівчатка, у яких не було арбалетів. Петрусь закінчив возитися з ворожою зброєю і зачинив віконниці так, як було. З допомогою рогача перетягли тіла вбитих підземників і завалили ними обоє дверей — і ті, в які ввійшли, і ті, через які вийшли зі штабу.

Вони рушили в ті двері, з яких з'явилися довготелесий з друзями по нещастю. Знову довгий перехід, який роздвоювався під прямим кутом.

— Розділятися не будемо, — сказав Лисий. Він прислухався до обох коридорів і нічого не почув. Небезпечно було і там, і там.

Вони звернули праворуч. Без будь-якої причини. Просто вирішили йти праворуч. Рухалися повільно, пильно придивляючись до стін, стелі й підлоги. Ще одні двері, і знову замкнені. Невдовзі коридор іще раз роздвоївся. Тепер Лисий повів дітей ліворуч. Цього разу рішення було свідомим — правий коридор здався йому дуже небезпечним. А далі вони втратили лік поворотам. Коридори були безкінечні. Кілька дверей, які трапилися на їхньому шляху, не хотіли відчинятися. Лисий не знав, що робити — повертати назад? Але він не був впевнений, що запам'ятав усі повороти.

Нарешті коридор скінчився — вони вткнулися в двері. І ці двері також виявилися замкненими. Але — зсередини. Довго прислухалися. З величезними зусиллями витягли іржавий засув, яким дуже давно ніхто не користувався. Почекали й поприслухалися ще. По той бік було тихо. Рвонули двері на себе… І опинилися в іншому коридорі — точнісінько такому самому, як усі попередні.

Зліва були двері — незачинені. Звідти пробивалася смужечка тьмяного світла.

Дівчата з Івасем залишилися на місці, а решта хлопців підкралися до дверей. Хвилин п'ять прислухалися, потім різко вскочили в кімнату.

Це приміщення було їм добре знайоме — тут із них знущався ватажок підземників. Найгіршим було те, що кімната виявилася порожньою. Ватажок зник. Це було дуже погано. Але, з другого боку, як на вовкулачому сліду, тут їх найменше шукатимуть.

— Петрусю, погукай дівчат, тільки тихенько, — сказав Лисий.

Коли вони прийшли, розчаровані до розпачу, він оголосив відпочинок. Сам з арбалетом став навпроти дверей. Наталка дістала з рукава хустинку й хотіла ви)терти йому закривавлене обличчя. Однак Лисий відмовився, просто витерся рукавом:

— Потім.

У баклажках іще лишалося трохи води, вони тут же її й докінчили, не напившись досхочу. Всі були виснажені, сиділи мовчки, без жодної думки в очах дивлячись перед себе.

Тільки Наталка заходилася розглядати тканину, яку весь цей час носила з собою.

— Як ти гадаєш, що з неї можна пошити? — спитала вона Надійку, розгортаючи сувій.

— Петрусю, що ти зробив з їхніми арбалетами? — поцікавився Лисий.

— Понадрізав тятиви біля самого кріплення. Не помітно, — відповів хлопчик.

— Помальовано!.. — розчаровано буркнула Надійка. — Може, вдасться випрати?

— Ну, як не вдасться, — роздумувала Наталка, — просто ці каракулі пустимо навиворіт. З цього ж боку воно чисте!

Лисий кинув погляд на полотно й захвилювався.

— Ану, покажіть!

Коли старий Інженер виряджав його в путь, він намалював карту — всі землі в межиріччі, які він знав, а також маршрут через Руїну до того місця, де зберігався вантаж, заради якого він пустився в ці мандри. Інженер довго пояснював йому, які позначки на картах що означають, що таке масштаб і все таке інше. Хлопець мусив вивчити карту напам'ять, бо нести її з собою було дуже небезпечно. Якби хто її забрав, то легко знайшов би їхнє село. Та й про мету подорожі одразу б здогадався.

Якби не та Інженерова наука, Лисий ні за що б не зрозумів, що намальовано на тканині. А так, щойно побачивши в куточку розу вітрів, він відчув, як заколотилося серце.

Менше з тим, розібратися з цією картою було не так просто. Добрих півгодини він роздивлявся позначки, доки збагнув, куди треба рухатися. Власне, найважче було з'ясувати, де вони перебувають зараз. Таких кімнат під землею чимало. Тільки простеживши весь можливий шлях, який міг би привести їх до того ж місця, з якого вийшли, Лисий спромігся припустити, що червоний прямокутничок — це і є кімната ватажка.

Важче було з виходом на поверхню. Чи з виходами, бо хлопець припускав, що така велетенська підземна споруда не може мати лиш один вихід. Якими саме позначками підземники наносили на карту виходи, він не міг зрозуміти — малюнок ряснів різноманітними значками без помітної системи.

Вони ввійшли до лісу з півночі — ближче до малої ріки. Отже, той пагорб, з якого по них стріляли, мусить бути на північному узліссі. Трохи далі на південь і правіше має бути ще бодай один такий вихід — адже саме з півдня набігли інші воїни, які зв'язали їх.

Схоже, вихід на поверхню тут означений зеленими стрілочками. Що ж, у цьому є логіка — до лісу…

Лисий порахував кількість стрілочок — їх вийшло цілих вісімнадцять. Три всередині лісу і решта — по узліссю. Це ж скільки тут повинно бути людей! У їхньому пагорбі було троє. Вісімнадцять на три — виходить п'ятдесят чотири чоловіки. Плюс ватажок. Вони вбили вранці двох, зараз трьох, іще троє напилися мертвої води. Залишається ще дуже багато.

Ні, таку кількість воїнів їм не здолати.

— Їхній ватаг знає, шо ми забрали цю ганчірку, — тихо мовив Івась. — Вони нас зустрічатимуць біля виходу.

— Маєш рацію, — відгукнувся Лисий.

— А ми глибоко? — подала голос Марічка.

Лисий не зрозумів, яке це може мати значення й тупо уставився на неї.

— Рогач, — пояснив Петрусь її думку так, як сам зрозумів.

Це вже мало сенс. Лисий подивився на стелю. Тут колоди перекриття були значно товщі, ніж у коридорах. І довші. Довжини рогача не вистачить, навіть якщо задум удасться.

— Гаразд, спробуємо, — погодився Лисий. — От тільки де це краще робити?

— Мабуть, тут, — припустив Василько.

— Можна й тут, але ми в самому центрі лісу. Вони дуже швидко побачать, де ми вийшли. Їхні пости ми не зможемо оминути.

— На півдні вони нас найменше чекатимуць, — знову Івась.

— А Леля? — нагадав Петрусь.

— Вона здогадається, — відповів Івась.

Від кімнати до дверей, через які вони повернулися сюди, було двадцять кроків. На карті — одна фаланга вказівного пальця. Лисий прикинув, скільки їм треба йти до південного узлісся — вийшло майже тисяча кроків. Діти всі голодні, води немає… Якби вийти на поверхню десь ближче до струмка, але де його шукати?

— У них повинна бути комора, — подумав уголос Лисий.

— Я думаю, вона за одними з тих дверей у штабі, — розмовляючи, Івась не відводив очей від дверей.

— Можливо. Або десь неподалік.

Він знову поринув у карту. І знайшов комору. До неї справді вели двері зі штабу. Але не безпосередньо — треба було пройти добрих шістдесят кроків іншим коридором. А з того коридору вів тунель на південь. Усе складалося якнайкраще. Лисий гірко посміхнувся: куди вже краще!

Двері в штаб були відчинені. Видно, ватажок підземників просто відсунув дверима мертві тіла. На підлозі були видавлені глибокі сліди — там, де він упирався ногами.

Двері в коридор, що вів до комори, були зачинені. Тут, у штабі, було не так безпечно, як у кімнаті ватажка, — гаяти час не можна. Але ради немає — Лисий розгорнув карту й почав видивлятися інший шлях до комори. Він був, але досить довгий, обхідний, до того ж проходив поруч із одним з виходів. Там напевне була засідка. Облишити спроби потрапити в комору? Але все одно треба знайти шлях до цього коридору, бо він веде на південне узлісся, куди вони вирішили йти.

— О! — раптом промовив Петрусь, який пильно обдивлявся двері й обколупував землю навколо них, поки Лисий вивчав карту.

Усі обернулися до Петруся. Він щось помакітрив, потім кинув оком ліворуч, на плетені віконниці, почаклував над ними, відчинив.

Невже доведеться лізти в це вікно, подумав Лисий. Але ні. Петруся зацікавили кілки, на яких не висіло ніякої зброї. Вони були такі ж, як і решта.

— Чомусь же на них нічого не повісили, а просто поскладали арбалети на полицю, — ніби відповідаючи на думки всього гурту, мовив Петрусь.

Він почав смикати й крутити той кілок, який був найближчим до потрібних їм дверей. Нічого не виходило. Потім Петрусь сильно надавив на нього, і кілок плавно ввійшов у стіну. В дверях щось клацнуло. Івась штовхнув, і вони легко відчинилися. За ними нікого не було.

Але в ту ж секунду почулися кроки за дверима, з яких раніше прибігло троє воїнів. Усі звели арбалети й приготувалися до бою. Тільки Петрусь щось іще робив з кілочками в стінній шафі.

— Кидай! — пошепки скомандував йому Лисий.

— Зараз! — так само пошепки відповів Петрусь.

Він іще щось зробив, і в дверях, з-за яких вони чекали нападу, щось клацнуло. В них тут же загупали з другого боку, але двері були добрі, надійні.

— Вперед! — наказав Лисий.

— Зараз! — не погодився Петрусь і додав: — Васильку, причини ті двері, через які ми ввійшли.

І Василько послухався не Лисого, а Петруся. Він зачинив двері, Петрусь щось натиснув, і в тих дверях також щось клацнуло.

— Тепер побігли, — сказав він.

І вони побігли. Пробігли небагато, але коли прибігли, з'ясувалося, що перед ними ще одні замкнені двері.

— Я зараз, — кинув Петрусь і побіг назад до штабу.

— Стій! — спробував зупинити його Лисий, але Петрусь уже був далеко.

Зі штабу чулося гупання — підземники, схоже, вирішили виламати двері.

Клацнуло в дверях. Лисий штовхнув їх, і вони відчинилися.

Чого там тільки не було! Овочі, фрукти, мішок із сухарями — Лисий уже й не пам'ятав, коли востаннє їв хліб. Пшениця у них перестала родити кілька років тому. Велика діжка з водою — з маленьким краником унизу. А зі стелі звисали закопчені кабанячі ноги, закопчені тетерки, цілі головки капусти. А ще — зброя: арбалети, луки, ножі, важкі списи й легенькі дротики, шаблі й пірначі. Все це було дуже різним — зрозуміло, що самі підземники зброю не виготовляли, а збирали. Чи забирали.

Поки наповнювалися баклажки, Лисий вибрав собі шаблю — замість втраченої, бухту міцної мотузки й дуже зручний заплічний мішок, куди він усе це склав, ще й вистачило місця для цілої шинки.

Прибігли Петрусь з Івасем.

— Вони перестали колотиць у двері, — повідомив Івась. — Мабуць, побігли в обхід. Скоро будуць тут.

— Мерщій набирайте харчі, тільки не багато, — гукнув Лисий. — І побігли, побігли — нам треба встигнути до роздвоєння коридору раніше, ніж там будуть вони.

Він пам'ятав, що їм треба повернути ліворуч і бігти прямо. Але коли завернули, виявилося, що ще один коридор одразу за цим веде праворуч. Лисий негайно змінив рішення. Всі забігли за ним у коридор і зупинилися, здивовані, що Лисий далі не біжить. Він приклав палець до губів, і всі завмерли.

За хвилину поруч протупотіли кілька пар черевиків. Щойно вони завернули в напрямку до комори, діти повернулися в свій коридор і побігли на південь. Лисий зняв зі стіни каганця й передав його Петрусеві, який біг слідом за ним. Сам же двома руками міцно тримав арбалет напоготові. На бігу не забував рахувати кроки. До виходу ще було дуже далеко. І от-от почнеться переслідування.

Небесна розвідка

Стріляти вниз вона не могла. Могла опустити ступу на голову одному з ворогів, але це не дуже допомогло б. Натомість викрила б себе. А Леля відчувала, що від неї більше користі буде, якщо ці підземні бандити про неї не знатимуть.

Зависнувши над високою сосною, Леля бачила, як дітям накинули на голову лантухи, як їх потягли в підземелля, як кришка горбка стала на місце, сховавши від її погляду всі подальші події.

Леля міркувала так: зараз під цим горбочком напевне хтось пильно вдивляється в те, що діється навколо. Бандити не можуть не підозрювати, що слідом за дітьми прийдуть дорослі, які їх послали. Вони так думатимуть принаймні доти, доки Лисий розповість їм якусь вірогідну історію про те, як ці діти потрапили до лісу. Але навіть після цього, думала вона, дітей не відпустять, поки не переконаються, що діти говорять правду, що за ними справді ніхто не йде.

Отже, раніше надвечір'я їх не випустять. Про те, що їх узагалі можуть не випустити, Леля намагалася не думати.

Випустити дітей можуть швидше за все там же, де схопили. З підземелля є й інші виходи — це зрозуміло, але розкривати їхню таємницю бандити не будуть. Тобто треба чекати десь поблизу. Але то буде ще нескоро. А зараз треба все уважно обдивитися.

Леля скерувала ступу вгору й попрямувала до малої ріки. Вона летіла над кронами дерев, пильно видивляючись унизу, чи не з'явиться людина, чи не пощастить розгледіти інший вхід до підземелля. Нічого такого вона не побачила. Не побачила й нічого іншого: в лісі не водилося ні звірів, ні птахів. Тільки самотній орел майже непорушно висів у небі над нею. Ніби сторожив ліс.

А над ним горіло палюче сонце.

Леля облетіла навколо лісу. Вона намагалася не вилітати на вільний простір і не підніматися занадто високо, де — як їй здавалося — її легше помітити. Нічого, жодного натяку на сліди людської діяльності. Безперечно, це якраз і були найпереконливіші сліди людей — чистий ліс без жодної живої душі.

Ступа почала дрібно тремтіти. Подорож справді була довга. Але де сісти? Будь-яке місце в лісі може виявитися ще одним виходом із підземелля або поруч із ним. За межами лісу — занадто голо, там вона

як на долоні. Але шукати майданчик для приземлення вже не було часу. Леля швидко вибрала найбільші кущі кроків за сто до узлісся й спрямувала ступу туди.

Приземлившись, дівчинка зіскочила на пісок, зарядила арбалет і обережно визирнула з-за кущів. Узлісся було мирне й тихе. Ніде ні гілочка не ворухнеться, ні пташка не пролетить, ні миша не пробіжить.

Полонений

Лисий подумав, що вправи з запам'ятовування карти не минули марно. Він у будь-який момент міг викликати в пам'яті карту, яку намалював йому Інженер. Так само й зараз без найменших зусиль міг на бігу побачити просто перед очима карту підземелля. Він відчував, що треба десь сховатися, щоб переслідувачі пробігли вперед, перечекати, а потім рухатися далі.

На їхньому шляху має бути відгалуження коридору. Воно веде до кімнатки з якоюсь незрозумілою позначкою. Збагнути її він не зміг, бо вона єдина на карті була розграфлена на клітинки. У будь-якому випадку то єдине місце в цьому коридорі, де вони можуть сховатися.

Звісно, двері в кімнату виявилися замкненими. Але іржавий залізний засув був з їхнього боку. За спиною вже чувся тупіт, коли Лисий останнім заскочив у кімнату й причинив за собою двері. Він лишився під дверима, дослухаючись. Три пари ніг протупотіли повз нього. Лисий уже хотів відчиняти двері, коли знову почувся тупіт, і ще два чоловіки пробігли повз кімнату. Він вирішив іще почекати.

Тільки тепер хлопець побачив, куди вони потрапили. Ця кімната, на відміну від інших, вся була обкладена щільно припасованими колодами. Підлогу складали величезні кам'яні брили. Кімната була низенька — навіть Лисий майже діставав головою до стелі. І аж тепер він помітив, що всі діти дивляться в одну точку — в дальній куток. А там, зацьковано

втиснувшись у стіну, сидів хлопець старше його за віком — років п'ятнадцяти.

Хлопець був худий і обірваний — це було помітно навіть у тьмяному світлі каганця, що його тримав у руках Василько. В очах його легко читалися страх і подив. Поза сумнівом, він не очікував таких гостей.

— Хто ти? — спитав стиха Лисий.

— Єгор, — відповів хлопець.

— Що ти тут робиш?

— Сиджу.

— Це ми й так бачимо. Як ти сюди потрапив?

Хлопець недовірливо на нього подивився, потім перевів погляд на всіх інших — по черзі.

— А ви хто? — нарешті спитав він.

Раптом Лисий збагнув, що мешканець кімнати погано бачить. Їхній каганець був єдиним джерелом світла в приміщенні. Отже, досі він сидів у цілковитій темряві. Тож навіть до цього слабенького вогника йому треба призвичаїтися.

— Давно ти тут? — спитав він.

— Не знаю, — відповів хлопець. — Давно.

В коридорі знову почулися кроки, і Лисий приклав палець до губів.

Двоє чоловіків пробігли повз їхні двері. Але в якому напрямку, зрозуміти неможливо.

Слід гадати, саме цей жест Лисого справив на Єгора більш позитивне враження, ніж уся попередня розмова. Мабуть, він вирішив, що люди, які ховаються від підземників, не можуть бути поганими. Він і далі мовчав, але в очах його з'явилось якесь життя, можливо, надія.

— Ти їсти хочеш? — спитала Марічка.

Єгор несміливо кивнув.

Усі кинулися викладати перед ним їжу, щойно добуту в коморі підземників. Лисий мусив це зупинити — він знав, що людині, яка тривалий час голодувала, багато їсти не можна.

Трохи підкріпившись, Єгор почав говорити. Розповідь його була плутана, він весь час збивався — хлопцеві важко було зібратися з думками. Але певна картина подій склалася.

На півдні за лісом було поле. Це поле обробляли люди з села, розташованого неподалік від того місця, де зливаються річки. Село постійно віддавало більшість вирощених харчів лісовим воїнам, яких очолює Микита Орел.

— Орлом він сам себе назвав? — перебив Лисий.

— Я не знаю, — задумливо відгукнувся Єгор. — Тут якась незрозуміла історія. Кажуть, він брат того орла, що постійно літає над лісом. І що він безсмертний, доки над лісом кружляє його брат… Не знаю… Його справді двічі намагалися вбити…

— Хто?

— Та його ж воїни. Ті, яким його сваволя набридла, чи що… Не знаю. Я навіть не знаю, чи це правда. Так кажуть.

— І що з ними сталося?

— З ким?

— З тими, хто намагався його вбити.

Єгор мовчки подивився на Лисого й нічого не відповів. Після паузи далі повів розповідь про стосунки воїнів і селян.

Отож воїни забирали харчі, а за це охороняли село від небезпечних зайд з півночі. Підземелля були вириті багато років тому — також мешканцями Єгорового села. Щороку Микита забирав із села молодих хлопців. Вони проходили різноманітні небезпечні випробування — добра половина парубків гинула в цих випробуваннях. Решта ставала його новими воїнами.

Цього року настала Єгорова черга проходити випробування. Він відмовився — взагалі був проти того, щоб село годувало воїнів. Він сховався в лісі на березі ріки. Але згодом його схопили. В цій в'язниці Єгор сидить уже кілька днів. Нічого, крім сухарів та води, йому не дають. Микита хоче добитися, щоб хлопець погодився проходити випробування. Він сказав, що виходу немає — адже Єгор побував у лісовому підземеллі й тепер обізнаний з таємницями "секретного укріпленого району". Або він погодиться проходити випробування, або Микита його вб'є.

Єгор знає, що Микита в будь-якому разі вб'є його, — просто створить такі умови на випробуваннях, що хлопець загине. Але ватажку треба, щоб це було схоже на нещасний випадок, щоб Єгор сам був винен у своїй смерті. Бо інакше наступного року знову хтось із хлопців відмовиться йти у воїни.

Єгорова розповідь багато що пояснювала, але у Лисого виникло ще більше запитань. Втім, він вирішив відкласти їх на пізніше, бо треба було вибиратися звідси. Довго лишатись у в'язниці небезпечно.

— Ви звідси не вийдете, — тихо мовив Єгор. — їх багато. І до того ж біля кожного виходу на поверхню влаштовано пастки. Навіть не всі воїни можуть їх уникнути — тільки командири відділень. А вони такі вірні Микиті…

За дверима знову загупали кроки. Всі принишкли. Кілька чоловік пробігли повз, начебто все заспокоїлося, аж раптом вони почули металевий скрегіт.

— Вони тут! — пролунав за дверима голос. — Попалися! Біжіть до командира. А я тут постережу.

Передчуваючи найгірше, Лисий смикнув за двері. Вони не відчинялися.

За дверима почувся регіт.

— Посмикай ще! — крізь сміх крикнув воїн. — Хитро придумали! Але ми хитріші!

Двері були дуже міцними. Залізний засув на них такий, що виламати його — не в їхніх силах. Відстрілюватися? Безглуздо. Довго їхній опір не триватиме.

Лисий нічого не міг придумати.

Розмова з братом

— Тиміш! — раптом вигукнув незнайоме слово Єгор. — Тимоше, це ти?

— Єгор? — невпевнено відповів воїн з-за дверей. — Що ти тут…?

— Мене зловили, — промовив Тиміш. — Я втік, щоб не брати участі в випробуваннях…

— То це ти?!.. Хіба ж можна бути таким дурним!.. Ти знаєш, що на тебе чекає?

— Знаю.

— Так якого ж ти!..

Запала пауза. Чутно було тільки, як Петрусь зрізає з колоди в стіні скіпи. Він ніяк не міг натішитися ножами, що йому дісталися. Навіть у такій ситуації.

— Це твій друг? — стиха спитав Лисий.

— Брат, — відповів Єгор.

— Двоюрідний?

— Рідний…

— Він нас випустить?

Єгор не відповів.

— Єгорчику, скажи йому, хай випустиць нас! — тихо попросила Марічка. Хлопець безнадійно похитав головою.

— Тоді вб'ють його.

— Так хай не лишаєцця, хай тікає з нами.

— Куди? — Єгор понуро глянув на Марічку. Схоже, він потрохи призвичаївся до світла. — Я вже тікав… Тільки гірше буде…

— Гірше, ніж уб'ють? — так же понуро спитав Лисий.

— Гірше, ніж уб'ють.

— А шо може буць гірше? — не зрозуміла Марічка.

— Катуватимуть до смерті… Можуть маму вбити.

— А коли ти тікав у ліс, ти цього не знав? — Щось тут не сходилося, і Лисий не міг збагнути, що саме.

— Знав… Але… Не вірив. Думав, вони ж також люди…

— Але ж вони всі з вашого села, — ніяк не міг заспокоїтися Лисий.

— Були з нашого села… Та й то не всі. А тепер вони з-під землі.

— Єгоре! — раптом пролунало з-за дверей.

— Що?

— А пам'ятаєш, коли ти був малим, я тебе вчив битися?

— Пам'ятаю, ти ще мені якось руку вивихнув.

— Ну, то ж я не навмисне… А як я тебе на плечах носив, пам'ятаєш? Ти ще тільки сядеш на плечі, кажеш: "Співай!" Я везу тебе на плечах і співаю… А ти ще слів не знав, а все одно підспівував мені…

— Пам'ятаю, — відповів Єгор.

— Я теж весь час згадую… Слухай, ти не кажи йому, гаразд?

— Кому? — здивувався хлопець.

— Ну, Микиті. Не кажи, що я твій брат… Не скажеш?..

Єгор мовчав. З очей його потекли сльози. Дивлячись на нього, Марічка теж тихенько заплакала. Петрусь усе стругав скіпи. Одну за одною, одну за одною.

— Єгоре, не скажеш?

Єгор помовчав, потім витер сльози й твердо відповів:

— Скажу, що у мене брата немає.

— Дякую…

— А ти не дякуй, — втрутився в розмову Василько. — Тебе це не врятує.

— Що то означає не врятує? — перепитав Тиміш.

— А те означає, що він не скаже, а я скажу.

— Е, е, ти чого, — захвилювався воїн за дверима. — Що я тобі зробив?

— А то ти не знаєш! А хто замкнув нас тут?

— Так я ж… Я ж не знав, що Єгор там… Тобто я знав, що там бунтар… Але ж я не думав, що Єгор…

— Ну от узнав, і що?

— А що я можу?! Тобі легко казати! Був би на моєму місці, то не питав би!

Василько засміявся.

— А давай поміняємося місцями!

Тиміш не відповів, і діти засміялися також, хоч, може, той сміх вийшов і не дуже веселим.

— Єгоре, скажи йому!

Єгор мовчав.

— Не скаже він зараз нічого, — замість нього відповів Лисий.

— Це чому? Що ти зробив з ним?

— Я — нічого з ним не зробив. А не скаже тому, що йому соромно. Знаєш, я оце бачив такого великого хробака, який хотів мене з'їсти. Я його поранив, тоді з-під землі виліз іще один такий же велетенський… І з'їв свого пораненого брата.

Знову запала мовчанка. Час спливав. Бігти до Микити, мабуть, неблизько. Але ж і не так далеко. Сам ватажок сюди не бігтиме. Він, швидше за все, йтиме стриманою поважною ходою, повільно

наливаючись люттю й придумуючи, що зробити з зарозумілими дітьми. Хоча навіщо йому наливатися люттю. Він і так розлючений вкрай. Це ж його воїни бачили, що ватажка побили й зв'язали діти…

— Слухай, Тимоше, — погукав Лисий.

— Що?

— А у вашого Микити всі воїни такі ж хоробрі, як ти?

Пауза.

— Вони теж не бояться дітей тільки коли ті зв'язані й замкнуті в льоху?

— Ви озброєні, — ледь чутно буркнув Тиміш.

— А! А ви, значить, без арбалетів і ножів… Зрозуміло…

Тиміш не відповідав, тож Лисий додав:

— Гаразд, не бійся, нічого я твоєму дорогоцінному Микиті не скажу. Зараз з нами розправитеся, і він тобі за кмітливість подарує яблуко… І відпустить поспати. Ото вже відпочинеш! Тільки як з матір'ю зустрінешся, про Єгора не розповідай. Бо ще не так тебе зрозуміє…

Заскреготіло залізо. Чи то Тиміш зубами рипів? Двері відчинилися.

Ніхто не поворухнувся. За дверима нікого не було. Тільки Єгор підвівся й похитуючись пішов до дверей. Коли він уже був на порозі, з темряви виступила постать воїна. Вони стояли й дивилися одне на одного. В коридорі було темно. Але їм і не потрібне було світло. Потім вони одночасно зробили по півкрока вперед і обнялися.

Хижий птах

Звичайно, треба було більше дати відпочити ступі. Однак кожна хвилина бездіяльності була для Лелі мукою. Через годину вона знову злетіла в небо й попрямувала до центру лісу, сподіваючись, що там, можливо, пощастить побачити щось менш замасковане, ніж на узліссях.

Вона літала, доки ступа знову втомилася. Леля повернулася на те саме місце, де відпочивала перший раз. І ще з годину сиділа без діла. Потім підняла ступу в небо й знову попрямувала до центру лісу. Не може бути, щоб вона чогось не видивилася!

Це виявилося непростим завданням. Очі, звиклі до яскравого сонячного світла в небі, відмовлялися будь-що бачити під деревами, крім окремих сонячних плям між кронами.

Якщо над узліссям Леля літала якомога нижче, щоб її не можна було побачити з-поза меж лісу, то тут навпаки — не наважувалась опускатися низько. Коли ж побачила щось схоже на галявину в самій гущі лісу, радісно спрямувала туди ступу, вже майже не думаючи про небезпеку.

Тієї миті, коли вона почала різко знижуватися, щось просвистіло над головою, обдавши обличчя потоком повітря й гидотним запахом несвіжого м’яса. Вона мимоволі пригнулася, забувши про те, що в польоті будь-який різкий порух мітли може виявитися небезпечним для життя. Ступа, ніби шишка, що зірвалася з гілки, рвонула вниз, де, як здавалося Лелі згори, була галявина. Насправді то був старий і вже геть трухлявий дуб, що невідомо як опинився в цьому сосновому лісі.

Дівчинка, відчайдушно нахилившись у ступі й піднявши держално мітли вгору, змогла змінити траєкторію польоту. Ступа шелеснула по листю дуба й знову полетіла вгору. Вона ледь вигулькнула над

верхівками сосен, значно вищих за старого дуба, і Леля побачила те, що її так злякало мить тому.

Величезний, не менший за розмірами, ніж вона сама, орел колами піднімався в небо. Леля здригнулася. Якби не її різкий рух вниз, до дуба, що згори здався їй галявиною, цей могутній птах напевне викинув би її зі ступи.

Дівчинка замислилася. Якщо орлові настільки нічого їсти в цьому лісі, що він відважився напасти на людину, то… То чому він постійно кружляє саме тут? Якихось чверть години польоту, і там, у чагарях, він знайде вдосталь ховрахів, плазунів і дрібних пташок.

Це дуже ускладнювало її завдання. Щось видивлятися внизу й постійно стежити за нахабним птахом над головою — неможливо. А залишити його без уваги було б дуже необачно. Щомиті він може повторити спробу.

Ця мить настала негайно. Орел склав крила й стрілою понісся на Лелю. Арбалет її не був заряджений. У правій руці вона тримала мітлу; перекласти її в ліву руку було не так просто — адже тоді напрямок польоту ступи зміниться непередбачувано, розраховувати ці зміни Леля просто не мала часу. Найрозумнішим було б пірнути під крони сосен — там її орел не дістане. Але якраз цього дівчинка зовсім не хотіла робити. Та й політ орла — це не політ стріли. Стріла не може змінити напрямку, а орел може. І він, швидше за все, очікує від Лелі саме таких дій — чомусь вона думала про цього птаха як про істоту розумну.

Тому дівчинка, ще й собі не пояснивши навіщо, різко підняла держално мітли й ступа звелася в небо.

Орел справді такого не чекав. Він розправив крила й почав підніматися навперейми, але не встиг і пронісся під ступою. Знову колами він піднімався в небо, але ступа піднімалася швидше. От тільки

Леля не знала, як високо вона зможе піднятися. Вона пожалкувала, що в своїх попередніх польотах не перевірила, яка у ступи "стеля".

Дівчинка вирівняла мітлу й полетіла по колу, чекаючи, доки орел набере висоту й знову нападе на неї. В тому, що він не вгамується, Леля була впевнена. Скільки ще разів їй пощастить уникнути зіткнення? Скористатися арбалетом вона не могла, та й чи вдасться влучити в швидкого птаха? Лишався палаш, але лівою рукою вона йому ради не дасть. Поки орел не піднявся вище неї, дівчинка вирішила спробувати перекласти мітлу в ліву руку. От тільки як це зробити? І ще одне: чи буде ступа так само слухатися її, якщо вона керуватиме іншою рукою?

Але треба було ризикувати. Намагаючись не міняти напрямок мітли, Леля підняла її над головою і взялася за неї лівою рукою. Ступа смикнулася, і дівчинка не наважилася відпустити праву руку. Так і стояла в ступі, не тримаючись за неї, ухопившись за держално мітли обома руками — ніби висіла на гілці дерева й боялася зіскочити.

Орел зробив іще одне коло. На Лелю він не дивився — удавав, що просто собі літає й нікого не помічає. Вона знала, що він вибирає момент для нападу. Але час минав, а птах не робив жодної спроби знову кинутися на неї.

Дівчинка повільно розімкнула пальці правої руки. Ступа знову смикнулася, цього разу дужче. Леля мимоволі схопилася правою рукою за дерев'яний борт, а ліву з мітлою опустила. І орел негайно кинувся на неї.

Тепер зрозуміло, чому він не робив цього раніше — його відлякувала мітла над головою дівчинки. Він, схоже, вирішив, що то зброя.

Відстань між ними стрімко зменшувалася. Але, зрозумівши страх птаха, людина відчула свою силу, прийшла впевненість. Леля закинула руку за спину й намацала руків'я палаша. Головне — не витягати його

раніше, ніж треба. Як і в попередні рази, орел нападав на неї з півдня — зверху вниз. Це був правильний розрахунок: сонце сліпило, Леля майже не бачила його, покладалася на відчуття — вона знала, що вловить потрібну мить, що не запізниться з ударом.

Коли вже майже ніякої відстані між ними не залишалося, Леля лівою рукою різко опустила держално мітли, а правою сильно рубанула навідліг.

Тиміш

Петрусь вибрав дві найбільші скіпи й ними закріпив арбалет біля стіни навпроти дверей. Тим часом Лисий позбирав настругані Петрусем скіпи, склав їх посеред кімнати й запалив багаття. Малий майстер протягнув від арбалета до дверей мотузку й закріпив її.

— Побігли, — сказав Лисий.

— Ні, туди не можна, — заперечив Тиміш. — Там через триста кроків пастка, а далі пост — троє воїнів. Вони не знають, що ми вас знайшли. Вони чекають.

— Дуже добре, — Лисий мав свою логіку. — Івасю, біжите триста кроків (твої кроки коротші, тож до пастки не дістанетеся). Там береш рогача і… Ти знаєш, що робити. Коли вийдете на поверхню, повертайте праворуч і йдіть не менше двохсот кроків на захід. Потім повертайте на південь. Єгор покаже дорогу. Ми вас доженемо.

— Ми без тебе не підемо, — відповів Івась.

— Не мели дурниць! — розсердився Лисий. — Дівчатка не можуть так бігати, як Микитині воїни. Ми їх тут затримаємо, а потім вас наздоженемо.

— Хто "ми"? — ніяк не погоджувався Івась.

— Ми з Тимошем. — Лисий подивився на воїна. — Ти згоден?

Тиміш кинув довгий погляд на Єгора.

— Додому не йди. Якщо встигнете до лісу біля великої ріки, там ви зможете відбитися від Микити. У нього вже не так багато воїнів лишилося. До того ж усіх він не пошле — боїться… Біжіть!

І діти побігли. Тиміш кілька секунд дивився їм услід. Потім перевів погляд на Лисого.

— Хто ви такі? — задумливо спитав він.

— Потім поговоримо. Скільки їх прийде?

— Сім або вісім.

— Микита буде з ними?

— Так. Треба його вбити, тоді…

— Що тоді?

— Тоді інші… Не знаю. Але Микиту треба вбити першого. — Помовчавши, Тиміш додав: — Я залишуся біля дверей. Якщо мене тут не буде, вони зразу все зрозуміють — тоді малим не втекти.

— Тобі не можна залишатися біля дверей… — твердо сказав Лисий.

— Тут я хазяїн, а не ти, зрозумів? — перебив його Тиміш. — До того ж я старший за тебе й краще знаю Микиту. Загаси каганці далі по тунелю.

Сховаєшся отам за поворотом. Наготуй арбалет і не рухайся. Почнеш стріляти, коли я кахикну. Не раніше — треба виграти час, щоб вони встигли втекти. Зрозумів?

— Зрозумів, — похмуро погодився хлопець.

Він ледве встиг сховатися за рогом, зняти колчан, зручно влаштувати його під стіною і зарядити арбалет, коли почулися неспішні впевнені кроки. Потім клацнули підбори — мабуть, Тиміш привітав Микиту.

— Відчиняй, — долинув голос ватага.

Правильно розрахувавши, що зараз увага всіх присутніх прикута до дверей, Лисий визирнув із-за рогу. Микита й Тиміш стояли з двох боків від дверей, а двоє інших воїнів — прямо перед дверима з арбалетами напоготові. Ще двоє воїнів стояли перед цими двома навпочіпки, також навівши арбалети на двері.

Вони не збираються розмовляти, зрозумів Лисий. Стрілятимуть без попереджень. Микита помахав руками перед воїнами, і Лисий здогадався, яким був задум ватажка. Четверо відразу стріляють у кімнату й відскакують. Поки вони заряджають арбалети, стріляють Микита і Тиміш. Також відходять, і так далі.

Ватажок кивнув головою, і Тиміш різко розчинив двері.

З в'язниці повалив густий дим. Чотири стріли навмання полетіли в кімнату, одна вилетіла звідти, і один з воїнів, що стояли, повільно опустився на землю. Решта відбігли від дверей. Тиміш скористався з цього замішання, вискочив із-за дверей і вистрілив у Микиту. Однак, очевидно, Микита про все здогадався ще тоді, коли з в'язниці повалив дим. Він вистрілив практично одночасно з Микитою.

Усе це відбулося так швидко, що решта воїнів остовпіла. Лисий вистрілив у того, що стояв за спинами інших, сподіваючись, що його постріл не одразу помітить решта воїнів. Воно б так і сталося, але поцілений ним ворог упав уперед, на решту двох.

Лисий миттю перезарядив арбалет і вистрілив іще раз. Тепер їх лишилося тільки двоє. Але останній вцілілий підземник встиг добре захиститися. Він тримав перед собою тіло вбитого товариша й так удвох вони повільно посувалися вперед, до Лисого.

Коридор наповнився димом. Воїн почав кашляти. Кашляв іще хтось інший — мабуть, один із них був не вбитий, а лиш поранений.

Лисий різко виставив із-за рогу капелюха, і крізь нього тут же пролетіла стріла. Тепер уже хлопець був господарем ситуації, бо перезарядити арбалет, тримаючи однією рукою мертве тіло, ворог не міг. Він кинув арбалет і вихопив ножа, не відпускаючи труп. Стріляти в нього було безглуздо. Лисий також відклав арбалет, вихопив шаблю й вийшов з-за рогу.

І тут же пошкодував про це. Схоже, воїн був таким же вправним у киданні ножа, як і їхній Петрусь. Він не пішов на чесний бій сам-на-сам. Все ще тримаючи лівою рукою перед собою тіло вбитого товариша, він розмахнувся і…

І впав обличчям уперед. Ніж глибоко ввійшов у землю перед ним. Зі спини воїна стриміла стріла.

— Тиміш! — Лисий кинувся до пораненого.

Пущена Микитою з близької відстані стріла ввійшла в Тимоша майже по оперення. Крові було дуже багато.

— Потерпи, Тимоше, ми тебе вилікуємо!

— Біжи! Єгору скажи… — Тиміш говорив ледь чутно, в горлі в нього щось булькало, неначе він захлинався. — Матері… матері…

— Мовчи, Тимоше, мовчи. Почекай. Я зараз.

Тиміш схопив його за руку, не відпускаючи.

— Я не хробак…

— Ні, Тимоше, ти — людина…

— Матері… не кажіть про… про…

Він закашлявся, горлом пішла кров, і Тиміш завмер, порожніми очима дивлячись повз Лисого.

— Ми розкажемо, як ти всіх нас урятував, як ти бився з ворогами… Все розкажемо. — Лисий витер сльози, закрив очі воїна, підхопив його арбалет і побіг наздоганяти своїх. Дим у підземеллі вже майже розвіявся.

Вихід на землю

Марічка з Петрусем мали рацію, коли запропонували підняти колоди стелі за допомогою рогача. Лисий це одразу зрозумів, коли побачив попереду яскраве світло, що заливало коридор крізь рваний отвір у стелі. Виворочені колоди стирчали в різні боки. Одна з них валялася на долівці. Хоч би нікого не зачепила, коли падала, подумав хлопець.

— Де Тиміш? — спитав згори Єгор.

— Тиміш не прийде, — після паузи відповів Лисий.

Він тут же перевів розмову на іншу тему.

— Хутчіш нагорніть сюди до мене побільше глиці й сухого хмизу, якщо знайдете!

Всі кинулися виконувати його вказівку, і незабаром на долівці біля нього лежала чимала купа для багаття. Лисий підпалив її і вхопився за рогача, якого тримав Івась. Хлопчик легко витяг його з підземелля.

Було вже надвечір'я, але очі Лисого, що звикли до тьмяних каганців підземелля, почали сльозитися від світла, яке для них було занадто яскравим.

Тут, усередині, ліс не був таким чистим, як уранці на узліссі. І Лисий подумав, що це добрий знак — слід гадати, Микита вимагав, щоб було чисто там, де він міг бачити — біля виходів на поверхню. А це означало, що поблизу жодного виходу немає.

Всі дивилися на Лисого з нетерплячим чеканням. Всі хотіли бігти, але спочатку хотіли знати, що сталося і де Тиміш. Лисий подивився кожному в вічі й зупинив свій погляд на Єгорі.

— Вибач за все, що я наговорив твоєму братові. Він виявився справжньою людиною… Він убив Микиту, врятував мені життя… І вам усім… Перед смертю він просив, щоб ти не казав мамі… про те…

Здавалося, він не сказав Єгорові нічого нового. Той дивився на нього незмигно, погляд був твердим і рішучим. Це була дуже сильна людина.

— Там тяга, — нарешті заговорив він зовсім не про те, чого чекав Лисий. — Весь дим іде вгору, в коридорах нічого не лишається.

— Я знаю, — відповів Лисий. — Нам так і треба, щоб дим ішов угору.

Єгор і далі дивився прямо в очі Лисому. Після недовгої мовчанки він промовив:

— Якщо ви мене врятували для того, щоб привести своє військо до мого села…

— У нас немає війська, — перебив його Лисий. — Ми самі — от і все військо. Є ще тільки одна людина. І нам треба, щоб вона нас знайшла.

— Дим їй не допоможе, — стояв на своєму Єгор. — Його не видно навіть за двадцять метрів звідси.

— Що таке метр? — не зрозумів Лисий.

— Це така давня міра довжини — приблизно один крок дорослого чоловіка. — Він поклав руку Марічці на голову. — От стільки.

— Якщо я лежатиму, — пояснила Марічка.

— До того ж дим побачить орел, — додав Єгор.

— Нічого, — відповів Лисий. — Він уже нікому не розкаже. Брата його вбив твій брат.

— От про це я мамі й розповім.

— Тобі додому зараз не можна, — сказав Лисий Єгору.

— Я знаю.

— Ми йдемо на південь… — Лисий повагався і зважився. Єгор викликав довіру. Втім, кілька днів тому він такого не сказав би нікому, а тут вирішив зізнатися. — Нам треба до греблі. Ти нас проведеш?

Єгор здивувався — це було помітно, але нічого не сказав, лише кивнув.

— Ти знаєш цей ліс?

— Його ніхто не знає, крім Микити і його брата… Тепер уже тільки орел і знає… Якщо тільки…

— Що?

— Якщо тільки справді одного з них убити неможливо — тільки обох одразу. Тоді Микита ще живий.

Запала мовчанка. Нарешті Лисий її порушив:

— Тоді йдемо так, як я пам'ятаю за картою. Вийдемо з лісу, буде зрозуміліше.

— Нам не можна з нього виходити, — не погодився Єгор. — Там поле. Поки перейдемо, нас усіх перестріляють.

— Не перестріляють, — заспокоїв його Лисий. — Вони зараз самі боятимуться поткнути носа з лісу. Їх не так багато лишилося. До того ж, я думаю, вони не знають, що робити. Микити немає…

— Якщо немає, — поправив Єгор. — До того ж там не тільки Микита був…

Лисий знову розгорнув карту. Тепер він дивився на неї іншими очима.

Зараз підземні переходи цікавили його найменше — тільки виходи на поверхню. На південному узліссі їх було всього два. Відстань між

ними становила не менше п'ятисот кроків. На відкритому полі п’ятсот кроків — це не відстань. Їх побачать і доженуть.

На заході, схоже, узлісся не було зовсім. Ліс підходив аж до ріки — до її колишнього русла. Хоч дерева й не були позначені на карті, але зовсім близько до виходів проходила суцільна лінія. Лисий зрозумів, що це той паркан, за яким починається прибережний ліс.

— Що тут? — спитав Лисий.

— Тут ліс підходить до самого берегового лісу. Вони зрослися. Через береговий ліс пройти можна, але то дуже складна дорога, небезпечна.

— Небезпечніша, ніж через цей ліс?

— Ні, — твердо відповів Єгор. — Туди треба йти. На півдні вони нас чекають — якщо не на узліссі, то в селі. Вони напевне послали туди загін, щоб зробити засідку в моїй хаті. Тільки як пройти до прибережного лісу?

На західному узліссі було аж три виходи з підземелля. Відстань між ними зовсім невелика — кроків сто — сто двадцять. Такою великою групою проскочити між ними просто неможливо.

— Отуди й підемо… — промовив Лисий.

Ніхто нічого не відповів, але хлопець зрозумів, що з ним усі згодні.

Дзеркало

Карта не давала повної реальної картини. Вона добре відображала підземні переходи, однак зовнішній світ можна було лише дуже приблизно вгадувати. До того ж на поверхні не було ніяких слідів

підземних будівель. Все замасковано надзвичайно ретельно. А це означало, що треба рухатися дуже тихо, щоб їхні кроки чого доброго не почули під землею.

Сутінки швидко густішали. Рухаючись на захід, діти наближалися до річки. Вже долітало далеке кумкання жаб. Хоч би не наступити на гадюку! Відлякувати їх з-перед себе голосом теж не можна. Та й на гілки наступати не слід… А найгірше те, що вони не знали, чого шукають. Може, це пагорб, як минулого разу, а може, щось інше. Хоча Лисий і не міг придумати, що ще могли підземники використати як вихід із тунелю.

Це не була прогулянка по прямій, тож рахувати кроки не дуже вдавалося. Діти рухалися, немов по кризі: про те, що в цьому місці вона тонка, довідаєшся тоді, коли вже буде пізно. Стріла могла вилетіти будь-якої миті, і зреагувати на неї вже буде ніколи. І мітли немає. Лисий уповільнив ходу.

Попереду було невеличке узвишшя. Він зробив знак решті дітей, щоб зупинилися, набрав під ногами шишок і кинув дві з них на верхівку горбка — одну, і тут же другу.

В лісі панувала така ж тиша, як і вранці. Ні рипу дерев від вітру, ні пташиних голосів — тільки все ще далекі жаби. Діти також затамували подих. Головне тепер — не витикатися з-за дерева. Якщо це вихід з підземелля, то там зараз воїни очі видивляються, намагаючись зрозуміти, звідки той стук.

Втім, відчуття небезпеки Лисого не відвідувало. Він був майже переконаний, що це не те, але ризикувати не міг. Мусив ретельно все перевірити.

Перечекавши не менше як чверть години, Лисий знову кинув дві шишки. Результат той самий. Рушили далі. Горбок про всякий випадок обійшли.

Знову зупинка, знову Лисий покидав шишки. Знову далі.

І тут вони майже вийшли з Орлиного лісу. В небі сяяли зірки, перед ними був невеличкий відкритий простір, за яким починався прирічний ліс, що стояв такою ж непрохідною стіною, як і там, де вони знайшли табір вовкулаків. Цей ліс був повний звуків, і небезпекою в ньому не пахло. Там не могло бути безпечно — гадюки, їдючі жаби, хтозна, що ще. Але то все були небезпеки зрозумілі й тому не дуже страшні.

Лишилося перетнути нешироку галявину — якихось п'ятдесят — сімдесят кроків. Але Лисий не міг ступити й кроку.

Хлопець сів навпочіпки й обдивився землю навколо себе. Ні зламаної гілочки, ні шишечки — як під землею. Він зробив дітям знак рукою, і ті відійшли назад у тінь дерев. Там їх не було видно. Його теж важко помітити, якщо тільки ворог не за спиною. Лисий вдивлявся в темряву, намагаючись не ворушитися й навіть не дихати.

Спливла одна хвилина, друга, десята. Все лишалося так, як було й досі, але він животом відчував, що витикатися з-за дерева не можна. Тільки півчола, тільки щока й одне око. Він уже не сумнівався в тому, що ворог попереду — десь тут, зовсім близько. Ворог так само вдивляється в темряву, не маючи впевненості в тому, що там хтось є. Лиш неясне відчуття небезпеки. Лисому раптом спала на думку божевільна ідея: їх ніби розділяє дзеркало. Вони однакові — однаково причаїлися в темряві, однаково намагаються щось роздивитися, однаково бояться одне одного. Вони можуть до ранку так стояти, і нічого не зміниться.

Але дзеркало можна розбити. Можна просто вистрілити вперед і подивитися, звідки вилетить стріла у відповідь. Тоді хтось із них може

загинути… А може, обоє. Лисому стало раптом зрозуміло ще одне: воїн у своїй надійній схованці один. Він просто відчував одну людину, одне дихання, один страх. Якби решта дітей і Єгор були ближче, хлопцеві було б не так самотньо й не так страшно, але він сам відіслав їх подалі — одного його в цьому мороці помітити важче, ніж одразу двох чи кількох.

Отак само Лисий бачив у дзеркалі лішака. Страх дідугана був ніби віддзеркаленням хлопцевого страху. Вони всі живуть у постійному страху. Побачив щось незнайоме — страх. Зустрів когось незнайомого — страх. Нічого не видно — теж страх. Усе добре видно і звично — ще більший страх, бо так не буває…

Як він тоді боявся галявини, на якій ріс кущ із їдючими жабами. А з'ясувалося, кущ боявся його. І жаби його — то ніякі не жаби. То виплодки цього страху. Він і Лелі боявся. І вона боялася його. І Микита їх боявся, і Єгор…

"Страх, роздратування і лють, — знову пригадалися слова Інженера, — потрібні людині для того, щоб вона могла бути мудрою…"

А мудрість — це подолання. То що, кинутися вперед — і що буде те й буде? Ні, це не мудрість. Це означає розбити дзеркало.

Лисий зловив себе на тому, що він стоїть уже дуже давно — і вагається. Він, людина, яка завжди діяла, вміла приймати рішення й виконувати їх, зараз стоїть і не знає, що робити. Йому так хотілося порадитися! А її не було. Це добре, що вона тоді втекла від підземників. Але як же тепер її не вистачає! Де вона? Що з нею? Чи жива? Як же вона хвилюється про них!..

Дерева навколо стояли тоненькі. Він зараз непомітний, бо не рухається. Просто покрутити головою — і ворог знатиме, де він стоїть.

Тоді перевага буде на боці ворога. Він у глухому куті. Виходу просто немає. Хіба що…

— Послухай, воїне! — Лисий говорив не голосно й не тихо — якраз так, щоб підземник почув його. — Я бачу, де ти сховався… Ти знаєш, нас багато. Тобі нас не перемогти. Ми все одно прорвемося. Тільки й того, що ти вб'єш когось із дітей, а ми вб'ємо тебе… Сьогодні й так уже пролилося чимало крові. Багато ваших людей загинуло… І Микита вбитий… Нам пощастило вирватися від вас, і ми втечемо все одно…

Лисий помовчав. Підземник не відповідав, але хлопець чомусь був упевнений, що той його чує.

— Один із ваших убив сьогодні Микиту… Правильно зробив, хоч і сам при цьому загинув. Він був справжньою людиною. Його Микита на вовкулаку не перетворив. Просто не зміг. Багатьох зміг перетворити, сам став вовкулакою, а цього хлопця не зміг перетворити…

— Як його звуть? — долинув дуже приглушений голос.

— Я не скажу, — відповів Лисий. — Я не знаю, хто ти і який ти… Якби я збирався тебе вбити, тоді сказав би. Але я якраз і хочу, щоб ми припинили вбивати одне одного. Для вас ми підозрілі зайди, які прийшли вивідати ваші підземелля. Ви, звісно, не вірите, що ми нікому не розкажемо. Ми знаємо все — де у вас що розташоване, де виходи з-під землі, де комора зі зброєю та харчами… Тому ви вважаєте нас небезпечними. Це ваша правда. А ми просто діти, у яких немає батьків і немає свого села. Нам просто треба було пройти через цей ліс, нікого не чіпаючи й нічого не вивідуючи… Це наша правда. Правди завжди дві… Завжди дві… От і дивишся з однієї в другу, мов у дзеркало…

— До чого тут дзеркало? Що ти мелеш?

— До того, що ти — наче моє віддзеркалення. Я боюсь тебе, а ти боїшся мене. І так і будемо боятися все більше й більше, доки один не уб'є другого…

— Звідки я знаю, що ти не брешеш, щоб я вийшов до тебе? — в голосі підземника з'явилося вагання.

Лисий подумав. Ніяких доказів навести він не міг. Він і сам не вірив підземникові.

— Не знаю, — просто сказав він. — Чим я можу тебе переконати! Ти все одно повіриш або мені, або покійному Микиті. Я вважаю, що вірити мертвому Микиті не можна. Йому й живому не можна було вірити… Заблудилися ви там, у тих підземних коридорах…

Запала мовчанка. Ворог думав. Він вагався, і це вже було перемогою. Втім, іще нічого не відомо… У Лисого так само не було підстав йому вірити.

— Скажи мені, як звали того воїна, що вбив Микиту, — знову заговорив воїн. — Тоді я зрозумію, брешеш ти чи ні.

— Не можу я тобі сказати, — відповів Лисий. — Якщо ти такий же хробак, як і Микита, ти уб'єш матір цього хлопця.

— Нікого я не вб'ю… — воїн почав говорити тихіше, Лисий ледь розбирав слова. — Невже ти думаєш, що ми всі тут такі нелюди?

— Не знаю… — Лисий згадав перше знайомство з підземниками. — Я про вас нічого не знаю і не розумію. Ми просто йшли через ліс. Кілька дітей. І тут ваші люди почали стріляти нам у спину… Я вже не кажу про те, як Микита нас зв'язаних гамселив… Не тільки мене, а й малих дітей. Як я можу вірити вам? Не можу…

— То чого ж ти тоді хочеш?

— Я хочу, щоб ти нас пропустив. Ми підемо звідси і більше ніколи не повернемось.

— Куди ж ви підете? — в голосі воїна з'явилося навіть щось схоже на співчуття. — В тому лісі гадюка на гадюці…

— Та краще вже гадюки… — відповів Лисий.

Вони знову замовкли.

З прирічного лісу долинало кумкання жаб — не їдючих, а звичайних. Крізь крони дерев просвічували яскраві літні зорі. Десь далеко, мабуть, у селі загавкав собака. Усе це Лисий лиш фіксував краєчком свідомості. Втома була така, що думати про щось не вистачало сил. Як же ті бідні діти — Марічка, Наталочка, інші? Ох і день у них видався! А чи легше було вчора? А позавчора? А коли вовкулаки тягли їх до свого табору? Мабуть, коли трапиться нагода, вони спатимуть цілий тиждень. Тільки чи трапиться колись така нагода?

— Я б тобі, звичайно, не повірив, якби сам тут сьогодні під вечір не подумав, що, мабуть, з Микитою щось сталося. — Знову почувся голос воїна.

— Чому ти так подумав, — здивувався Лисий.

— Орла весь вечір не видно було в небі… Ви не пройдете через той ліс. Ідіть краще між двома лісами. Це найбезпечніший шлях. Тільки все одно дивіться під ноги… І до села не йдіть. Там на вас чекають.

— А ти? — після паузи спитав Лисий. — Ти не повернешся додому?

— Не знаю, — відповів воїн. — Треба спочатку тут розібратися. Ще не приведи — між собою почнемо воювати. Правду ти сказав — заблудилися ми в цих лабіринтах…

Лисий пугукнув пугачем. За хвилину до нього нечутно підійшли решта дітей. Хлопець нічого не встиг їм пояснити, як Марічка тихо промовила:

— Ми все чули.

— Щасливо тобі, — гукнув Лисий до схованки. І додав: — Хочеш, скажу, хто вбив Микиту?

— Скажи.

— Тиміш.

Воїн подумав, а потім промовив:

— А Єгор теж з вами?

— Я тут, — озвався Єгор.

— Не ходи до села. Днів зо три попереховуйся десь. Або йди з ними. Не знаю, куди вони прямують, але ти їм зможеш допомогти… Сам вирішуй…

— Гаразд, — відповів Єгор.

— І знаєш… — знову заговорив воїн, — Тиміш був справжньою людиною. Те, що він зробив… Кілька років тому один наш воїн також намагався це зробити. Він стріляв упритул, але Микита якимось дивом

вижив… І також встиг вистрілити. Всі вважають його безсмертним. Зараз на таке б ніхто тут не зважився. Мене б на це не вистачило…

Загибель Глини

Діти валилися з ніг. Стояла глупа ніч, а переживань за цей день випало стільки, що не кожен дорослий витримав би. Івась посадив собі Марічку на плечі, Єгор — Надійку, а Василько всадовив Наталку на рогач і ніс перед собою. Йому було найлегше з усіх трьох хлопців.

Вони не могли зупинитися ні на мить. І Лелю шукати зараз було неможливо. Вона знає про греблю. Там і зустрінемося, думав Лисий.

Коли проминули поле, що ворожою пусткою лежало зліва, вийшов місяць. За полем стояв такий самий сосновий ліс, як і той, в якому вони зазнали стільки випробувань. У лісі гавкали собаки.

У їхньому селі собак не було. Лисий пам'ятав одного зі свого раннього дитинства. Пса звали Кирпатий, і це прізвисько дуже йому пасувало. Він, мабуть, був невеликий на зріст, але Лисому, тоді зовсім малому, той собака здавався крупним — коли він ставав на задні лапи, передні вільно клав хлопчикові на плечі. Якщо не бути до цього готовим, — покотишся з ним укупі по землі. Власне, навіть якщо Лисий був готовим, Кирпатий валив його дуже підступно: він починав лизати в ніс і в очі, хлопчик намагався вивернутися, і тоді наставало собаче щастя. Вони котилися по траві, а Кирпатий кусав його за вухо. Це не було боляче, проте Лисому не подобалося бути обслиненим. Потім пес кудись пропав…

Стало дуже важко. Бо на Кирпатому перевіряли воду. Якщо навіть вода нічим не пахла й була добра на смак, її спершу давали собаці. Якщо той не пив, значить, не пив ніхто. І більше перевіряти не намагалися. Кирпатому беззастережно довіряли.

З ним подорожувати було б значно легше й веселіше…

А з Ряхою, сторожовим пацюком Інженера, Кирпатий не ладив. Вони просто не любили одне одного. Хоча пес, здається, Ряху поважав. Він гарчав, шкірив зуби, але близько не підходив.

І не сказати б, що боявся пацюків. Інших — диких пацюків — ловив безжалісно. Душив і кидав. Ніколи не їв їх. Та й хто ж пацюків їстиме…

Щоправда, раніше Лисому б і на думку не спало їсти їдючих жаб. А тепер нічого. А Лелині діти раніше ніколи не їли вужів…

Лисий відчув, що зголоднів. І не дивно — востаннє їли в Єгоровому казематі. Та й то… Скільки там вони з'їли — тільки з Єгором за компанію.

Які терплячі у них з Лелею діти… Він уявляв, які всі голодні й потомлені, але жодне не хникало, не просилося зупинитися чи перекусити. А він свідомо не зупинявся. Бо після вечері їм уже сил не стане рухатися далі. Не тут же ночувати — під самісіньким селом!

А де?

Він зупинився.

— Єгоре! Діти вже ледве пересувають ноги. Не уявляю, де тут можна заночувати. Ти казав, що кілька днів переховувався від Микити…

— Так. Я покажу місце, — відповів Єгор. — Уже недалеко.

— Це те саме місце, де тебе схопили?

— Ні… — Єгор помовчав. — Мене схопили в їхньому лісі.

Від несподіванки Лисий аж занімів.

— Чого ти туди забрів? — нарешті спромігся спитати.

— Дурний був, то й забрів… Хотів убити Микиту.

Єгор знову помовчав і повів далі:

— Я сидів у лісі, у своїй схованці… І щодалі дужче розумів, що це безглуздо. Все життя не ховатимешся… А потім вирішив, що піду знайду Тимоша і разом уб'ємо Микиту… Їх два брати — і нас два брати… Дурний план…

— Але спрацював, — стиха мовив Лисий.

Вони заглибилися в ліс і незабаром вийшли на крихітну галявинку — ледве змогли на ній розміститися. Дуже швидко перекусили, запили водою і лягли спати.

Вранці б, напевне, проспали світанок, якби не великий рудий собака, що, радісно гавкаючи, кинувся лизати Єгорове обличчя.

— Глина! Як ти мене знайшов? Хто тебе відпустив? — спросоння Єгор більше був здивований, ніж радий.

Втім, і ця радість була недовгою. За кілька хвилин стало зрозуміло, хто відпустив Глину.

Зарості розсунулися, й на галявинку вийшло троє воїнів з зарядженими арбалетами. Діти до такого візиту не були готові. Їхня зброя валялася на траві, незаряджена. Тільки пес із гавкотом кинувся на тих, кого легковажно привів за собою. Він не встиг добігти до

найближчого з них, коли тенькнула стріла й собака, коротко заскавучавши, впав на землю.

— Думали, далеко втекли? — спитав один підземник, який, очевидно, був тут найстаршим — мав на плечах жовті нашивки. — Ви так собі вирішили, що раз Микити немає, то нікому ви вже не потрібні, правда?

Говорив він тихо, аж ніби лагідно, але в голосі його чулася при тому така погроза, що де вже там Микиті. Мабуть, так і повинно бути, подумав Лисий. Не міг один Микита тримати всіх у покорі, якби не було таких же, як і він сам. Як оцей жовтоплечий. Ці нашивки робили його трохи схожим на вужа, тільки ж така солодка отрута в голосі!..

Лисий глянув на Єгора. У того в очах стояв розпач. Він дивився на Глину й, здавалося, крім смерті собаки, не розумів і не бачив нічого. І цей стан ніби передався Лисому. Він також відчув повне спустошення й байдужість. Більше він нічого не міг зробити. Далі з цими підземниками воювати неможливо. Тепер вони будуть у десять разів обережніші, тож ніякими несподіванками їх не візьмеш. І ніякими словами більше не проймеш. Все.

— Дзядзю, відпусціць нас, — жалісним голосочком протягнув Василько. — Ми ж вам нічого не зробили… Дзядзю, будзь ласка…

"Вуж" весело подивився на них і розсміявся.

— Ги-ги-ги! Як жалісно співають! Якби не знати, скільки шкоди наробили, скільки людей погубили, можна було б повірити, правда, Василю?

Звертався він до іншого воїна, котрому все це зовсім не так подобалося, як йому самому. Лисий же здивувався, почувши, що того звуть так само, як і їхнього Василька. Треба ж, таке рідкісне ім'я, а тут

одразу двоє на одній галявині! Так ніби тільки це й важило. Подолати байдужість до того, що діється, Лисий не мав сил.

— Василю, обійди їх і стань з того боку галявини. Ти, — "вуж" кивнув до другого воїна, — виходь і зустрічай їх там.

Другий воїн мав дуже придуркувате обличчя, на якому відбився дивний вираз: ніби він грається в війну. Йому все подобалося, все його тішило. Він слухняно кинувся в кущі, з яких перед тим воїни з'явилися.

Лисий уже зробив крок слідом за дурником, як раптом звідти долинув надзвичайно неприємний звук — ніби жабу кинули об дерево, тільки набагато гучніший і страшніший. Лисий відчув, що надія мимоволі повертається до нього.

"Не може бути! — не давав він собі зрадіти. — Невже ж знову так вчасно?"

— Що там у тебе таке? — крикнув жовтоплечий.

Відповіді не було.

— Гей, ти живий? — Вуж прислухався, витягнувши голову вперед і трохи вбік. Тільки роздвоєного язика не вистачало, щоб довершити подібність.

— Василю, стережи їх! Та пильно мені! — гаркнув "вуж" на свого підлеглого й кинувся туди, куди йому кидатися аж ніяк не можна було. Він іще навіть не зник за гілками, як щось тупо вдарило, і "вуж" задки повільно повернувся на галявину. Задкуючи, він перечепився через тіло собаки і впав горілиць на землю. З грудей його стриміла стріла з червоним оперенням.

Марічка радісно охнула, а Петрусь, скориставшись миттєвою розгубленістю Василя, метнув ніж, невідь звідки вихоплений. Ніж влучив у праву руку, тож воїн випустив арбалет і схопився за передпліччя.

Гребля

Цілу добу Леля не знаходила собі місця. Вона літала над лісом і навколо нього, видивлялася, де можуть бути інші виходи на поверхню. Вона бачила воїнів, які йшли через поле — з протилежного краю Орлиного лісу. Потім зрозуміла, що в дальньому лісі — село. Але підлітати близько до нього не наважувалася — собаки починали гавкати задовго до того, як вона могла їх бачити.

Леля цілий день нічого не їла й не відчувала голоду. "Так тобі й треба", — картала себе за те, що втекла.

Якби ж тільки знати, де вони, що з ними! Дівчинка уявляла собі різні жахи — як потім з'ясувалося, дуже недалекі від правди.

Потім ще той птах навіжений…

— Який птах? — перебив її Лисий.

— Пам'ятаєш, над лісом літав орел? Він довго крутився навколо, а як сонце почало хилицця, раптом ніби знавіснів — просто кидався на мене, наче хотів зі ступи викинуць. Я вже не знала, як ухиляцця від нього.

— Ти його підстрелила?

— Та як же я могла його підстрелиць, коли арбалет розряджений, а в руці мітла! Палашем зарубала. Він іще так пронизливо кричав, коли падав. Чисто як людина. Жах. Ну, не перебивай.

Вона розповідала далі. Залишити ступу й піти без неї не могла, а сидіти поруч і нічого не робити не могла й поготів. І вона знову летіла.

Аж під вечір видивилася димок ближче до південної частини лісу. Втім, Леля не була впевнена. Поки вона підлетіла, навіть запаху диму не лишилося. Сідати в ліс вона не наважувалася, а крізь соснові крони особливо нічого не роздивишся.

В самому центрі лісу вона знайшла старезний дуб — такий несподіваний у сосновому лісі. Посередині дуба так спліталося гілля, що можна було посадити ступу.

Дівчинка все ж таки вірила, що справді бачила дим, отже, здогадувалася, що діти рухаються на південь.

Ні на мить вона не допускала думки, що Лисий не зможе вирватися з підземелля.

— Я тільки боялася, шо ви не всі вирветеся…

— Як це? — не зрозуміла Марічка.

І ніхто не засміявся.

Ночувала вона на дереві, в ступі. Тільки вранці знайшла їх. Власне, й не їх самих, а воїнів, що бігли за собакою. Ну, а далі вони вже все знають.

Якийсь час усі мовчали. Першим заговорив Василь:

— Ти що, відьма?

— Ні, я не відьма, — відповіла Леля.

— Літати тільки відьми вміють.

— Я що, теж по-вашому відьма? — обурилася Марічка.

— Ти зовсім не схожа на відьму, — посміхнувся Василь.

Видно, рана після лікування мертвою водою вже не турбувала його. Він сидів, притулившись спиною до дерева, розслаблений і, здавалося, щасливий. Він нічого не розумів — хто ці діти, про що вони говорять, куди йдуть і чого добиваються. Він сам радше почувався серед них дитиною.

Для Єгора поява Лелі також була несподіванкою. Він дивився на неї невідривно. А вона, зустрівши його погляд, знічено опускала очі долу.

Мабуть, у їхньому селі також самі Качені й Тонюсі, подумав Лисий. Ці погляди йому не подобалися.

Вони добре поснідали тим, що взяли з комори.

— Лишайтеся в нашому селі, — запропонував їм Василь.

— Справді! — зрадів Єгор і подивився на Лелю.

— Ні, нам треба йти, — відповіла вона.

— Куди? — здивувався Василь. — Я так зрозумів, що у вас нікого немає. А наші всі будуть вам раді.

На Лисого напала безпорадність і розгубленість. Для нього це був би найкращий вихід: залишити дітей у селі, а самому переправитися на той бік річки і йти далі — виконувати доручення, заради якого він сюди забрів. З дітьми він нічого в Руїні не зробить. Розповіді старого Інженера

далеко не в усьому справдилися. Він не зустрів дуже багато з того, про що Інженер розповідав. Натомість трапилося чимало такого, про що той навіть не згадував. Наприклад, про велетенського хробака не було сказано жодного слова. А як Інженер міг його оминути?

Однак якщо бодай половина з того, що він розповідав про Руїну, — правда, то це зовсім не те місце, де можна розгулювати такою великою ватагою. Та ще й з малими дітьми! Вони сміливі й витривалі, вони не хничуть, коли важко. Вони просто золоті. Але вони не воїни. Зовсім не воїни. А там навіть воїнам не пробитися. Там треба бути одному. Тоді, якщо дуже пощастить, може, й проберешся…

Ще тиждень тому йому й на думку б не спало, що в такій ситуації можна вагатися…

— Я на зворотньо… — Лисий прокашлявся, бо голос не слухався його, — на зворотньому шляху заберу вас.

Діти приголомшено дивилися на нього, не вірячи своїм вухам. Тільки Леля мала приречений вигляд і не підвела на нього очей. Схоже, вона чекала такого повороту. Хоча ще день тому нічого не знала про це село, не уявляла, що вони знайдуть там друга Єгора.

Лисому стислося серце. Він щойно по суті сам запропонував, щоб вона з цим Єгором лишилася в селі.

— А ваші з підземелля не прийдуть до села шукати їх? — запитав він Василя, хоча й знав відповідь. Ніби хапався за останню павутинку, падаючи в прірву.

— Тих, хто міг би прийти, — задумливо відповів Василь, — ви всіх повбивали. Оцей останній. — Він вказав на тіло жовтоплечого.

Лисий подумав, що тиждень тому він ні за що не став би їсти поруч з тілом убитої людини. Як багато змінилося за цей час! Як сильно змінився він сам…

— А навіщо тобі кудись іти, Лесику? — долучився до розмови Єгор. — Залишайся з нами.

— Лишайся, — додав Василь. — Ти добрий воїн. Мабуть, і мисливець добрий. Лишайся.

— Він не може, — тихо, але твердо відповіла Леля. — Йому треба йти. Конче потрібно.

— Куди? — одночасно спитали Василь і Єгор.

Лисий не відповів.

— Підемо проводжати його до греблі, то й побачите, — за нього відповіла Леля.

Більше його ніхто ні про що не розпитував. Всі запитання лишилися без відповідей, і наполягати ніхто не став. Лисого чомусь влаштовувало, що ніхто остаточно не розставив точок над і щодо того питання, яке йому боліло найбільше.

Вони всі разом вирушили в путь. Василь і Єгор ішли спокійно, навіть не дивлячись собі під ноги. Вони були такі впевнені, що Лисому також передався настрій безпечності. Вони були місцеві. Вони знали, що тут усе гаразд. Лісок, у якому розташоване їхнє село, — невеликий. З двох боків він упирається в річки, а з третього боку — поле, за яким чистий ліс. Там, у чистому лісі жили їхні охоронці. Вони, звісно, визискували село. Але люди знали, що боятися треба тільки їх. Тепер виходило, що взагалі нікого не треба боятися.

Втім, радощів це нікому не додавало. Діти йшли понурі, не розмовляли, Надійка й Наталка тулилися до Лелі, а Марічка міцно тримала Лисого за руку. Звідки й сили в неї бралися! Василько ніс ступу на рогачі.

— То навіщо ж тобі до греблі? — знову спитав Василь-великий. — Ми були там сто разів. Ти нічого там не знайдеш.

— Те, що мені потрібно, я там знайду, — цього разу відповів Лисий.

Але він помилявся.

Перше, що його вразило, це велика ріка. Вона була широченною; навіть знаючи малу ріку, важко собі таке уявити. Над рікою гуляв вітер, якого вони майже не відчували в лісі. Сонце золотило гребінці хвиль, тут і там спалахували сонячні зайчики — вони ніби безладно скакали по воді, засліплюючи кожного, хто на них дивився. Це чудо не піддавалося осягненню: Лисого ще не було на світі, а ця неймовірна маса води текла з півночі на південь, і її не ставало менше. Його вже не буде, а ріка й далі тектиме — й невідомо, звідки братиметься й куди діватиметься. І цю широченну ріку люди зуміли зупинити греблею. Навіщо? Відповіді на це запитання Лисий не знав.

По обидва боки від річки стояв густий молодий зелений ліс. Скільки йому років? Небагато, мабуть. Бо коли Інженер іще молодим хлопцем ходив до Руїни, лісу не було. Всі ті землі, які він зараз укривав, тоді були вкриті водою.

Височенна кам'яна гребля стояла впоперек ріки. Вона й стримувала воду в тих давніх берегах. А потім щось сталося. Гребля проламалася. Вода хлинула в розлам, звільнивши величезні ділянки землі. І згодом там почав рости ліс.

Інженер перейшов через ріку по греблі. Вона йому здавалася такою могутньою і вічною, якою, мабуть, бачили її й ті, хто багато століть тому вкладав сили в її спорудження. Лисий дивився на греблю і розумів, що ніколи не збагне, як таке стало можливим: збудувати цю колосальну споруду, перегородити таку могутню ріку. Це не піддавалося поясненню.

Якщо зібрати всіх людей, яких він знав у своєму селі, всіх людей, які жили в Лелиному селі, всіх підземних воїнів і всіх мешканців Єгорового села, і якщо вони з ранку до вечора носитимуть каміння й кидатимуть його в воду, за все своє життя вони не зможуть спинити цей величний потік.

А древні люди змогли це зробити.

— Вони все це взяли у нас в борг, — промовила Леля.

— Що? — не зрозумів Лисий.

— Так казав мій тато, — пояснила вона. — Вся та могутність, все те багатство, яке вони мали, — все це вони взяли в борг у своїх дітей і онуків. Вони всім тим скористалися, а розраховуємося за те ми, у яких ні такої могутності, ні такого багатства немає...

"Вона знову прочитала мої думки, — подумав Лисий. — І це вже востаннє". Він не вірив, що колись знову її побачить.

Він подивився на неї, щоб запам'ятати. Потім на Марічку. Наталочку. Надійку. Івася. Василька. Петруся. Потім на Єгора і Василя. І знову на Марічку.

— Перенесеш мене на той берег?

Вона злякано глянула на Лелю, ніби питалася дозволу.

— Звісно перенесе, — промовила Леля. — Вона прекрасно літає.

— Я знаю, — сказав Лисий, не в змозі відвести від неї очей. — Коли я повернуся — через кілька днів, — я запалю багаття на тому краю греблі. Сам сховаюся в лісі — кроків за сто від багаття. Постараюся бути на видному місці. Тоді знову прилетиш по мене. Гаразд, Марічко?

— Це ти мене питаєш? — здивувалася дівчинка.

— Звісно тебе, а хто ж у нас найкращий літун?

Діти засміялися, а Марічка знітилася.

Василь з Єгором, схоже, нічого не розуміли, але мовчали, відчуваючи, що зараз краще нікого ні про що не розпитувати.

Лисий взяв у Надійки сувій полотна і передав його Єгору.

— Це карта підземелля. Хай буде в тебе. В селі. Щоб люди в селі знали, що там і де розташовано. Щоб це був об'єкт, для них не секретний. Ти не проти, Василю?

Той похитав головою.

— Тоді поїхали, Марічко! — і Лисий поліз через високе дерев'яне вінце.

Потім узяв під руки малу й підняв до себе в ступу.

Єгор з Василем роззявили роти й, задерши голови, дивилися, як важенна дерев'яна ступа легко знялася в небо й помчала до протилежного берега ріки.

6. Привал на узбіччі

Передчасний подих зими

Вони приземлилися на невеличкій галявині неподалік ріки. Ліс тут був такий же, як і у нього вдома. І зовсім не такий, як по той бік ріки. Могутні дуби, товстелезні сосни, клени і осики, і берези, і зарості ліщини. Такий самий ліс, по якому він колись звик ходити сам-один. Тільки тут під ногами було більше каміння і якогось перетлілого сміття.

Лисий поцілував Марічку, і вона надовго затисла його в обіймах, щедро зросивши сльозами його щоку. Нарешті відчепилася, подивилася в вічі й запитала:

— Як же ти без Лелі?

— Ну, лети вже, бо хвилюватимуться, — відповів він.

Коли ступа зникла за деревами, він відчув справжню самотність, покинутість і нікому не потрібність. Ліки проти цього були тільки одні: рухатися вперед. Там Руїна. Там заповітний підвал, у якому він повинен знайти те, що врятує його село — Інженера, Каченю, Тонюсю, Любу, Вуханя, Бороду і всіх інших, хто доживе до його повернення.

Але тут Лисий подумав, що він уже зовсім не так беззастережно впевнений у правоті цього Інженерового рішення. Пройшовши через ліси й чагарі, побачивши все, що він на своєму шляху побачив, хлопець почав думати, що вони жили не так. Що їхнє село повторило всі помилки давніх людей. У них була добра вода, і ніхто не хворів так тяжко, як зараз. Воду вони самі зіпсували. Самі себе отруїли. Навіть якщо він знайде і принесе те, що й вимовити не можливо, навіть якщо воно допоможе, то чи надовго? Якби вони самі могли таке виробляти, — тоді інша річ. Але ж тепер село буде залежним від торбинки, вміст якої рано чи пізно закінчиться!

І що тоді? Знову йти до Руїни?

Тут весь час доводилося дивитися під ноги — мабуть, колись тут було село. Кам'яне село і дуже велике. Тепер у ньому навіть пацюки не жили. Але могла жити нечисть. Вдень її загалом можна не дуже боятися, але все одно на душі було недобре. Чи це не від нечисті?

Його дітей, мабуть, роздадуть по родинах. По одному-двоє в хату. Про них будуть піклуватися, будуть давати їм найсмачніші шматки їжі, розпитуватимуть про те, як вони самі, без дорослих, пройшли через ліси, про батьків розпитуватимуть...

Леля, мабуть, весь час проводитиме з Єгором...

Ні, вона буде з дітьми! Це ж її діти. Лисий відчув, що йому важко так називати Марічку, Івася та інших. Він уже звик до того, що це їхні діти — його з Лелею.

Попереду лежала галявина, і з нею щось було не так. Там не було небезпеки, але щось не давало йому так просто туди вийти. Лисий різко змінив напрямок руху й обійшов галявину збоку. Колись так само він не наважився вийти на галявину, де був кущ, який махав гілкою. На тій галявині він уперше побачив Лелю. І вона врятувала йому життя. Лисий наблизився до галявини. Тут, до неї впритул ріс великий кущ ліщини. Хлопець підкрався й обережно визирнув.

Галявинка була невеличка, не більше п'яти кроків упоперек. На ній росла рідка трава й чимало грибів. Посередині галявини стояла ступа, а поруч сиділа на траві сумна Леля.

— Скільки можна чекаць! — роздратовано спитала вона, не дивлячись у бік Лисого. — Ти шо, на четвереньках ходиш?

— Що сталося? — стурбувався Лисий. — Чого ти прилетіла?

— А ти не радий? — вона теж відповіла запитанням на запитання.

— Радий, але…

— Але шо? — в очах у неї скакали бісики. — Просто мені там місця немає, в тому селі, — ніби виправдовуючись, додала вона. — То я й подумала, може, ти візьмеш мене з собою…

Нижче греблі прирічного лісу не було — просто густі верболози, повні пташиного вереску. Вони так і трималися — на відстані від річки, але йшли вздовж неї. Леля завбачливо захопила з собою рогача, тож Лисий ніс ступу, а вона тримала арбалет напоготові.

Інженер розповідав, що дорога від греблі до Руїни порівняно безпечна, принаймні з ним тут нічого не трапилося. Лисий тепер відчував, що це найкраща дорога в світі. Вони йшли мовчки, обмінюючись лиш поглядами, але як же це чудово — знову йти вдвох, чути дихання одне одного, розуміти одне одного без слів!

Усе частіше почали з'являтися на шляху залишки колишніх кам'яних будівель. Часом це були просто нагромадження каміння, крізь яке росли пагони верболозу або й стовбури дерев, тож доводилося їх обходити. Але нічого небезпечного вони поки що не зустріли.

Скільки ж людей могло жити в таких спорудах? Десять? Сто?

Леля хотіла підібрати якусь зелену прозору річ неправильної форми, гостру по краях. Та Лисий вчасно помітив це і зробив їй знак, що нічого піднімати з землі тут не можна..

Під вечір вони набрели на стежину. Тут хтось постійно ходив. Не вовкулаки і не тварини. Це була людська стежина. Вона під гострим кутом перетинала їхній шлях, добре витоптана, спокуслива і страшна.

Хтось регулярно ходив нею — в Руїну і з Руїни, не ціле село, але й не одна людина. Може, й не щодня, але й не раз на тиждень.

— Вони повинні бути сильними, — тихо поділився Лисий своїми спостереженнями. — Не ховаються, не змінюють дороги. Нікого не бояться…

— Або це діти, — висловила припущення Леля. — Нікого не бояцця, бо дурні.

— Дурні діти тут довго не виживуть, — не погодився Лисий. — А стежка вже досить давня.

— А може, тут і нікого бояцця?

— Тут є кого бояцця, — передражнив Лисий.

Леля помовчала, а потім сказала:

— Послухай, Лесику… Ми йдемо разом — це не тільки моє рішення, а й твоє. Ти міг сказати, щоб я повернулася до дітей, і я б повернулася… Тобі не здаєцця, шо я повинна знати те, шо знаєш ти? Кого тут треба бояцця?

Звісно, вона мала рацію. Треба їй усе розповісти — навіщо вони йдуть до Руїни, чому Інеженер казав, що пройти може тільки одна людина, які небезпеки на них чекають… Але як розповісти? Інженер готував Лисого два роки. За кілька хвилин всього не переповіси…

— Давай вирішимо, що зараз робити, знайдемо більш-менш спокійне місце, і я тобі все розповім, — нарешті пообіцяв він. — А зараз злітай подивися, що там.

— Я не можу літаць колами й дивицця на все. Я повинна хоча б знаць, куди ми йдемо. Як ти не розумієш! Не хочеш розповідаць — сідай і сам лети. Ти більше побачиш.

І знову Лисому нічого було заперечити.

— Гаразд, — сказав він. — Зараз я сам полечу, а коли повернуся, — розповім. Тільки спершу треба відійти кудись від цієї стежини.

Неподалік — кроків за п'ятдесят від стежини — ріс великий розложистий дуб. Лисий підсадив Лелю, вона залізла на нижню гілку, потім вище.

— Ну як? — спитала вона, сховавшись у листі.

Лисий походив навколо — Лелю не видно.

Він забрався в ступу, поклав туди ж рогача й повільно злетів просто вгору. Леля хотіла спитати, навіщо йому в польоті рогач, але вирішила краще помовчати, небезпідставно припускаючи, що Лисий не відповість. Як завжди. А потім скаже, що він сам не знав, навіщо…

До Руїни вони ще не дійшли. Але було вже недалеко. За якусь годину почнуться суцільні звалища каміння, іржавого металу й трухлявого дерева. Повсюди серед цих нагромаджень блимали сонячні зайчики. Що так сильно відбивало сонячне світло, Лисий не знав. Височенна металева вежа, на яку він повинен був орієнтуватися, вся зіржавіла й завалилася, але добрячий обрубок її все ще дивився в небо, тож хлопець відчув певне заспокоєння. Інженер попереджав, що в Руїні все могло змінитися за час, що минув від його мандрівки. Однак вежа, він сподівався, стоїть і досі — тож усі його орієнтири відштовхувалися від цієї божевільної споруди, призначення якої Лисий так і не зрозумів, хоч старий і намагався йому пояснити. Не тоді, а тепер у хлопця з'явилася підозра, що Інженер і сам до пуття не розумів про ті

повідомлення, які нібито передавали з цієї вежі. Якщо уявити, якої висоти була ця залізяка раніше, то все одно не виходило. Навіть як залізеш туди, хто ж тебе знизу почує?! Щось тут не складалося докупи, та й грець із ним.

Лисому німіло серце від захвату: Руїна розляглася до самого обрію — і на протилежному березі ріки також. Розсипи того, що колись було величезними спорудами, вкривали високі гори й улоговини між ними. За розповідями Інженера він уявляв собі все це дещо інакше. Точніше, просто не міг уявити, яким велетенським було поселення. Лисий і не знав таких чисел, щоб злічити кількість людей, які тут могли мешкати. Як могли вони прохарчуватися? Хіба лиш половина дорослих чоловіків вийшла на полювання, в довколишніх лісах мухи живої не лишилося б. І все одно не вистачило б, щоб нагодувати всіх бодай один раз. А води! Як вони не випили всю цю річку? Не дивно, що зрештою земля відмовилася їх годувати.

Цілий світ, укритий, мов килимом, сизим порохом. Крім вежі, ніяких інших орієнтирів, змальованих Інженером, не видно. Мабуть, так і мусить бути, адже знизу все це повинно виглядати зовсім інакше, а з неба Інженер Руїни не бачив.

Десь там далі — в чотирьох годинах ходи від вежі те саме найнебезпечніше місце. Пастка, пройти яку може тільки одна людина. Якщо може. Там також усе могло змінитися протягом довгих років безперервного руйнування. Там усе одно доведеться приймати рішення. Там вони з Лелею повинні розлучитися. Як потім знайти одне одного? Цього Лисий не знав. Про це, мабуть, доведеться думати вже на місці, зважаючи на ті обставини, про які зараз вони ще нічого не знали.

Ступа почала дрібно тремтіти, і Лисий зрозумів, що занадто довго він ширяв у піднебессі, роздивляючись рештки старого світу. Треба вже спускатися, а він так і не розвідав головного, заради чого знявся в повітря. Втім, жартувати зі ступою хлопець не мав наміру. Він подивився вниз, шукаючи місце, де залишив Лелю… і не знайшов.

Він різко повернув праворуч, потім ліворуч, але внизу були всуціль зелені крони дерев, і жодного натяку на стежину. Дуби стояли там і тут, і на якому саме сховалася Леля, зрозуміти неможливо. Але найгірше те, що Лисий не уявляв, як далеко він міг відлетіти від того місця, де її залишив. Спробував зорієнтуватися по річці, але не встиг — ступа затремтіла дужче, рухи її стали вповільненими. Лисий видивився невеличку шпаринку між кронами і спустився туди. Він так швидко летів униз, що удар об землю був дуже сильним, щось під ступою так крекнуло, ніби вона тріснула. Та ні, наче ціла…

Місце незнайоме. Тут вони не проходили. І добре, що не проходили, бо місце було дуже погане. Добре було б, щоб і тепер він сюди не потрапив. Він іще не знав, де тут приховалася ворожість, але небезпеку гостро відчував. Треба б відразу злетіти, але Лисий усвідомлював, що ступі необхідний відпочинок. Зараз літати на ній — просто нерозумно, ризиковано надміру. Який коник вона викине в повітрі, коли остаточно втомиться, він не уявляв і уявляти не хотів.

Після яскравого світла в піднебессі йому знадобився якийсь час, щоб очі звикли до лісових сутінків. Він вискочив зі ступи, не випускаючи з рук мітлу й рогач, добре пам'ятаючи, що мітла вже не раз рятувала йому життя. Тільки перехопив їх у ліву руку, а арбалет — у праву. В лісовому затінку було досить прохолодно.

Як же він міг так розслабитися! Був на сьомому небі від радості, що Леля наздогнала його й пішла з ним разом. От і знісся в небо, забувши про землю. Де тепер шукати її? Як? Кричати з неба: "Лелю!"? Щоб уже всі навколо знали, що вони тут, що у них є ступа, яка вміє літати?..

Таки холодно. Наче не літо. Відчуття небезпеки наростало, але Лисий ніяк не міг зрозуміти, чому саме. Ні кущі, ні дерева, ні трава не мали до цього ніякого відношення. Він вдивлявся і чекав, чекав і сподівався, що не дочекається. Мабуть, він змерз іще в небі, а тут воно тепер дається взнаки. По шкірі побігли мурашки. Хлопець обхопив себе руками за плечі, але мітла й арбалет не давали можливості зігрітися як

слід. Лисому гостро захотілося покласти все на траву, сісти самому під ступу, згорнутися калачиком і так посидіти, зігрітися. Він подивився вниз, трава просто притягувала його. Але раптом здалося, що на ній… Так, це справді була паморозь. Влітку!.. Тут він помітив, що й при диханні з ніздрів іде пара, і зрозумів, що це триває вже досить давно — він просто не звертав уваги.

Лисий спробував влізти в ступу, але ноги й руки не слухалися. Пальці закоцюрбли. Видно, справді був страшенний мороз. Є лиш один спосіб зігрітися — рух. Лисий з величезними труднощами приладнав рогача до ступи, сяк-так спромігся взяти його в руки й побіг.

Щоправда, бігом це назвати було важко, Лисий і сам це розумів. Але він рухався. Якщо та небезпека, яку він відчував на галявинці, якраз і пов'язана з несподіваним морозом, то треба звідси тікати. Якщо ж мороз напав скрізь навколо, тоді все одно треба рухатися — іншої ради немає.

Долаючи біль у ступнях, Лисий пересував задубілі в легких черевиках ноги. Вкрита інеєм трава хрустіла під ногами й розсипалася на гострі кристалики льоду.

Куди він біжить? Добре було б бігти туди, де він залишив Лелю. Але де це, зорієнтуватися неможливо. Цей нежданий мороз зовсім заплутав його. Чи не пов'язаний він з якоюсь потворою на зразок того жахливого хробака, в якого лишилася шабля Лисого? Тоді він так само спочатку заблукав, а потім…

Мороз був такий лютий, що Лисий зовсім не відчував небезпеки — взагалі нічого не відчував. Тільки біль у ногах, що не гнулися, й закоцюрблих пальцях. Він біг, мов у сні, коли докладаєш величезних зусиль, щоб утекти від ворога, а відстань між вами все одно скорочується. Кроки його ставали все уповільненішими, давалися все важче. Він думав тільки про одне: якщо не втримається на ногах, то

впасти треба так, щоб ступа не перекинулася. Бо потім він не зможе її сам поставити на землю.

Очі сльозилися, сльозинки замерзали на повіках, Лисий погано бачив.

Якби цю потвору, що вміє так заморозити все навколо серед літа, пустити проти хробаків, чомусь подумав він. Або проти вовкулаків… Або заморозити річку й перейти по кризі… І русалки вимерзнуть. І птахи… І люди… І все на землі вимерзне — буде тільки крижана пустеля, як лютої зими. Тільки взимку чекаєш на весну, а то буде пустеля, коли чекати вже нічого — ставатиме все холодніше й холодніше… Не тільки трава, а й дерева почнуть кришитися на гострі кристалики. Ці гострі кристалики вкриють усю землю… Якби навіть хтось уцілів і захотів пройтися по землі, він не зміг би, тільки ноги поколов би… Упав би і більше не встав…

Лисий опустився на коліна й опустив на землю ступу. Трава під ступою м'яко зігнулася. І під його колінами також. Він страшно задубів, але зрозумів, що тут уже не так холодно. Здається, він зміг утекти з того місця, де лютував мороз.

Очі заливали сльози. Тепер вони не замерзали на повіках, але все одно було погано видно — тільки загальні контури ступи, дерев навколо, людської постаті неподалік.

— Як ти мене знайшла? — хотів спитати Лисий, але губи і щоки так звело від холоду, що він і сам не зрозумів слів, які намагався вимовити.

Інженер

На Різдво хату завжди протоплювали так, що можна було спати без одягу. Так можна спати і влітку, але це зовсім не те. Влітку комарі, мухи, влітку буває задушливо. Тепло взимку — то зовсім інша річ. В хаті стояв

запах м'яти й пирогів. Тільки на Різдво мама й пекла пироги, і це була улюблена страва Лисого. Мама співала:

— Радуйся, ой радуйся, земле,

Син-бо же й народився…

Слова пісні були не дуже зрозумілими, але доладними — вони подобалися хлопчику. Мабуть, мама склала цю пісню ще тоді, коли він щойно з'явився на світ, і тепер співала її щороку на Різдво. Лисого тільки завжди дивувало, що цей день відзначає все село. Не таким уже він був важливим хлопцем, щоб усі так раділи. Чи, може, всі народилися в цей самий день?

Батько на Різдво не полював, не рубав дрова (вони вже готові лежали біля печі й підсихали після снігу й морозу). Цілий день діти ганяли на санчатах з гірки, ліпили снігову бабу й гралися в сніжки…

Увечері ніхто не заганяв їх додому — гуляли, аж доки не німіли щоки на морозі. Цього дня не траплялося нічого поганого — ніхто не нападав, ніхто не застуджувався, нікому не ставало зле.

Якщо Різдво було безсніжне (зрідка й таке траплялося), вони йшли до річки. Це досить далеко, й ходити туди можна було лише вдень і лише гуртом. Там, звісно, нічого було робити — крига рідко так надійно сковувала їхню стрімководу ріку, щоб витримала людину. Лисому два чи три рази всього пощастило ковзатися по льоду. Але на річці було й цікаво: кидати камінці в воду, дивитися на хвилі й уявляти, що там — на тому березі. Лисий міг дивитися на річку годину, не менше. Просто так сидіти й дивитися. Це також дуже рідко траплялося — тільки на Різдво, бо в усі інші дні й незчуєшся, як потрапиш до рук русалкам. Та й мороз не надто спонукав до довгого сидіння на одному місці.

Як добре сидіти біля води з Лелею і тихо розмовляти. Можна їй розповідати все-все, не криючись, не приховуючи, куди й навіщо ти йдеш, що треба принести додому, щоб урятувати село…

Тут, крізь дрімоту, Лисий відчув: щось до купи не в'яжеться. Або Різдво, або Леля. Вона в це свято не вписувалася. І Руїна не вписувалася. Хлопець зрозумів, що прокидається.

У хаті справді було тепло і справді пахло м'ятою. Хата була, схоже, кам'яна, потинькована й побілена зсередини. Лисий лежав на великому ліжку, геть голий, прикритий чистим білим простирадлом. Більше нікого не було. Крізь чисті вікна лилося світло, за вікнами був ліс. От і все, що Лисий поки що міг сказати про це помешкання. Він сів у ліжку й роззирнувся пильніше.

В головах у нього стояла якась невисока дерев'яна конструкція, сколочена з ретельно обструганих гілочок, на якій дуже акуратно було розвішено його одяг. На підлозі стояли черевики.

Лисий згадав несподіваний холод у лісі, людську постать, яку він прийняв за Лелю, й похолов. То була не вона. То був, мабуть, власник цієї хати. А де ж Леля? Скільки часу минуло?

Він скочив з ліжка й кинувся вдягатися. Але не зробив і двох кроків, як у голові запаморочилося, все попливло перед очима. Лисий зібрав до купи всі свої сили й повернувся до ліжка, по дорозі встигнувши відзначити, що підлога в кімнаті встелена дерев'яними дошками — як у хатинці баби Яги. Ще мить — і він би знепритомнів. Щодуху зосередився, щоб не впасти. Просто відчай напав — треба бігти її шукати, а він не може двох кроків ступити. Треба взяти себе в руки. Треба зібратися з силами, незважаючи на хворобу.

За дверима почулися кроки. Хлопець ледь встиг прикритися простирадлом, як двері відчинилися й до кімнати ввійшла… Леля.

Слідом за нею, нахилившись у дверях, щоб не зачепитися головою, з'явився високий, геть сивий чоловік з сивою ж бородою. Леля кинулася до Лисого, а він, знесилений, хоч, здавалося, до того нічого не робив, відкинувся на подушку.

Білі стіни кімнати пливли в очах, але вони були радісні й веселі — на них сміялися сонячні зайчики, що падали з вікон.

Усе було незрозуміло. Проте Лисий відчував, що боятися нічого, а решта — байдуже.

Він не брав участі в розмові. Власне, й розмови не було. Говорила Леля. Її розповідь усе розставляла по своїх місцях, усе робила ясним і зрозумілим. Тільки в одному місці Лисий стрепенувся й здивовано подивився на старого. Той тепло усміхнувся йому в відповідь. Це коли Леля назвала діда Інженером. Лисий не уявляв собі, що таких імен може бути в світі два.

З Лелиної розповіді виходило, що коли Лисий приземлився в незнайомому місці лісу, він занадто стрімко полетів униз (як вона це зрозуміла) і розбив якусь діжку, що була схована під землею. В діжці з прадавніх часів зберігалося щось таке... словом, холод зберігався. Вони щойно з дідом Інженером ішли через те місце — "ох і біди ти накоїв!" — дерева стоять безлисті, трава чорна й нежива, навіть труп гадюки знайшли.

— Ти молодець, що побіг! — Леля, розповідаючи, ніби відповідала на його запитання. Можна було подумати, що вона на власні очі бачила, як усе те було.

— Бо я страшенно змерзла на дереві. Ще добре, що воно досить далеко стояло від того місця.

А потім його знайшов Інженер, який саме неподалік проходив, тож відчув щось неладне — він давно знав, що там ці діжки, коли навколо стало холоднішати, зразу здогадався, що це діжка тріснула. Тільки не знав чому. "А як побачив тебе, всього вкритого памороззю, то зразу все зрозумів. Тільки Інженер не знав про ступу, не відразу здогадався, тож дуже дивувався, як тобі вдалося ту діжку розбити (і взагалі — просто знайти!)".

Інженер переніс його до своєї хати, роздягнув, розтер якоюсь такою мастилою, щоб не помер від застуди, й поклав спати.

— А ти звідки взялася?

— Це найцікавіше! Ти вві сні почав розмовляць і мене кликаць: "Лелю! Лелю!". Тож він зрозумів, що з тобою була якась Леля. Вийшов у ліс і почав мене шукаць. Просто йшов своєю стежиною і гукав: "Лелю! Лелю!" — як ти вві сні. Я зразу здогадалася, що ти знову вскочив у якусь халепу. — Зловивши обурений погляд Лисого, вона, ніби вибачаючись, виправилася: — Ну, а що? Хіба ні?

— І що ще я вві сні казав? — нарешті Лисому вдалося вставити слово.

— Більше нічого не казав, не бійся, — м'яко відповів Інженер густим голосом.

З усього почутого й побаченого найбільше Лисого дивувало те, що він не боявся Інженера. Відчував, що його можна не остерігатися, можна йому довіряти.

— Скажіть, будь ласка, — несміливо звернувся хлопець до старого, — чому у вас таке ім'я?

— Тобі не подобається? — здивувався той.

— Ні, чому, — знітився Лисий. — Просто дивно, що людину звуть таким іменем.

— А ти знаєш, що воно означає?

— Знаю… Це людина, яка оживляє речі. — Так колись пояснив йому своє ім'я старий Інженер з їхнього села. В їхніх розмовах були такі моменти, коли Інженер погоджувався відповідати на всі запитання Лисого. Хлопець здогадувався, що він був єдиним у селі, кому старий пояснив значення свого імені.

— Он як! — старий задумливо пройшов у куток кімнати й сів на древній стілець з бильцями для ліктів. Він допитливо подивився на Лисого й помовчав. А потім повів далі: — Колись давно, коли я ще був і наполовину не такий сивий… Дуже давно… Сюди прибився молодий хлопець. Трохи старший, мабуть, за тебе. Дивний хлопець…

Інженер знову замовк, поринувши в спогади. Лисий напружено чекав, не наважуючись підганяти його. Леля, мабуть, відчувала важливість цього питання для Лисого, тому сиділа мовчки, зрідка переводячи погляд з Інженера на Лисого й навпаки.

— Та Бог з ним, із тим хлопцем, — заговорив Інженер. — Я згадав про нього, бо тоді він мене запитав, що це ім'я означає, і я йому пояснив: "Людина, яка вміє оживляти речі". Не пригадую, щоб я ще комусь таке говорив… Дуже дивно, що ти саме так пояснив моє ім'я.

— А що таке бог? — поцікавився Лисий.

— Ох і апетити в тебе, хлопче!

— А скільки вам років?

Леля кинула на нього докірливий погляд, а старий сумно осміхнувся.

— Ти, хлопче, вмієш ставити запитання. З тебе будуть люди. Скільки мені років, я не пам'ятаю. Коли я написав останню книжку, мені було шістдесят п'ять. Тоді тільки почало все руйнуватися. Люди ще жили в місті, але вже почалась епідемія. Мабуть, я був єдиним, хто вижив, перехворівши…

— На що перехворівши? — тепер уже Леля перебила Інженера.

— То була страшна хвороба, яка не лишала живих. Її так і не навчилися лікувати. Спочатку почали помирати бездомні, потім — цілими родинами, а лікарі все шукали вірус і били на сполох. Що тобі з тієї назви, дитиночко! Дасть Бог, більше не повернеться. Мабуть, і вірусу ніякого не було… Просто людству настав час помирати… От тільки я невідомо навіщо вижив… І живу тепер. Скільки мені років, питаєш? Якби ж то я знав!.. Давно вже перестав лічити. Може, двісті, а може й триста… Якби знав іще когось, хто пережив хворобу, то міг би збагнути — чи моє довголіття є наслідком одужання, чи чогось іншого.

— І ви весь цей час тут живете? — знову перебила його Леля. Що ж тут уже вдієш: для неї розмова щось означала тоді, коли вона сама тією розмовою керувала.

— Та ні… Де я тільки не жив, поки не знайшов це безпечне місце й збудував хату. Спочатку, правда, й тут було не дуже безпечно — ще як до Руїни ходило багато людей. А зараз туди ніхто не ходить. Там уже нічого красти. Та й пробратися кудись уже неможливо. Хіба що вашою ступою, — усміхнувся старий, поглянувши на Лисого. — Де це ви доп'яли таку корисну річ? Може, бабу Ягу десь ошукали?

Він усе знав, усе розумів, від нього було якось безглуздо критися. Навпаки, старий так прихиляв до себе, що хотілося самому все йому розповісти. Звісно, Лисий умів стримувати такі душевні порухи. Навіть Лелі він ще й досі майже нічого не розповів. Хлопець згадав свою обіцянку перед польотом над Руїною. От би зараз один раз усе й

розповісти — щоб обоє послухали… Ні, так не можна. Леля образиться — їй за стільки днів нічого не розповів, хоч вона… Ну, тобто, це ж Леля. А цьому незнайомому діду одразу все викласти?

Втім, однаково доведеться йому багато що розповісти. Бо інакше й він нічого не скаже. А Лисий здогадувався, що старий міг би розповісти дуже багато корисного. Про Бога, наприклад…

— А розкажіть про Бога, — попросив він.

Інженер розсміявся.

— Ні, про Бога я вам розповідати не буду. Ставати попом на старості літ — красно дякую. Про Бога треба читати, а читати ви не вмієте.

— Я вмію читати, — сказав Лисий.

— Оввa! І що ж ти читав?

— Книгу.

— Яку книгу?

— Про Робінзона, як він жив на острові.

— Он як! — Інженер подивився на нього так само допитливо, як і тоді, коли Лисий пояснив ім'я старого.

— Он як, — повторив він. — Що ж… Може бути й таке. Чого тільки в світі не буває. Тебе послав сюди чоловік, який дав тобі прочитати книгу?

Лисий відчув, що не може не відповісти й не може збрехати. Він кивнув.

— І він тобі про мене розповідав, так? — Старий радше стверджував, ніж запитував.

— Ні. Взагалі про вас не згадував.

Інженер здивовано звів брови. На чолі його прорізалися глибокі горизонтальні зморшки, зразу зробивши його ще старішим на вигляд.

— Господи, що ж ми сидимо, — схопився він. — Ви ж, напевне, голодні. Борщу поїмо, а потім розмовлятимемо. Ти мені допоможеш, Лелю? А ти не вставай. Тобі треба хоч би день-другий полежати.

Казанок

Лисий справді почувався зле, однак перспектива два дні провести в ліжку його не влаштовувала. Він вирішив принаймні вдягнутися. Але тільки встав з ліжка, як знову запаморочилося в голові, хлопець ледве не впав. Однак зумів опанувати себе, дійшов до свого одягу й з величезними труднощами, далеко не з першої спроби спромігся влізти в штани. Втім, ця процедура забрала занадто багато сил. Він повернувся до ліжка й повалився.

Лежав незручно, ноги звисали, але поворухнутися вже не міг. У скронях тіпало, стіни й стеля кімнати пливли перед очима, він тільки про одне дбав — щоб не знепритомніти. Не вистачало ще щоб вона тепер почала за нього переживати. Мало що весь час, напевне, думає про дітей — як вони там у чужому селі…

Хоч за весь цей час вони й словом не прохопилися про свою малечу, Лисий не сумнівався, що Леля про них згадувала безперервно. Та й йому постійно в голові крутилися думки про те, чи відпочили діти, чи здорові, чи ситі, чи не ображені кимось…

— Ну, чого ж ти такий неслухняний! — сплеснула в долоні Леля, ввійшовши до помешкання. — Чого ж ото не лежаць, коли тобі веліли не вставаць!

Вона поставила на стіл глиняні мисники й підбігла до Лисого. Підняла його ноги й поклала на ліжко.

— Тобі Інженер таку чисту постіль послав, а ти вперся своїми бруднющими штаньми!

Лисому здалося, що їй подобається розмовляти з ним, як з дитиною. Втім, йому це також подобалося. Зрештою, йому подобалося все, що вона робила. Або майже все…

Увійшов Інженер з казанком… З їхнім самоварним казанком, який варить мертву воду! Над ним гуляла пара, в кімнаті одразу смачно запахло. У Лисого в животі все одразу відгукнулося, він зрозумів, що страшенно голодний, але…

У скронях загупало ще дужче.

Старий великою дерев'яною ложкою поналивав у жовті глиняні мисники борщу, потім підійшов до Лисого, однією рукою підняв його за плечі, а другою посунув подушку. Потім підтягнув хлопця до подушки, і тепер той міг напівлежати.

Лисому знову в скронях запульсувало. Стан був просто панічний. Він намагався переконати себе, що якби Інженер хотів його вбити, то не ніс би додому, не розтирав, не рятував би… Він розумів, що зараз такий слабкий, що Інженерові нічого не варто придушити його однією рукою — для цього не потрібен отруйний борщ. Він усе це розумів. Але коли Інженер приніс і дав йому в руки гарячого мисника, Лисий занадто швидко підніс руку, щоб узяти ложку й перекинув мисник. Той упав з ліжка, на підлозі дзенькнуло й хлюпнуло.

— Отакої! — здивувався Інженер. — То сам встав і надів штани, а то ложку взяти по-людськи не можеш.

Запах борщу наповнив кімнату, і в Лисого звело живіт. Він справді був дуже голодний. Але не їсти ж цей борщ!

Здається, старий не зрозумів, що Лисий навмисне вибив з його рук мисник. А Леля дивилася здивовано й насторожено. Вона ніби чекала якогось знаку, натяку, щоб зрозуміти, навіщо він це зробив.

Він удавано втомлено схилив набік голову й показав очима на казанок. Леля перевела погляд і стенула плечима. Втім, цей жест помітив тільки Лисий. Інженер тим часом почав збирати черепки, тож Леля заходилася йому допомагати.

Як же вона могла не здогадатися?! Такий самий чорний казанок з ручкою-дугою, продітою в вушка, навіть гострий рантик по краю такий самий!

Інженер з Лелею позбирали черепки і вийшли — він викидати сміття, а вона по ганчірку, щоб витерти підлогу. Лисий почав нервувати. Він не мав сил, щоб встати й захистити Лелю, а вона зовсім не розуміла небезпеки. От просто зараз старий міг убити її в сінях, і Лисий би про це ніколи не довідався. Голова йшла обертом. Це він, Інженер, підклав йому під ступу ту діжку з холодом! Так, він сподівався, що Лисий там і замерзне. А потім приніс його додому, щоб довідатися, як користуватися ступою. Ще й підслухав про Лелю! Он воно що! Він навмисне приніс Лисого додому, щоб підслухати про Лелю! Якби він навіть сам зміг її знайти, то вона нізащо не пішла б до нього в хату — просто прошила б його з арбалета стрілою зі срібним осердям.

Лисий підвівся, спершись на лікоть. Він зібрав усі свої сили й роздивлявся по кімнаті, намагаючись знайти свою зброю. Її ніде не було.

А ступа? Хлопець знесилено відкинувся на подушку й тут же згадав, що якусь годину тому бачив зброю на підлозі біля ліжка.

Ризикуючи звалитися на підлогу, він звісився головою з ліжка — на тому місці, де раніше лежала його зброя, була тільки брудна червона пляма — розлитий ним борщ. Більше нічого. Отже, старий не тільки черепки повиносив…

Рипнули двері, й до кімнати повернулася Леля з ганчіркою в руці. Чому її так довго не було? Що вона там робила? Про що вона говорила з Інженером? І де він сам? Спитати її чи ні? Чи скаже вона правду? Невже вона може бути заодно зі старим? Це неможливо!

Але ж це можливо!!

— Лелю, де моя зброя? — якомога спокійніше запитав він.

— Ось тут під ліжком. А нашо вона тобі зараз?

Чому вона це спитала?

— Просто хочу знати, — відповів він слабким голосом.

— Навіщо ти перекинув тарілку? — Леля пильно дивилася йому в очі.

На мить Лисий припустив, що він помиляється. Тоді зараз Леля сяде за стіл, візьме в свою вузьку ручку розмальовану дерев'яну ложку…

— Не їж борщ, — іще тихіше промовив він. — Подивися на казанок.

Знову рипнули двері. Зайшов Інженер. Лисий відкинувся на подушку, уставившись у стелю відсутнім поглядом.

— Може, ти не борщу хочеш? — спокійно спитав Інженер. — Тоді я щось інше приготую.

Лисий промовчав.

Старий знову вийшов з кімнати й за хвилину повернувся з заплічною сумкою Лисого.

— Ось твоя сумка, може, щось знадобиться, щоб ти не вставав без зайвої потреби.

Отже, він знає, що у мене там є харчі. Встиг перевірити. Може, й отруїти встиг? А Леля мовчить. Чи вона з ним заодно, чи ні? Не міг він так швидко її відшукати в лісі. Тут щось не так. Лисий навіть не уявляв, де її можна шукати. А цей дід тільки провідав про неї, тут же пішов і знайшов. Стій-стій!.. У Лисого похололо в грудях. Чого б це він раптом став розмовляти вві сні!.. Чого б це він став кликати її вві сні? Он воно що! Старий знав про неї ще раніше! І вона про нього знала. Не даремно ж вона прилетіла на цей берег! Так, так. Усе сходиться. Все докупи. Сходяться всі. От тільки поки що не зрозуміло, навіщо цей старий придумав таку безглузду історію про Інженера. Звідки він міг знати це ім'я? Лисий його нікому не називав, навіть Лелі…

І знову здогадка різонула його свідомість. Перед тим, як він загубив Лелю, вона почала розпитувати його, вивідувати, куди й по що він іде. Він тоді не піддався, хоч уже готовий був усе їй викласти. А коли це зірвалося, вона погукала цього сивого помічника. А може, це вона його помічниця? Так, швидше за все, він головний. І говорить дуже складно.

Охо-хо! Це ж скільки днів вона його морочила! Скільки небезпек пережила! Навіть життя йому рятувала. Навіщо? Що їй потрібно було? Звісно, їй потрібен секрет! Страшна таємниця Лисого. Те, по що він ішов до Руїни. Це ж вона перша тоді вимовила це слово! Він іще подумав, що

вона здогадалася! Де ж там здогадалася! Вона просто знала! Знала заздалегідь! Вона все знала ще тоді, коли він утікав від їдючих жаб.

Лисий згадав жахливу картину, яку вони побачили в Лелиному селі. Не могли ж вони навмисне все це зробити… А вовкулаки?

Ні цього вони не могли передбачити. І дітей, захоплених вовкулаками, також не могли передбачити. Це випадковість, яка мало не зруйнувала їхніх планів. А коли вже вовкулаків перемогли, лишилося просто йти на південь, просто не відпускати Лисого одного. І причину вона знайшла для того дуже переконливу: якщо діти не підуть з ними, то загинуть…

Усе так ладно лягало одне до одного… Лисий вирішив удавати, що спить. Якщо він зараз їх злякає, викаже, що про все здогадався, тоді йому вже не втекти. Сил немає зовсім. Це ж треба, як підступно придумали: заморозити його! Застудити серед спекотного літа. Так, чого-чого, а хитрощів їм не позичати. Ні, не позичати, не позичати…

А от коли Микита захопив їх, тут вона і втекла. Хоча… Вона ж пропонувала йти навпростець через ліс. Якби він погодився… Хто зна, що було б, якби погодився. А як Єгор на неї дивився… Невже і він з ними в змові?! Напевне, що так. А то чого б вона дітей залишила в чужому селі, з чужими людьми?

А як же він їй вірив! Уже навіть готовий був зрадити старого Інженера — того, свого Інженера, справжнього, а не цього…

Леля й Інженер обідали. Вони їли мовчки — тільки ложки глухо стукали по мисниках. Це не штука. Після всього, що вони організували, цей фокус уже був для них, як горіхи. Підмінили мисники. Або підмінили борщ. Йому приготували в одному казанку, а собі — в іншому.

Як же він міг так довго нічого не помічати, ні про що не здогадуватися?! А у баби Яги! Як Леля швидко розібралася з реманентом, як ступа відразу її впізнала. Мала Марічка — і та миттю навчилася літати краще, ніж Лисий. Невже й вона про все знала? Та, може, й знала. А може, й ні. Це, мабуть, було надто небезпечно — довіряти малій такі секрети. Тоді як так сталося, що вона так добре вправлялася зі ступою?

А! Це дрібниці. Не варто засмічувати ними собі голову. Вона й так обертом іде. А як швидко цей Інженер здогадався, що ступа від баби Яги — це що, теж випадковість? Е, ні!..

Все крутилося перед його заплющеними очима, серце наливалося люттю. Але сил не було не тільки на те, щоб цю лють реалізувати, а й навіть на те, щоб до кінця все обміркувати. Він знав одне: треба дочекатися, коли вони поснуть. Тоді в нього сил вистачить на обох. Головне зараз самому не заснути…

Йому приснився Довгоногий. Він стояв на краєчку високої греблі через велику ріку, весь покусаний саранцями і тяжко скривавлений. Довгоногий люто посміхався й кричав: "Не дам!" До нього підлітав великий саранець і казав: "Подумай, Довгоногий! Віддай своє життя в борг".

— Не дам! — знову кричав Довгоногий, і тоді саранець боляче кусав його за плече.

Довгоногий скрикував:

— Скільки хочеш, Інженере, кусай мене! Не дам тобі в борг життя свого!

Тоді з другого боку до нього підлітав інший Інженер і казав:

— Згадай Бога, Довгоногий!

Хлопець з останніх сил напружувався, він дуже хотів згадати Бога, але перед очима з'явився тільки вовкулака, в якого відростав відрубаний палець. Вовкулака життєствердно сміявся, і сміх той нагадував скреготіння каменя об камінь.

А Інженери літали навколо й підступно кусали за найболючіші місця. І поки відростав палець у вовкулаки, все меншим і меншим ставав Довгоногий — ніби танув на очах.

— Зупиніться! — закричав Лисий. Він біг по греблі до Довгоногого, але гребля повільно осідала під його ногами — вона також танула в воді, мов крижана. Лисий знав, що якщо бігтиме швидше, то неодмінно встигне врятувати Довгоногого, але чим швидше він біг, тим глибше просідала гребля під ногами.

Вже видно було довгі зелені пасма довкруг облич русалок. Вони бризкалися на Лисого, і той також починав танути — повільно, але безнадійно. Найближча до Лисого русалка сумно посміхалася йому, ніби хотіла сказати:

— Мені, звісно, шкода тебе. Дуже шкода! Але шо ж я можу вдіяць!

Її зелені очі мружилися від бризків, сонце також сліпило русалку, і в бризках навколо її голови м'яко світилася отруйна веселка. Інші русалки теж намагалися наблизитися до Лисого, проте Леля відганяла їх. Хлопець зрозумів, що й бризкалася вона тільки через те, що намагалася відігнати подруг від нього. Він відчув вдячність і простягнув їй руку, щоб врятувати, витягти з води:

— Хапайся!

У відповідь вона лиш сумно похитала головою.

— Я тебе витягну! — наполягав Лисий.

— Ні, — відповіла вона. — Я не зможу жиць на землі. Краще ти стрибай до мене.

— Але ж я не зможу жити там, у воді, — заперечив Лисий.

Краплі отруйної води котилися по її щоках.

Він знову побіг, але було пізно, пізно — занадто багато часу витратив на розмову з русалкою. Гребля зовсім опустилася в воду, лишалася лиш тоненька стежечка, та й та зникала відразу за його кроками. Варто було на мить зашпортатися, і все. Лисий біг, обливаючись потом і бризками води, він ставав усе меншим і меншим, а Довгоногий уже майже зник — тільки прозоре марево все ще сяяло на тому місці, де він нещодавно стояв…

Лисий врятував би його, якби встиг, але він ніяк не міг з'явитися вчасно там, де був потрібен і де було потрібно йому… Лисий біг, і краплі отруйної води стікали по його щоках. В голові паморочилося. Ще крок, ще один, і от уже вода під ногами, ступити нікуди.

Пробудження

Він розплющив очі. В кімнаті було темно, тільки крізь віконечко вливалося сріблясте місячне сяйво й малювало лабіринти на підлозі. По обличчю стікали краплі поту, подушка й простирадло були геть мокрі. В ногах його ліжка на стільці спала Леля, поклавши голову на його ліжко. Тихо злізти, не розбудивши її, було неможливо. Лисий на чому світ стоїть кляв себе за те, що заснув. Втішало одне: спати їй дуже незручно, довго вона так — зігнута навпіл — не витримає. А коли не витримає, то прокинеться й змінить позу. Тоді він нечутно сповзе на підлогу, дістане з-під ліжка зброю…

Леля поворушилася, Лисий тут же заплющив очі, вдаючи, що спить. Однак ледве не видав себе, коли вона торкнулася його обличчя. Сухою тканиною витерла йому чоло і щоки, потім шию. Хлопець чекав, що буде далі, однак вона знову поклала руки на його ліжко в ногах, а голову на руки.

Минуло кілька хвилин. За вікном просвистів кажан, і Леля випросталася на стільці. Лисий знову заплющив очі. Вона сиділа тихо, і він намагався рівно дихати, щоб нічого не запідозрила.

Чого вона тут сидить? Якщо боїться, що він про все здогадався, то можна було просто сховати зброю. Він згадав свій сон, і все стало ясно. Для того вона й сиділа, щоб слухати, що він говорить уві сні. Он що! Вони сподіваються, що потрібний їм секрет Лисий видасть мимоволі, коли спатиме. Тоді й возитися з ним більше нічого. Більше не спатиму, твердо сказав він собі, більше не спатиму, більше не спатиму, більше не спа…

Звичайно, він усе одно заснув.

Коли прокинувся знову, було вже світло. На стіні поруч гралися сонячні зайчики. Простирадло сухе — мабуть, висохло за ніч у теплій кімнаті. Обоє були тут і тихо розмовляли. Власне, говорила здебільшого Леля.

— Він ніколи не говорив мені, шо йому потрібно в Руїні. Навіць слова цього ніколи не вимовляв. Ше й здивувався, коли я здогадалася, куди він прямує. Шось він там повинен знайти таке, шо врятує його вьоску, тобто село. І він сильно поспішає. Не знаю… Мені просто з діцьми нікуди було дівацця. Без нього ми б загинули.

— Ви не могли пристати до якогось села? — спитав Інженер. — Я думаю, кожне село зраділо б вам. Дітей не так багато…

— Ну, зрештою так і сталося. Але сіл на нашому шляху не було. Були все більше вовкулаки, хробаки, оце тільки перед греблею вже… Недалеко звідси… Та й то я б їх нізащо не залишила. Тепер серце краєцця, як вони там, чи не ображаюць їх… Але й до Руїни вести… Лесик мав рацію… Він завжди виявлявся правим. Я з ним стільки сперечалася, а потім виявлялося, що треба було робити так, як він казав. У нього є таке чуття — він ніби бачиць небезпеку. Чи чує — не знаю…

— Яку небезпеку?

— Будзь-яку. Просто завжди знає, де безпечно, а де ні. Ми от у цей ліс тільки зайшли, там взагалі нічого… Ну, ліс як ліс… А він каже, туди не підемо. Там небезпечно. Діти й слухаць його не хотіли. Це я вже просто знала, шо він даремно не казатиме, шо це він не боїцця, а знає… Він взагалі нічого не боїцця…

— Відчайдух?

— Та ні… Він дуже обережний. Але не боїцця нічого. Хоча просто так на небезпеку не полізе. Він стільки разів нас рятував!..

— Обережністю чи хоробрістю?

— Як коли. Коли обережністю, коли хоробрістю…

— А як же він чує небезпеку?

— Не відаю… Він… Ну, наче от у небезпеки є запах чи шо… Я ше коли його перший раз побачила… Він підійшов до галявини й зачаївся. Я думала, від мене ховаєцця, а він мене взагалі не бачив. От я йому не небезпечна, то він мене й не бачив. А материнка… Він ніколи раніше материнки не бачив. Стрибунців бачив, а материнки — ні, думав, вони самі собою народжуюцця, як цуценята… І от не знає, шо то за кущ росте, а на галявину не виходиць… Як він тоді зміг утекти від них —

просто чудо якесь. Їх так рясно, знаєте, материнка ж його все одно бачила. Тільки він не виходиць та й не виходиць на галявину… Вона й той… Як випустиць на нього всіх своїх стрибунців!.. Аж я злякалася. А шо я могла йому помогти?.. А він їх поводив за собою, а потім прибіг на галявину вже з іншого краю і зрубав материнку. Просто здогадався, шо так треба зробити. Він і не знав, шо всі стрибунці після цього вкоріняцця… Просто здогадався… Відчув…

З кожним Лелиним словом Лисий усе більше сердився на себе. Старий Інженер не раз попереджав його: "Ніколи й нікому не кажи про це своє вміння. Тільки ти один повинен знати про це". І ще він казав: "Ніколи й ні за яких умов не розмовляй з людьми, яких ти не знаєш". І цю заборону він порушив. І от тепер уже ці двоє все про нього знають. Не знають тільки одного: що йому треба в Руїні. Але яке це має значення, якщо він усе одно зараз прикутий до ліжка. Раз уже Леля не сидить поруч, то, мабуть, і зброї під ліжком немає. Отак: голий, беззбройний, немічний, обдурений, ошуканий, зраджений…

Від безсилля на очі навернулися сльози. Поки вони в хаті й не сплять, він нічого вдіяти не може. Ждати наступної ночі? Ні. Вже зараз так хочеться їсти… Треба їсти, бо інакше звідки ж візьмуться сили?

Згадався вчорашній борщ. Потім згадалася шинка, яку він поклав у знайдений в коморі підземників заплічний мішок. Мішок повинен бути десь тут. Якщо зброя під ліжком, то чи не там же й мішок?

Шинка вже була не зовсім свіжа — хоч у коморі вона зберігалася й холодній, але ж потім майже два дні в теплі… Її, щоправда, добряче підморозило позавчора, але ж потім знову два дні в теплій хаті… Якщо відкраяти тоненький шмат — у півпальця, то за ним буде рожеве й соковите м'ясо — ніби не свіже, але насправді цілком придатне до вжитку. Як же її дістати? Треба "прокидатися".

Раптом Лисий усвідомив, що думки про їжу геть відволікли його увагу, й він пропустив чималий шмат розмови між Інженером і Лелею.

— …там уже майже нічого придатного немає. Тому й перестали ходити. Раніше більше було. В перші кілька років після того, як люди пішли з міст, тут цих мародерів вешталося по двадцять душ на день.

— А хто такі мародери?

— Так називали тих, хто тягнув рештки цивілізації з Руїни…

— А що таке цивілізація?

— Цивілізація?.. Як же тобі пояснити… Це все те, що люди створили, — суспільство, техніка, джерела енергії, книжки… Словом, усе…

Головне, дочекатися, коли вони вийдуть з кімнати. Лисий відчував, що тепер, незважаючи на голод, у нього достатньо сил, щоб дістати з-під ліжка зброю і напнути тятиву…

Настала мить

І він дочекався.

Розмова Лелі з Інженером лишилася незакінченою. Мабуть, дівчинка так була збентежена розповіддю старого, що й запитань сформулювати не могла. Вони ще кілька хвилин посиділи мовчки, потім старий підвівся й промовив:

— Гаразд, ти ще трохи подоглядай свого друга, а я піду попораюся на городі. А як хочеш, то ходімо зі мною. Твій Лесик, здається, вже переборов хворобу. Ти тепер не дуже йому потрібна.

— Добре, — озвалася Леля.

— Візьми он кошика — може, щось уполюємо на городі. Здається, кілька огірків уже повинно визріти.

Двері за ними зачинилися, і Лисий сів у ліжку. Одразу запаморочилося в голові, все в очах попливло. Але хлопець швидко опанував себе і зліз із ліжка. Дерев'яна підлога була прохолодною, хоча в хаті й було досить гаряче. Він обережно, пам'ятаючи попередню спробу, нахилився й зазирнув під ліжко.

Підлога під ліжком була охайно вимита. Просто перед ним лежали рядком арбалет, колчан зі стрілами, заплічний мішок і шабля, яку він навіть не одразу впізнав — вона була довша, ніж та, яку хробак затягнув під землю. Ця теж дісталася йому під землею — в Орлиному лісі — але була для нього задовга. Треба звикнути. Втім, це потім. Зараз звикати ніколи. Вони можуть будь-якої миті повернутися.

Серце шалено калатало. На скроні голосно пульсувала кров. Лисий взяв арбалет, колчан і шаблю, поклав їх на ліжко й швидко ліг сам. Головне — заскочити їх зненацька. Щоб вони не очікували, щоб не встигли підготуватися до його нападу.

Поцілити Лелю буде нелегко. Лисий знав, яка вона спритна. Тому тільки раптовість нападу може дати результат. Про Інженера він нічого не знав. Скидалося на те, що старий не дуже спритний. Він ніколи не робить швидких рухів, завжди спокійний і стриманий. Отже, спершу мала зрадниця. Зрештою, це вона — головний ворог. Інженер йому байдужий. Підступний і небезпечний, звичайно, але не більшою мірою, ніж Микита чи вовкулака. А от Леля…

Як він довіряв їй! Він майже розповів їй найголовнішу таємницю! Якоїсь миті не вистачило. Якоїсь півмиті! А як вона придурювалася. Стільки разів рятувала його. І все заради чого!

Ні! Таке не прощають.

Лисий ліг і накрився простирадлом. Під простирадло ж поклав заряджений арбалет, а поруч іще одну стрілу, щоб можна було швидко перезарядити. За спиною також під простирадлом лежала шабля. Він навіть витягнув її з піхов. Потім знову підвівся, поклав піхви назад під ліжко, щоб не одразу було помітно відсутність зброї. Трохи стягнув з матрацу простирадло, аби воно прикривало те місце, де був арбалет. І знову ліг.

Від усіх цих рухів у голові знову запаморочилося. В горлі пересохло. Це ж скільки часу він уже не пив води! Ще як Леля давала йому напитися. Цікаво, а що ж то вона йому давала? Чому він після того знову заснув і так довго спав? І вночі засинав, хоча давав собі слово триматися… Яка підступність! Стіни пливли, і стеля, здавалося, зараз перетвориться на підлогу, а він долілиць гепнеться об неї. Лисий заплющив очі. Хоча б не заснути, не втратити свідомість!

І тут же хряснули двері в сінях. Однак минуло ще кілька хвилин до того, як Інженер і Леля ввійшли до кімнати.

Лисий спробував усміхнутися їм, щоб вони нічого не запідозрили. Мабуть, усмішка вийшла дивною, бо Леля впустила кошика з огірками й кинулася до нього.

— Що з тобою? Тобі погано?

Це в неї вийшло так природно й непідробно, що Лисий розгубився і згаяв зручну мить. Зараз було б відкинути простирадло й вистрілити в неї, поки вона затуляє його від старого. Поки Інженер збагнув би, що сталося, Лисий встиг би перезарядити арбалет.

Одна помилка тягне за собою другу — подекуди ще гіршу. Так вийшло й тепер. Поки Лисий думав про те, який шанс він втратив, Леля підбігла до нього й сіла на край ліжка. Просто на арбалет.

Вона відразу скочила на ноги й так здивовано й розгублено подивилася на Лисого, що той втратив іще одну нагоду. Він і сам розгубився. Кожен її жест, кожен рух, кожен погляд були не такими, як слід. От і тепер: замість того, щоб вихопити в нього зброю або просто навалитися на неї і погукати Інженера абощо, вона повільно відійшла на два кроки й зупинилася, не зводячи з нього приголомшеного погляду. Це було найгіршим, що могла зробити в такій ситуації така досвідчена в бою людина, як Леля.

І цією можливістю Лисий знову не скористався. Краєм ока він бачив, що Інженер стоїть по той бік столу і непорушно й нібито незацікавлено дивиться в їхній бік. Швидше за все, він також зрозумів, що Лисий про все здогадався. Чому ж тоді нічого не робить?

А що йому робити! Зброї немає. Вона, безперечно, є, але не поблизу. Він усвідомлює, що тільки-но спробує кинутися по арбалет абощо, як Лисий тут же вистрілить. Просто розгубився, от і стоїть удає, що йому все байдуже.

— Чого ж ти чекаєш? — промовила Леля крижаним тоном. — Бери свій арбалет. Стріляй. Я не озброєна.

Стіни знову почали плавати. Тільки б не втратити свідомість! Вона сказала не те, чого він чекав. Але так і мало бути. Вона не дурна. Стільки часу дурити його — для цього треба мати кебету. Накотило відчуття небезпеки, якого він давно вже не знав — ще від того часу, як важко опустив ступу на діжку з холодом. Він дивився їй в очі й розумів, що нікого ріднішого в цілому світі немає. І від того було так боляче!

Біль був страшніший, ніж тоді, коли його вкусило гадюченя. Воно ще було зовсім молоде, щойно почало виробляти отруту, тож Лисий вижив. Але відчуття болю в кожному клаптику тіла пам'ятав і досі. Зараз було гірше. Була зрада. Чим довше він дивився в її очі, тим більше любив їх, і тим чорнішою в його очах ставала її зрада.

Він не міг у неї вистрілити і усвідомлював, що іншого виходу немає. Він не міг ризикувати, сподіватися, що потім якось від них утече. Його чекало село. Добра Каченя і люта Люба. І старий Інженер зі своїм сумним сторожевим пацюком Ряхою. Їм більше немає на кого сподіватися. Якщо він не повернеться, вони помруть. Якщо він повернеться з порожніми руками, вони також помруть. Він — їхній єдиний порятунок, єдина надія.

Леля стояла мовчки й дивилася на нього широко розкритими очима, в яких застиг такий самий біль. Ніби віддзеркалення його болю. Якийсь неясний спогад стиснув серце Лисому й одразу розчинився в повітрі. Хлопець не встиг і збагнути, що то було. Ніби згадка про щойно бачений сон — крутиться в голові, а схопити й утримати в пам'яті неможливо.

Якби ж вона заговорила! Тоді голос одразу виказав би нещирість. Лисий цю нещирість негайно розпізнав би. Він же Лелин голос знає так, як ніякий інший. Але вона мовчала. Здавалося, їй уже все одно. Вона вже була наче мертва. Неначе найгірше лишилося позаду, а те, що попереду… То все пусте й неважливе. Звісно, всі її сподівання ошукати дурника луснули. Тепер треба розраховуватися. Лисому навіть шкода її стало. На одну мить. На півмиті. Бо він розумів, що піддаватися цьому почуттю не можна.

Ось зараз він відкине лівою рукою простирадло, а права вже лежить на спусковому гачку арбалета…

Знову стисло живіт відчуття небезпеки. Дуже дивне відчуття. Він дивився на Лелю і розумів, що до неї це не має ніякого стосунку. Скосив

очі на Інженера — і той так само не міг бути джерелом чогось лихого. То звідки ж це?

В сінях стиха рипнули двері. Лисий удав, що не почув. Так он воно що! Спільник. Ото й добре. Ото й гаразд! Хай уже зберуться всі. Живіт стисло ще дужче. Небезпека справді була дуже велика.

Схоже, Леля нічого не почула. А може, вона знала, що хтось повинен прийти. Тільки у виразі її очей нічогісінько не змінилося. Інженер здивовано звів брови, але й далі стояв мовчки. Аж ось двері злегка прочинилися.

Давня знайома

— Ехе-хе! — зі зловтішим сміхом на порозі з'явилася баба Яга. В руках вона тримала з півдесятка чорних гадюк, які розлючено звивалися, роззявляючи пащі й смикаючи роздвоєними язиками. — От ви й попалися, любі мої! Далеко ж ви зайшли, далеко!..

Руки старої були відведені назад — будь-якої миті вона могла пожбурити гадюку в кожного з присутніх. Так, це була страшна зброя, проти якої жодного захисту не існувало. Гадюка в польоті звиватиметься — її не відіб'єш, не зловиш. Та й ухилитися не так просто — занадто мала відстань.

Баба Яга кинула пильні швидкі погляди на кожного з них, вибираючи першу жертву. Зрозуміло, що розмовляти й щось з'ясовувати вона не схильна. Вона прийшла помститися.

Очі її затрималися на Лисому. Він тільки встиг подумати, що треба напнути простирадло, тоді є сподівання струсити гадюку на підлогу. І стара тут же прочитала цей його намір. Вона на хвилю завагалася, а потім різко крикнула Лелі:

— А ну, ти, мала відьмачко! Стягни з нього полотно!

Леля не ворухнулася.

— Я кому сказала!

Леля навіть бровою не повела, ніби не почула.

— Може, хочеш, щоб я в тебе гадюку запустила?

Леля повільно підвела очі й подивилася прямо в обличчя бабі Язі.

— Можна подумати, що інакше ви не кинете в мене гадюку, — спокійно відповіла вона.

Лисий просто замилувався її витримкою. Навіть відчув якусь гордість за Лелю. Хоча й щедро здобрену гіркотою. Леля зараз дуже ризикувала. Власне, вона мала рацію. Вибір її був — між негайним початком смертних мук і трошечки відкладеним.

— А от і не кину, — дуже чесно збрехала баба Яга. — От побачиш: не кину, якщо стягнеш полотно. Ти мені зовсім не потрібна. І він не потрібен, — вона кивнула на Лисого. — Мені полотно потрібне. Ага! Сподобалося. Хіба ж можна такого брудного хлопчиська таким гарним полотном укривати! Давай, стягай! — і вона переконливо розмахнулася.

— Таки треба було вас убити, — тихо сказав Лисий.

— А треба було, треба було, — швидко погодилася баба Яга. — Менше ганьби мені було б. Померла б та й усе. А так соромно в очі глянути.

— Кому? — здивувався Лисий. Йому й справді було цікаво, чи живий лішак.

— Як кому? — схоже, баба просто не зрозуміла запитання. — Собі, звісно! Я ж жінка. Я ж не можу в дзеркало не дивитися! А глянеш туди… — вона сама себе перебила, ображений жіночий голос змінився лютим гарчанням ведмедиці. — Стягай полотно, я сказала!

— А як повбиваєте нас, уже не соромно буде? — затягував час хлопець.

— А чого ж тоді соромитися? — знову жіночим голосом баба Яга почала дратуватися на недоумкуватість Лисого.

— Як чого? — тепер хлопець удав подив. — Діти вас пожаліли, лишили в живих, а ви за це їх повбивали…

Інженер зненацька засміявся. Баба різко обернулася до нього.

— Ти будеш перший, — по-гадючому прошипіла вона.

— Ти, Лесику, зробив неправильний хід, — спокійно, з посмішкою, мовив Інженер. — Для неї ж якраз найстрашнішим і найобразливішим є не те, що її діти перемогли, а те, що пожаліли.

— Як це? — здивувалася Леля. Вона, здається, вперше після того, як сіла на арбалет, виказала якісь почуття.

— Замовкніть!!! — страшно заверещала баба Яга. — Я вас усіх повбиваю! Я вас усіх знищу! Від вас і кісточок не лишиться зараз! Полотно!!!

Лисий перехопив Лелин погляд. Він не міг їй прямо сказати, але сподівався, що по очах його вона прочитає. Схоже, вона зрозуміла його. Повільно підійшла до ліжка, взялася за край простирадла…

— Ну! — вискнула баба Яга.

Дівчинка різко смикнула простирадло вгору, й тієї ж миті Лисий вистрілив, не встигнувши навіть як слід прицілитися. Стріла з глухим ударом увійшла в ліве плече баби Яги. Стара ще кинула в Лелю гадюку, але дівчинка передбачила це. Перед нею було простирадло, в яке ввігнався отруйний зуб. Йому не вистачило якихось двох-трьох вершків до Лелиного живота. Леля випустила з рук простирадло й відскочила від нього. Воно впало на підлогу, накривши гадюку.

Бабі Язі пощастило значно менше.

Вона мимоволі піднесла руку до рани на плечі, якось геть випустивши з пам'яті, що в руці ще лишалася гадюка. І, мабуть, взагалі втратила контроль над плазуном. Або ж на гадюку так подіяла свіжа рана. Та, не вагаючись, увігнала зуб поруч зі стрілою в плече старої, забарвлене в якийсь брунатно-зеленавий колір. Ще дві гадюки впали на підлогу й поплазували до Інженера. Виглядало так, ніби кожна з гадюк знала своє призначення.

Лисий схопив шаблю й кинувся до них. Втім, він ні за що не встиг би, якби Інженер не зробив дуже несподіваного руху: він нахилився вбік і плавно ліг спиною на стіл.

— Не рубай! — крикнув він Лисому, але було пізно.

Удар шаблі розтяв одну з гадюк навпіл. Дві половинки чорними кільцями закрутилися на підлозі. Лисий не міг відвести від них погляду. Потім кільця стишилися й раптом перетворилися на двох таких самих гадюк. Вони розірвали кільця й дружно подивилися на Лисого. Гадюки

дивилися спокійно і впевнено, ніби знали, що він нікуди не дінеться. Ну, може ще раз рубонути шаблею. Але це тільки певнішою зробить його кінцеву поразку.

Лисий не міг навіть змигнути. І не те, щоб тіло відмовлялося його слухатися. Просто слухатися було нікого. Він ніби зі сторони спостерігав, як стоїть посеред кімнати, поруч на підлозі корчиться й підвиває баба Яга. На столі сидить сумний Інженер. А між столом і Лисим — три гадюки. Одна з них намагається по ніжці стола здертися нагору, дві інші повільно наближаються до нього, не зводячи з нього очей. І йому це цілком байдуже.

Єдина людина, яку він не бачив, була Леля. Вона щось робила за його спиною, але що саме, він не знав — щось похапливо шурхотіло тканиною, ніби вона вдягалася й збиралася втекти. Втім, Лисого це не обходило. Яке це мало значення? Яке вона мала значення? Тільки ці дві гадюки, тільки вони…

Раптом баба Яга відчайдушно заверещала:

— Ні!!!

Гадюки на мить спинилися й озирнулися на неї. Тієї ж миті щось велике й біле майнуло перед його очима й повільно впало на гадюк.

Тільки тепер він отямився й роззирнувся. Стара істерично голосила — схоже не так від болю, як від розпачу. Вона вже була майже чорного кольору. Розібрати окремі слова з того, що вона викрикувала крізь ридання, було неможливо. Вчепившись їй у плече, на ній ліниво звивалася чорна, ще жива, але якась обм'якла гадюка. Перед Лисим на підлозі лежало простирадло, яким він раніше вкривався. Гадюки під ним не ворушилися. Ще одна змія безуспішно і якось без особливого бажання намагалася здертися догори по ніжці стола. Між Лисим і ліжком лежало ще одне простирадло.

На ліжку був голий старий матрац.

Леля обхопила Лисого руками за шию й заплакала йому в плече.

7. Зруйнований світ

Сльози

Відштовхнути її він не міг. Зрештою, вона щойно врятувала йому життя. Для чого — то інше питання. Першою думкою було: схопити за горло й задушити, поки Інженер сидить на столі, ув'язнений гадюкою, й не може їй допомогти. Що його стримало, Лисий так ніколи й не міг пояснити собі.

Леля тяжко плакала, схлипувала, сльози лилися Лисому за комір, ласкаво лоскотали, а він нічого не міг вдіяти. Тільки подумки перелічував усі підступи, яких йому вдалося зазнати від неї.

Не попередила про кущ, про жаб. Щоправда, потім сама від них і врятувала. Від самого початку змовилася з Інженером, щоб вивідати його таємницю, все влаштувала так, щоб… Далі думки плуталися. Все не сходилося, така нещодавно струнка теорія підступної змови розвалювалася з кожною новою Лелиною сльозинкою. Вона разом з Інженером намагалася отруїти його борщем з казанка!..

Але ж сама той борщ їла. Та й навіщо було його труїти, якщо легше було просто вбити, поки він лежав без свідомості.

Вони не вбили його, бо хотіли вивідати секрет!

Тоді чому намагалися отруїти з казанка?

Лисий згадав, що саме з казанка почалися всі його підозри. Він і тоді знав, що самоварний казанок вони лишили з дітьми в Єгоровому селі. Як могло йому спасти на думку, що таких казанків може бути два?

А чому не може?

Знову й знову хлопець намагався переконати себе, що… І не розумів, у чому ж він себе переконує.

Та всі ці думки дедалі більше плутались і втрачали значення. Натомість усе його єство заповнило одне почуття — сором. Леля вже заспокоїлася, перестала схлипувати, але він не відпускав її, й далі міцно притискав до себе, бо не уявляв, що може сказати, як подивиться їй в очі. Він навіть свої очі заплющив, щоб не бачити Інженера, що й далі, мов дитина, сидів на столі й сумно дивився на них.

А Лисий і з заплющеними очима постійно бачив перед собою Лелю, коли вона зрозуміла, що арбалет під його простирадлом — для неї… Що ж вона думала при цьому? Чи зможе колись вибачити йому? Вона вже нібито вибачила, але ж це була страшна небезпека. Позбулися її — то вона й розплакалася. А притулилася саме до нього, бо до когось же треба було, а Інженер — далеко, на столі. Це вже зовсім було б кумедно — бігти до столу й тулитися, перегнувшись, до сивого дідуся, що більше скидався на беззубе дитя.

Вона переплаче, і тоді все йому згадає. Або не зразу, а колись… Не може не згадати — хіба ж таке забувають?

А сама… Щойно він хотів її вбити, а вона здогадалася накрити гадюк простирадлом — не після того, як його вже вкусили б, а до… Знову врятувала. Він ніколи свою вину не спокутує перед нею…

Нарешті Леля відсторонилася від нього. Лисий розплющив очі й побачив її червоне мокре обличчя близько перед собою. Хотілося виколоти собі безсоромні зенки.

— Ти знову всіх врятував, — тихо мовила Леля.

І тепер розплакався Лисий. Він вирвався з її рук, упав обличчям на подушку, і схлипував, і заливав подушку сльозами.

Поступово плач вщухав, і тоді Лисий відчув, що ліжко прогнулося — хтось сів поруч.

— Хотів розповісти тобі свою історію, — почувся голос Інженера. — Може, тобі зараз і не до мене, але сподіваюся, що ця історія багато що тобі зможе розкрити. Лелю, ти також сідай. Цю нежить потім винесемо. Вона вже нам не загрожує… Це не справжні гадюки, а бабине чаклування. Бачиш до чого доводить злостивість. Сама проти себе начаклувала…Так от… Ніхто не знає, від чого й як почалася чорна хвороба. Спершу й не зрозуміли, що це нова болячка, а не різновид старої чи ускладнення після неї. У людини підвищувалася температура, погіршувався загальний стан, нападала слабкість, два кроки по кімнаті несила пройти… Принаймні у мене це було так. Щоправда, коли я захворів, епідемія уже буяла на повен зріст. Дуже багато людей уже померло. Власне, помирали всі. Я також знав, що мені не вижити, бо не виживав ніхто.

Лисий завмер і напружено слухав розповідь старого, не підводячи голови від подушки. Він не бачив, де сиділа Леля, не бачив очей Інженера — взагалі нічого, крім стіни при ліжку.

— Треба сказати, що я був досить успішним письменником. Принаймні мене друкували навіть тоді, коли був період безкнижний. Держава податками задавила тоді літературу.

— А що таке література? — як завжди, перебила Леля.

— Література? Навіть не знаю, як вам пояснити. Люди тоді досить багато читали. Були люди, які читали завжди — це було їхнім улюбленим заняттям. Вони навіть роботу собі вибирали таку, щоб читати й на роботі. Книжок було дуже багато. Чимало письменників навіть могли жити за рахунок книжок.

— Як це?

— Ну, скажімо, я пишу книжку, її публікують — тобто друкують дуже багато примірників цієї книжки. Люди цю книжку купують, і за ці гроші… Я зрозумів твоє наступне запитання, зараз відповім. Я спробую враховувати, що ви про те життя нічого не знаєте, тому намагатимуся розповідати так, щоб вам було зрозуміліше. Тільки ти мене не перебивай більше, бо так я свою розповідь взагалі ніколи не закінчу. Так от, гроші… Втім, це не суттєво. Все це виглядало приблизно так: ти береш у мене книжку, а мені за це даєш огірків, а Лесик за книжку дає мені курку і так далі. Ясно?

Мабуть, Леля кивнула, але не перебила. Чи надовго її вистачить?

— Звичайно, коли люди почали повально хворіти, вже було не до книжок. Не до писання книжок, маю на увазі. Я знаю, що чимало людей і перед смертю читали й читали, наче хотіли начитатися на все наступне життя, якщо воно взагалі є. Справа не в тому. Я не розумів, що коїться навколо (як і ніхто інший не розумів). Люди почали тікати з міста. Потяглися валки біженців — спочатку на дачі… Так-так, Лелю. Що таке дача, не має значення. Просто люди тікали з міста, бо вважали, що саме місто є причиною і призвідцем зарази. Я не писав, бо це здавалося безглуздим — тим більше, що нічого сам не розумів. Тільки знав, що якщо писати книжку, то треба в ній усе роз'яснити, — люди б чекали від нової книжки… Втім, її все одно вже неможливо було видати в той час… Уже почалася паніка — пожежі, грабунки, самогубства і вбивства.

Коли я захворів (а я не сумнівався, що захворію — я знав, що живу неправильно, а цю епідемію вважав чимось на зразок вселенського потопу… Тобто кари людству за його гріхи), я відмовився йти в лікарню. Це було безглуздо. Люди там помирали так само, як і вдома й на вулицях… До того ж я не довіряв лікарям… — І знову він поправився, не чекаючи Лелиного запитання: — тобто тим, хто лікує, цілителям… Це була не та недовіра, що… Втім, давайте по порядку.

Я лишився вдома. Перші два чи три дні я був без пам'яті — висока температура, тобто жар, слабкість — усе як у всіх. Потім мені стало легше — і це також було типовим симптомом… Тобто у всіх чорна хвороба розвивалася так само. Коли мені полегшало, я вирішив, що одужую. Дружина й дочка, мабуть, знали, що це не так, що всі хворі так само переживали період полегшення… Мабуть, дружина хотіла якось поліпшити мій внутрішній стан. Вона принесла мені мій маленький комп'ю… Тобто перо і папір… Ви, мабуть, і цих слів не знаєте? Ну, Лесик напевне знає, а ти?..

— Не зважайте, розповідайте, — несподівано Леля погодилася з тим, що чогось не знає, і не наполягала на поясненні.

— Мабуть, дружина подумала, що якщо я почну працювати, мені буде легше. А я тут же подумав: а навіщо їй, щоб я почав працювати? Я ж іще не одужав як слід, а вона вже намагається мене експлуатувати… Тобто використовувати. Може, вона хоче, щоб я написав книжку, а всі гроші за неї вона потім забере собі? Я їй сказав… Словом, я їй наговорив дуже неприємних речей. Незаслужено… — Інженер замовк і досить довго сидів мовчки.

Лисий і Леля чекали, не підганяючи його.

— Вона вийшла з кімнати, дуже роздратована. Потім принесла мені поїсти. Я відразу вирішив, що вона хоче мене отруїти й не став їсти. Мій хворий мозок почав працювати в якомусь параноїдальному напрямку…

Знову я вживаю слова, яких давно не вживав і не чув. Це такий хід думок, коли всі навколо видаються ворогами. Я згадував роки життя з нею і бачив їх у зовсім іншому світлі. Якісь її давні слова і вчинки набували для мене нового, зловісного змісту… Я був цілком переконаний, що пригрів змію на грудях. Я нічого не їв і не пив. Я готувався до її нападу. Не буду вдаватися в деталі. Одне й дуже важливе, що мене стримувало від того, щоб відразу її вбити, це дочка. Я боявся за неї. Як вона переживе, що батько вбив її матір.

Інженеру важко було говорити. Лисий не міг уявити собі, як багато років тому все це відбувалося, але в розповіді старого все виглядало так, ніби сталося вчора. Голос його тремтів, між реченнями виникали довгі паузи.

— Дочка працювала в лікарні. Пропадала там з ранку до ночі. Якось так виходило, що коли вона поверталася додому, я саме спав. Коли я прокидався, вона спала. А потім спозарання знову бігла на роботу. Кілька днів ми не бачилися. Дружина зі мною не розмовляла — тільки приносила їсти й забирала майже все, що приносила. Я був страшенно голодний, тому дозволяв собі трошки чогось одного: то яблуко, то шматок хліба, але ніколи не їв знову те саме. Вважав, що якщо мінятиму страви, мене буде важче отруїти. Вона ображалася на мої підозри, а я, так мені здавалося, був напоготові, щоб не дати себе вбити…

Потім прийшла дочка. І я пошепки почав їй розповідати, що мати хоче мене вбити… А вона у відповідь заходилася втішати мене й переконувати, що це у мене хвороба, що насправді нічого подібного… Я їй не повірив… Я почав підозрювати і її також… І вона це зрозуміла… Вона впала мені на груди й розридалася. Пасмо волосся лягло мені на обличчя. Над усе в світі я любив її волосся — і колір, і шовк, і запах… Зараз воно нестерпно лоскотало мені ніздрі. Але я не міг поворушитися, бо відчував, що варто мені зробити хоча б один рух, і я уб'ю свою дитину. Я вирішив, що це у неї розпач від того, що їхні підступні наміри викрито…

Мабуть, старий беззвучно заплакав, бо пауза була дуже довгою. В кімнаті дзвеніла тиша. Нарешті він знову заговорив:

— За кілька хвилин дочка рвучко скочила на ноги й вибігла з кімнати. А за хвилину забігла жінка. Вона була обурена, вся червона й скуйовджена. Вона хотіла щось сказати, але не мала слів, задихалася від ненависті й зневаги…

Того ж дня я одужав. І того ж вечора довідався, що дочку вбив один із хворих у лікарні… Дружину свою я більше ніколи не бачив. Куди вона пішла, що з нею сталося… Не знаю, чому ти захворів — через стільки років, як ніхто вже й не чув про ту хворобу, — я не знаю. Може, це через той холодильний газ, може, просто тут — біля Руїни — ще літають поодинокі бактерії цієї страшної хвороби… Не знаю. Але сьогодні я зрозумів, чому я тоді одужав.

— Я теж зрозумів, — тихо промовив Лисий.

Мешканці Руїни

Вирушили рано-вранці. Трава матово світилася важкою росою, черевики змокли вже через п'ять хвилин. Попереду йшов Лисий зі ступою на рогачі, за ним Леля з арбалетом напоготові. Інженер іти з ними відмовився. По-перше, як він пояснив, мав дуже багато роботи по своєму господарству, по-друге, знову ж таки за його словами, все одно в Руїні вже нічого корисного знайти неможливо, а по-третє, небезпек там уже не так багато, щоб він був потрібен.

Лисий не міг йому не вірити, і сперечатися не став, бо хоч і довіряв тепер обом — Інженерові та Лелі — більше, ніж міг собі раніше уявити, але сказав їм усе ж таки не все. А не сказавши всього, сперечатися було важко: тут уже тільки начувайся — будь-якої миті можна ляпнути зайве слово.

Спочатку йшли Інженеровою стежиною — до струмка з чистою водою. Там наповнили баклажки й помилися — по черзі, щоб не прозівати несподівану небезпеку, та й щоб не заважати одне одному.

Далі стежки не було. Йти стало важче — раз у раз доводилося обходити звалища каміння. У цих звалищах, якщо вірити старому, чаїлося найбільше небезпек. Там мешкали отруйні змії та павуки, можна було також натрапити на собачих пацюків. Один пацюк не страшний — його можна встигнути підстрелити, але зі зграєю їм не впоратися.

Інженер (другий Інженер) попереджав, що ці тварюки вміють несподівано й високо стрибати. А перший Інженер про цих потвор навіть не згадував. Лисий ніяк не міг придумати, як називати двох старих. І той Інженер, і той. Навіть "перший — другий" не дуже підходило, бо той, що був першим у житті Лисого, насправді, схоже, виявлявся другим…

Скоро трава висохла, висохли й черевики, й мокре після купання волосся. Дерева траплялися все рідше. Вони йшли майже відкритим простором, і від цього почувалися страшенно незатишно. Для лісових людей відкритий простір — це як остання парта для відмінника. Почуття небезпеки Лисого не відвідувало, було просто страшно.

Користуватися ступою вони вирішили тільки за якихось крайніх обставин. Якщо над лісом літати було більш-менш безпечно, то тут, де небо нічим не сховане від погляду, можна привернути до себе непотрібну увагу.

Правда, Інженер казав, що зараз у Руїні майже ніхто не живе, але казав він це не дуже впевненим голосом. До того ж Лисий відчував, що після останнього свого польоту він не скоро наважиться знову залізти в ступу.

Вони зробили черговий зигзаг і з-за височенної купи каміння побачили пласкі шари зеленавого диму. Туди йти було не можна.

Власне, єдина можлива дорога вела саме до цих непорушних хмаринок. Довелося повертатися й шукати довшу, але безпечнішу дорогу. Інженер попереджав їх, що ці хмарини треба обходити десятою дорогою — до того ж обходити тихо.

Вони взагалі не розмовляли в дорозі, та й рухалися майже беззвучно — лісова звичка не тріщати гілками під ногами, ставити ногу на землю поступово й плавно, переносячи повну вагу тіла тільки тоді, коли чутлива ступня переконається, що вона стала на тверде й рівне.

Обходити довелося дуже далеко. Діти петляли серед кам'яних кучугур уже добрі півгодини, а до велетенського уламка вежі не наблизилися й на крок.

Чи не найдужче дошкуляла спека. Тут, під прямим сонячним промінням іти було в сто разів гірше, ніж у затінку прохолодних дерев. Пекло немилосердно. Капелюх зсередини геть змокрів. Лисий вкотре позаздрив людям з волоссям. Воно втримує піт на голові. Він уявляв, що й сам має густу й мокру від поту шевелюру — вона прохолодна, і в голові не так гуде від спеки. Піт збирається в волоссі й не встигає стікати в очі; з такою шевелюрою можна ходити без капелюха: сонячне проміння висушує піт раніше, ніж він проб'ється крізь рясне волосся. Брови он які вузенькі — а й вони дуже допомагають. А то ж не тільки брови…

Він озирнувся на Лелю, щоб перевірити, чи їй легше — з волоссям. Вона тут же завмерла й плавно, але швидко піднесла ложе арбалета до плеча.

Лисий усміхнувся їй, похитав головою — мовляв, я нічого, просто хотів на тебе подивитися, — й рушив далі. І не встиг він ступити двох кроків, як відчув, що живіт йому почало зводити передчуттям небезпеки. Він різко зупинився. Тут же в кількох кроках перед ним круглий сірий камінь просто на очах стиснувся, різко розправився й

обтрусився. З нього піднялася над землею зелена хмаринка й почала швидко збільшуватися.

— Назад! — крикнув Лисий. — І не дихай!

Леля миттю розвернулася й побігла. Лисому розвернутися було важче — навколо каміння, а в нього ступа на довгому рогачі. Тож він тільки перехопив рогач у праву руку, й побіг, тримаючи ступу за спиною.

Інженер казав, що спори не перелітають через кучугури, тож відбігши кроків сімдесят, вони завернули за купу каміння й зупинилися. Серце гупало — не так від втоми, як від страху. Тепер не менше трьох днів вони не знатимуть, чи встигли вдихнути спору кам'яної порхавки, чи ні.

Якось так, не змовляючись, почали кашляти й плюватися — навіть неясно, хто перший здогадався. Це нервове перекашлювання тривало досить довго. Чи вдалося викашляти спори, невідомо, але заспокоїтися вдалося. Лисий припинив кашляти перший. Він трохи подивився, як почервоніла Леля старається, надриваючись у кашлі, й засміявся. Вона завмерла на мить, а потім також розсміялася.

— Ти був такий кумедний, коли кашляв, — промовила хрипко.

Вони обоє зрозуміли: це були саме ті слова, які він хотів вимовити, і почали реготати. І чим більше сміялися, тим смішніше ставало. Аж нарешті сміх почав вщухати. Тоді Лисий навмисне двічі кашлянув, і вони знову зайшлися в реготі. Наступного разу кашлянула Леля. Лисому вже живіт зводило від сміху, та все ж не настільки, щоб він не відчув, що зводить йому живіт по-особливому — не тільки від сміху, а й від небезпеки.

Однак було пізно. Він не встиг схопити арбалета і вберегти Лелю. З-за великої безформеної брили вистрибнула такого ж сірого кольору

потвора завбільшки з собаку. Паща її була роззявлена, в ній волого блищали ряди гострих зубів. За тварюкою, мов слід комети, розпластався в повітрі довгий чорний хвіст.

Лелю вберегла мітла, яку вона несла на плечі, підтримуючи лівою рукою. Собачий пацюк напоровся очима на гостре гілляччя в кінці мітли й упав Лелі під ноги. Кігтистими передніми лапами з п'ятьма пальцями він затулив глазниці й пронизливо запищав, клацаючи зубами. Від нього до Лелиної ноги було менше, як півкроку. За мить він просто не міг не вхопити дівчинку за литку. Але цієї миті Лисий пацюкові вже не залишив. Коли смикнулася мітла, Леля втратила рівновагу й мало не впала на каміння. Тому вона ще нічого не зрозуміла й не встигла навіть розвернутися, коли в повітрі просвистіла довга шабля підземників, і пацюча голова підскоком покотилася, мов велетенська шишка, по землі.

Розвернутися Лелі так і не вдалося. Лисий почув, як дзенькнула тятива її арбалета й ще один собачий пацюк заверещав за його спиною. Сам Лисий дістати арбалет не встиг. Він шалено розмахував шаблею, ледь встигаючи рубати нападників.

— У ступу! — крикнув він Лелі.

Однак вона не послухалася.

Пацюки припинили безладно стрибати, стояли навколо, роняючи слину, й переводили скляні погляди зі своїх забитих родичів на хлопця й дівчинку. Лисий нарешті вихопив з-за спини арбалет, але зарядити його не міг, бо в правій руці тримав шаблю і відпустити її не можна було навіть на мить.

Живих пацюків лишалося з півтора десятки. Дуже багато. Звісно, якби вони й далі по черзі стрибали на дітей, ті встигали б відбиватися. Але звірюки дуже по-різному попискували, й Лисий зрозумів, що вони обговорюють план узгодженого нападу.

Леля, як він почув, кинула арбалета і вихопила палаш. Стоячи спиною до спини Лисого, вона тримала в лівій руці мітлу, а в правій клинок.

— Лізь у ступу, — тихо повторив Лисий.

— Не встигну, — ледь чутно відповіла вона.

Мабуть, у цьому була рація. Ступа не така висока, щоб пацюки не могли доскочити до дівчинки. При тому Лисий залишиться зі звірюками сам на сам. За логікою, все було правильно, але хлопець не міг зараз міркувати логічно. Він знав одне: Леля не повинна постраждати.

Споряджаючи їх у дорогу, Інженер попереджав і про гриби, що випускають хмару спорів, і про собачих пацюків, однак він, схоже, й сам не уявляв, скільки тут цього добра. Втім, подумав Лисий, тут є й їхня вина: менше треба було кашляти й реготати. Мабуть, поскликали пацюків зі всієї Руїни. Інженер казав, що пацюки організовані й безстрашні. Бояться вони тільки грибів і гадюк. Грибів Лисий і сам тепер боявся. Уявив, як спори проростають усередині людини, й здригнувся.

— Що? — спитала Леля.

— Гадюку б нам, — мрійливо промовив Лисий.

Один з пацюків двічі пронизливо пискнув, і одразу дві тварюки стрибнули на Лисого. Втім, це було не зовсім одночасно, що й дало хлопцеві змогу встигнути одного зарубати, а другого в останню мить перекинути вістрям шаблі не тільки через себе, а й через Лелю.

— Ти в порядку? — тихо спитав він Лелю.

— Так, — відповіла вона. — Вони стрибали одночасно. Я одного збила палашем на другого.

Пацюки перелаштовували свою лаву. Головний щось їм уривчасто пищав, а вони спритно перескакували з каменя на камінь, навіть не дивлячись собі під ноги, не зводячи круглих чорних голодних очей з Лисого й Лелі, створюючи півколо; але це півколо було якимось неповним, скособоченим — власне, воно таки було півколом, а не колом. Зліва воно виявлялося незавершеним — жодного пацюка. Займаючи місця тих, що вже загинули, пацюки навпаки — зміщувалися праворуч. Чому? Щось тут не так. Може, там готується якась пастка? Може, вони намагаються відтіснити нас туди? — подумав Лисий.

Леля, як завжди, ніби прочитала його думки.

— Вони бояться ступи, — тихо промовила вона. — Тому справа їх немає.

Чому справа, коли зліва, подумав Лисий. І тут же зрозумів, що раз вони стоять спиною одне до одного, то Лелин правий бік — біля ступи, як і його лівий бік. А це означало, що їй захищатися важче — адже палаш у неї в правій руці, а нападають на неї весь час зліва.

Тепер ясно, чому на них не напали, поки вони сміялися — у Лисого за спиною була ступа, а у Лелі — мітла. Зрештою, перший напад стався там, де була мітла. Вона захистила, але стало зрозуміло, що її пацюки бояться значно менше, ніж ступи.

Після падіння Лелі мітла валялася під ногами. Лисий, не втрачаючи з виду пацюків, повільно нахилився, поклав на землю арбалет і взяв мітлу.

— Тримай, — передав він її Лелі. — Вона захищає.

— Знаю, — відповіла дівчинка. — Хай буде у тебе.

— Ні, візьми в ліву руку. Швидше!

І щойно Леля забрала у нього мітлу, знову двічі командним голосом прокричав той самий пацюк, що й раніше. Цього разу на Лисого полетіло одразу троє тварюк.

Він страшенно ризикував. Якщо не встигне, один із трьох пацюків ввіп'ється зубами в нього або — ще гірше — Лелі в потилицю. Але часу на роздуми не було. Просто стояти й чекати наступної атаки — безглуздо й безнадійно.

Лисий різко нахилився, підхопив лівою рукою рогач і швидко, але плавно, щоб не перекинути ступу й не скинути її з рогача, розвернув усю конструкцію назустріч звірам. Одразу двоє пацюків врізалося в ступу, а третього він зловив на шаблю. Ті двоє заверещали, наче потрапили в вогонь, упали на землю й боком, скиглячи й шкандибаючи, кинулися навтьоки. Решта пацюків також не на жарт перелякалися. Вони дружно вискнули й відскочили назад, ніби чекали, що ступа далі полетить на них. Навіть вожак відскочив на півметра.

Але найгірша доля чекала на одного з тих пацюків, що стрибнули на Лелю. Не знаючи, що задумав Лисий, вона повторила його нещодавній прийом. Хлопець цього не бачив, але, схоже, вона палашем перекинула через себе одного з нападників. Той пролетів над головою Лисого і впав прямо в ступу.

Ступа шалено затіпалася й засмикалася. Лисий не відчував ваги пацюка, але ступа, схоже, не просто відчувала, а з останніх сил обурювалася. Було враження, що якби не рогач, вона б зараз полетіла світ за очі.

Однак вона не полетіла. Вона різко смикнулася вниз, аж Лисий ледь утримав рогач у руці, а потім відразу вгору, і знову вниз. Обвуглений, аж чорний клубок вилетів з неї й гепнувся на землю просто перед вожаком пацюків. У того дибки стала сіра щетина й хвіст задрався до неба. Потім

головний собачий пацюк панічно заверещав і кинувся тікати. За ним з очманілим лементом понеслася решта зграї.

Лишилися тільки тіла забитих раніше пацюків і безформне обвуглене утворення, яке ще билося в конвульсіях, але пацюка вже ніяк не нагадувало.

Ступа на рогачі нервово тремтіла й зрідка невпевнено смикалася.

З різних боків до поля бою злетілося кілька величезних круків. Вони повсідалися осторонь на каміння й терпляче чекали: чи заберуть люди з собою свіжозабите м'ясо, чи, може, і їм щось залишиться.

Дожити треба

— Давай нахилимо ступу, — промовила Леля. Вона залила водою хустинку й заходилася ретельно витирати стінки й дно ступи, примовляючи: "Бідненька моя, таке знущання... Ти у нас розумашечка... Ти наша рятівниця... Бач, ми про тебе й не знали, що ти така помічниця... Ти така гарна тваринка"...

Це справді виглядало так, ніби вона пестить кошеня. Ступа завмерла й покірливо приймала Лелине піклування. Лисому навіть почулося муркотіння.

Сонце перевалило за полудень. А вони ще й півдороги до вежі не подолали. А від вежі ще йти та йти.

Незважаючи на гидотні трупи собачих пацюків під ногами, Лисий відчув, що зголоднів. Схоже, перша спроба дістатися до схованки, залишеної старим Інженером, зазнавала невдачі. Можна, звісно, спробувати йти далі, а потім заночувати в Руїні й рухатися знову, однак перші півдня перебування тут зовсім не надихали хлопця на такий нічліг.

Треба йти з цього місця, проте Леля все ніяк не могла натішитися миттям ступи. Вже всю воду зі своєї баклажки вихлюпала. А в баклажці Лисого води було тільки наполовину.

Круки сиділи з байдужим виглядом, реагуючи лиш на приліт нового родича. Втім, відчувалося, що їхній терпець на межі. Ось один із них ліниво змахнув крилами, злетів у повітря, облетів коло й приземлився. Але вже не на те саме місце, а на добрих півтора кроки ближче.

Усе ж таки Лисий не підганяв Лелю. Він також узявся до діла: спершу шаблею добивав пацюків, підозрюючи, що вони можуть іще бути небезпечними, а потім повисмикував з їхніх тіл стріли, повитирав їх об порох і повкладав до колчана.

Леля нарешті закінчила виховувати своє майно. Вони з Лисим поставили ступу вертикально, вправили рогач у гнізда й готові були рушити. Лишалося тільки визначити, куди саме.

Дівчинка несміливо подивилася хлопцеві в очі. Всі її думки й вагання він зрозумів одразу й промовив:

— Вертаємося.

В очах її промайнуло полегшення, але вона все одно спитала:

— Ти впевнений?

Лисий розсміявся. Вона підхопила сміх, але раптом вони дружно урвали його й насторожено роззирнулися. Все було гаразд, однак спогади про недавні пригоди вимагали більше не піддаватися сміхові.

Попереду Лисий — зі ступою на рогачі в лівій руці та арбалетом у правій, позаду Леля з арбалетом і мітлою.

За півгодини їм трапилася простора галявина, на якій здавалося безпечно. До найближчих дерев було ще дуже далеко, тож вирішили зупинитися й пообідати. Дістали з торби Лисого наготований Інженером пакуночок. Там були огірки й шинка з хлібом. Старий сам випікав хліб. Як він казав, випікати не важко — важко виростити пшеницю.

Раніше, коли багато людей ходило до Руїни, це було просто неможливо — стільки голодних! Зерно з'їдали просто на ниві. Йому ледь удавалося зібрати стільки ж, скільки посіяв. І так із року в рік.

— Навіщо ж ви сіяли? — поцікавився Лисий.

— Якби не сіяв тоді, то й зараз хліба не було б, — усміхнувся Інженер.

Шинку він також робив сам. Вона висіла на гаках у підвалі. Смак мала дивовижний, ні з чим його порівняти неможливо. Інженер пояснював, що це завдяки солі, якої він свого часу дуже багато наносив з Руїни. (Ото б Марічці дати скуштувати! Тоді б вона, можливо, зрозуміла, що таке солона вода і що таке море.) Зараз уже солі в Руїні не знайти. А тоді ще можна було.

Втім, це було досить небезпечно. Хоча тоді й не було собачих пацюків — тільки звичайні, не було й кам'яних грибів. Але було стільки мародерів, що пройти з мішком через місто рідко кому вдавалося. А ще — хворі. Вони в кожному перехожому бачили свого можливого вбивцю й тому намагалися вбити першими.

— Лихі часи були… — гірко зітхнув Інженер. Лисий і Леля його не перебивали. Для старого то справді були лихі часи.

Правда, чим зараз вони кращі?

Чи — як для кого?

Чому Інженер — один, а живе в спокої та статках, а односельці Лисого стільки працюють, живуть гуртом, а води в них немає, і гинуть вони одне за одним. Та й те: чи доживуть до власної смерті? Чи буде з ними, як з Лелиними батьками й односельцями? Зрозуміло, що вони самі винні: забруднили річку, то тепер і пожинають те, що посіяли.

Лисий мусить їх урятувати! Коли він врятує своє село і виросте сам, у нього також будуть діти. Вони житимуть не так. Вони житимуть, як старий Інженер. Другий Інженер, сам себе виправив Лисий. І тут же злякався. Виходило так, що той Інженер, який його виховав, виростив, навчив читати, навчив усього, що він умів… Виходило страшно. Адже якщо його Інженер жив не так, то і його, Лисого, він навчив не так жити. Взагалі не того навчив?!

Шматок шинки застряг хлопцеві в горлі.

— Що з тобою? — злякано спитала Леля.

Він помовчав, прожовуючи шинку, і відповів:

— Я думаю про тих людей, які жили раніше. Невже вони не розуміли, що занадто багато взяли від землі й надто мало їй повертають?

Леля не відповіла, і Лисий вів далі:

— Вони ж не могли не розуміти, що колись ці борги доведеться віддавати. Як же вони могли й далі так жити? От ти сказала, що вони брали в борг у своїх дітей…

— Це не я, це мій батько так казав.

— Ну, все одно. От вони жили в цьому величезному селі — Інженер називає його містом. Йому ж немає ні кінця, ні краю. Страшно навіть подумати, скільки людей тут жило. Вони щось їли, пили воду, їздили на

велетенських залізних санчатах, такі височенні башти з заліза будували — ще й незрозуміло навіщо… Вони що, не могли зупинитися? Вони не хотіли зупинитися?..

— Я думаю, вони вважали, що й на них, і на їхніх дітей усього ще вистачить, — Лелина відповідь була невпевненою і непереконливою.

— А на нас?! Чи ми не їхні діти? Але Бог із ними, як каже Інженер. А ми? А наші батьки? Вони ж уже все знали! Вони ж знали, що ми повинні повернути борги. Якщо ми не повернемо, то потім нашим дітям… — Лисий затнувся й зашарівся. — Марічці, Івасеві… Їм же залишиться ще менше!!

Леля мовчала.

— От ми, — Лисий не міг зупинитися ставити запитання, на які ні в нього, ні в неї не було відповідей. — Ми в нашому селі… Ми ж самі знищили струмок — отруїли його своїм сміттям. Тепер усі хворіють і помирають. І єдина надія тепер на мене — на те, що я принесу з Руїни. А якби не було Руїни?

— Може, якби не було Руїни, то й вода була б питна, — озвалася Леля.

— Це зрозуміло, я не про це, — Лисий послав до рота останній шматок шинки з хлібом. — Я не про це… Не знаю, як тобі пояснити… От дивись. Чому загинули древні люди? Бо намагалися зробити собі легким життя, а заради цього все нищили навколо — правильно?

Леля кивнула.

— Ми в своєму селі гинемо, бо знищили струмок. Те ж саме, правильно? І вже ж начебто навчитися мусили! Ні — знищили. А тепер виправляти лихо будемо знову ж тим самим шляхом.

— Яким тим самим?

— Ну, тим же, що й древні люди. Інженер посилає мене до Руїни принести те, що очищає воду. Він сам колись приніс цілу торбу. Але скінчилося. Тепер я принесу торбу. І ця скінчиться. Розумієш?

— Ні, — просто відповіла Леля. — А шо це таке?

— Та яке це має значення!

— Не хочеш — не кажи, — Леля стенула плечима й удала, що не образилася.

— При чому тут "не хочеш"! — Лисий дедалі більше дратувався. — Просто я зараз почну тобі пояснювати, що то таке, й забуду про те, що говорив раніше. Потім поясню.

— А! — тепер уже дівчинка не приховувала образи. — Зрозуміло. Це я вже знаю. Ти мені вже таке обіцяв. Я тоді, здаєцця, повірила…

Лисий збився з думки й замовк. Справді — він обдурив її. І сам собі в цьому вже зізнавався. Треба їй усе сказати. Чого від неї критися? Не чужа ж! Усе одно він забере її з собою — до свого села. Бо сам — без неї — він там жити вже не зможе. А їй і йти нікуди — тільки з ним.

— Лелю, не ображайся, — несміло промовив він.

— А я й не ображаюся, — спалахнула вона, мов сухе листя. — Чого мені ображатися? Хто я тобі така, шоб іше й ображатися могла?..

Лисий подумав і зрозумів, що й сам не знає, хто вона йому така. Але ображатися на нього вона мала повне право — це він усвідомлював.

— Я не знаю, хто ти мені така, — дуже тихо промовив він. — Як виростемо — одружимося…

Запала мовчанка, а потім Леля сердито кинула:

— Дожити треба. — Вона роззирнулася навколо — звалища сірого каміння, високі іржаві цурупалки там і тут, незбагненного розміру уламок залізної вежі на обрії… Леля презирливо додала: — Як же! Тут виростеш!

Руїна не відпускає

Зворотній шлях забрав значно більше часу, ніж очікували. Двічі зустрічали кам'яні порхавки й доводилося тікати від зеленавих хмаринок спорів. Цей лабіринт здавався безкінечним, а натрапити на свій вранішній шлях не вдавалося. Вони добре знали напрямок — як іти до Інженерової хатини, але дотримуватися цього напрямку було дуже нелегко.

Лисий рухався, мов уві сні, його все не відпускали сумні думки. Навіть не в тому річ, що подолати необхідну відстань через Руїну не вдалося з першого разу. До цього якраз він був готовий. Але сумніви в правоті його Інженера дуже збентежили хлопця. Під знаком Інженерових настанов минуло все його життя. І тепер виходило так, що прожив він його нібито неправильно.

Коли вони втретє мало не ввійшли в зелену хмаринку, Леля не витримала. Відбігши на безпечну відстань і віддихавшись, вона сказала:

— Тепер я піду попереду. Бо ти якийсь сьогодні дерев'яний.

Лисий відчував, що це правда, тому й не заперечував. Тільки висловив припущення:

— Знаєш, мені здається, вони викидають хмаринки саме тоді, коли ми наближаємося…

— Дуже глибоке спостереження! — Леля все ще була лиха на нього.

— Глибоке, — погодився Лисий. — Очей у них немає. А це означає, що вони нас чують.

— Як це?

— Ну, чують наші кроки. Як хробаки. Візьми кілька камінців і кидай подалі перед собою. Побачимо, що вийде.

Просто дивовижно, що вранці їм пощастило так далеко пройти без зустрічей з грибами! Їх було повно. Вони, схоже, перекрили всі доріжки між нагромадженнями каміння. Однак ідея з киданням камінців виявилася продуктивною. Ці камінці не лише зберегли їм чимало сил — не довелося панічно тікати, бо виявляли небезпеку заздалегідь, — а й врятувало їх від засідки.

Очевидно, пацюки чекали на них давно. Мабуть, підкрадалися нечутно, без високих стрибків, бо на них гриб не зреагував. Коли ж Леля кинула чергового камінця, сіра каменюка вистрілила зеленавою хмаринкою просто посеред зграї. Розлігся розпачливий вереск, і тільки чорні хвости замайоріли, мов пошматовані прапори розбитого війська.

І знову плутаний лабіринт, із якого, здавалося, немає виходу. Руїна ніби заманила їх, а тепер відмовлялася відпускати, ніби полонила їх. Сонце хилилося до далекого лісу, а вони до того лісу все не могли дістатися. І тільки коли над верхівками дерев лишався невеличкий рожево-червоний серпик, Лисий помітив під ногами людські сліди.

— Поглянь, — кинув він Лелі.

— Нарешті! — Вона полегшено зітхнула. — Наші сліди.

Далі рухатися стало легше, і вони розслабилися, почали перемовлятися, Леля все рідше кидала вперед камінці, тож вони мало не поплатилися за свою безтурботність.

Гриб був малесенький — не більший за яблуко; мабуть, щойно виткнувся з землі. Він довго думав, порхати чи ні, тож випустив хмаринку, коли мандрівники були від нього за якихось три-чотири кроки.

Це сталося так несподівано, що вони на якусь мить просто остовпіли. Леля, яка йшла попереду, кинулася бігти назад, наштовхнулася на Лисого — обоє ледве встояли на ногах, але рогач випорснув з рук Лисого, і ступа, гепнувшись на землю, покотилася й зупинилася в кількох кроках від них. Добре, що вона покотилася не в бік хмари, але все одно це було погано, оскільки вона перегородила стежину.

Вони по черзі перескочили через ступу й тут завмерли, затиснуті одразу двома небезпеками. Перед ними, повільно хитаючи маленькою голівкою, сиділа сіра, майже непомітна на тлі пороху й каміння, змія.

У правій руці Лисий тримав шаблю, тож відтяти гадюці голову йому було неважко. Він у своєму житті робив це сто разів. Але то було раніше — до пригоди з бабою Ягою в Інженеровій хаті. Тепер він стояв з шаблею напоготові, дивився на змію й не міг зважитися на удар.

Леля з-під його руки штрикнула мітлою в напрямку гадюки. Це було дуже ризиковано — змія могла вивернутися й кинутися на Лисого, від якого її відділяло не більше кроку. Могла й укусити мітлу — і не відомо, чим це могло закінчитися.

Однак задум виявився плідним. Змія смикнулася всім тілом і швидко поплазувала геть, щомиті озираючись. За хвилину вона зникла між камінням.

Діти також мусили озирнутися, щоб вирішити, що робити далі. Треба сказати, що втрапили вони цього разу в халепу ще ту. Ступа лежала на боці, а рогач валявся в поросі в кількох кроках від неї. Над самим рогачем плавала в повітрі зеленава хмаринка. Не могло бути й мови про те, щоб до рогача якось наблизитися. Без нього вони могли підняти один край і поставити ступу рівно, але нести її…

Сонце вже сіло за ліс. Скоро впадуть сутінки, а там і ніч. Як її перебути тут — у Руїні, діти намагалися не думати. Кинути ступу, яка стільки разів виручала їх, такого виходу з ситуації вони не допускали.

— Хоч би який вітерець подув, — помріяла Леля.

— Не треба — ще невідомо, куди він подує і що принесе, — не погодився Лисий.

— Гаразд, не викликатиму вітру.

Якщо вдвох добряче подути на хмарину, міркував Лисий, то спори почнуть крутитися. Частина справді відлетить, а інша — може й наблизитися. А після цього ж доведеться знову набирати повітря в легені. І кашляти. Чекати — також безглуздо. Ми не знаємо, як довго ці спори зберігають свою силу. Скоро ніч. Що вони роблять уночі, ми також не знаємо. От якби дощ пішов…

Лисий потрусив баклажку. Ще добра половина заповнена водою. Він набрав повні груди повітря, потім води в рота, ступив кілька кроків уперед і з силою, дрібними бризками, видув воду в напрямку хмарини. А потім швидко відбіг до Лелі. На мить у повітрі з'явилася веселка, після чого значна частина спорів повільно опустилася на землю.

— Як ти здогадався!? — радісно вигукнула Леля.

Лисий не відповів, бо знову набрав води в рота.

Коли в баклажці вже було порожньо, хмаринка зникла. Це, звісно, не означало, що в повітрі немає спорів кам'яної порхавки, однак їх принаймні не видно.

Лисий зняв сорочку, зав'язав нею обличчя — тільки очі визирали з-під капелюха — й швидко рушив до рогача. Він ішов пригнувшись, обережно, майже нечутно ступаючи на стежку. Чому пригнувшись, мабуть, і сам собі не зміг би пояснити. Та Леля й не питала нічого. Серце її завмерло, вона зачаєно чекала його повернення.

Нарешті, підхопивши рогач, Лисий, задкуючи, підійшов до ступи. Удвох вони поставили її на-попа. Хлопець приладнав рогача, й діти рушили у зворотньому напрямку. Треба знову шукати обхідний шлях...

Рятівники

Хатинку Інженера вони знайшли мало не навпомацки. Стояла вже глупа ніч, крони дерев не пропускали місячного світла. Якби не витоптана старим стежка, то, мабуть, так і ночували б на дереві, як їм це вже доводилося робити раніше.

Інженер не спав. Він сидів за столом і щось малював на великому клапті березової кори рівненькою загостреною паличкою. Свічка, що стояла перед ним, виявилася тим рятівним вогником, який допоміг дітям на останньому відтинку їхнього шляху — вузеньку щілинку світла між віконницями вони помітили тоді, коли вже добрі півгодини блукали навколо хати.

Коли діти відчинили двері, Інженер згорнув бересту і поклав її на поличку при стіні. Очевидно, наслідки походу були написані на обличчях

Лисого і Лелі, бо старий ні про що їх не розпитував. Мовчки вийшов і за кілька хвилин повернувся з глиняними мисниками, повними їжі.

Вони накинулися на харчі й миттю спорожнили посуд. Тільки після цього, сьорбаючи м'ятний чай, помалу розговорилися й розповіли йому про всі деталі своєї мандрівки до Руїни.

— Ну, що ж… — нарешті промовив він задумливо. — Слава Богу, вцілили… Отже, Руїна закрилася від людей остаточно. Вони ще, звичайно, ходитимуть туди, сподіваючись хоч щось винести… Але вже, скоріше за все, ніхто не повернеться… Вам іще пощастило… Не все побачили…

— Чого ми не побачили? — стрепенувся вже було розімлілий від їжі Лисий.

— Не знаю, — тихо сказав Інженер. — Але щось же там мусить водитися. Чимось же ті пацюки харчуються… Коли людей немає… І що ж ти думаєш тепер робити? — звернувся він до Лисого.

Якби ж то знаття, що тепер робити! Інженер чимось нагадав йому малу Марічку — та теж уміла так спитати, що очевидні речі раптом ставали складними й незбагненними. Лисий не був готовий до такого прямого й головного запитання. Він хвилину подумав, а потім вирішив просто все розповісти — від самого початку.

Він говорив довго, трохи плутано — так завжди буває, коли треба багато розповісти й до ладу не знаєш, із чого почати.

Його не перебивали, не ставили запитань. Тільки одного разу Інженер мовчки підвівся й запалив нову свічку, коли попередня вже перетворилася на химерну жабу з воску.

Лисий спочатку розповідав про те, чого й сам не пам'ятав, а знав від батьків та Інженера — про річечку, майже струмок, із якого вони багато років брали воду; про те, яким великим і щасливим було їхнє село; про звалище за пагорбом, куди скидали сміття; про зливу, яка розмила береги річечки; про те, як дорослі кілька тижнів чистили русло; про Сміхача, який від кількаденного стояння в крижаній воді захворів і помер; про собаку Кирпатого, якому після очищення струмка давали куштувати воду, і про те, як собака відмовлявся її пити, як він винувато підгортав хвоста й ховався під стіл; про те, як люди почали чорніти й помирати, про свою сестру, якій не було ще й трьох років, а вона вже стала такого кольору, як мул на дні річки; про те, як люди ходили до іншого струмка, дорога до якого тривала понад три години, а назад — більше п'яти годин, бо несли на собі відра й міхури з водою; і знову про собаку, який спершу пив принесену здалеку воду, а потім почав відмовлятися; про те, як померла мама; про те, як з усіх хлопців та чоловіків обрали двох — його й Довгоногого, щоб готувати до походу в Руїну, бо тільки там є те, що очищає воду; про те, як Довгоногий необачно кинувся на небезпечну галявину й його за мить строщили саранці; про те, як він, Лисий, учився читати й прочитав ветху книгу про Робінзона, що майже розсипалася в руках, аж треба було навіть улітку надівати рукавички, коли брався за неї, і ніхто в селі не знав, що він готується до походу, всі вірили, що він просто ходить далеко в ліс на пошуки нового місця — для переселення; про криницю, яку вони з дітьми надибали неподалік хатки баби Яги, але переселятися до неї безглуздо: по-перше, дуже далеко, село не дійде, а по-друге, там зовсім близько лігво вовкулаків, от якби самому навчитися викопати таку криницю; про шлях вовкулаків і про Руїну — вони були такі подібні, хоча й дуже різні; про Лелиного батька, якого він ніколи не бачив, але зрозумів з дівчинкових розповідей щось таке, що відрізняло цього чоловіка від людей з його села; про те, що люди з різних сіл не повинні жити кожен сам по собі, що вони ж могли б стільки навчитися одне в одного — якби, наприклад, його батько був знайомий з Лелиним, то, може, й річечку свою вони не занапастили б; про підземників, які ставилися до інших людей як хробаки до своїх родичів, що хробак на те й розраховує, щоб люди втратили відчуття напрямку — він рухає тінь і

збиває людину з пантелику; про те, що він думав у Руїні минулого дня — що треба виживати самим, не покладаючись на те, що, можливо, ще лишилося в Руїні, бо Руїна — це минуле, погане минуле, помилкове минуле, люди не повинні бути хробаками й не повинні бути вовкулаками; і ще про те, що він не знає, як бути далі…

Він говорив, і сам відчував, що в його розповіді більше запитань, ніж відповідей, усвідомлював, що виглядає безпорадним, малим і дурним, але навіть найгірших рис своєї вдачі приховувати від Лелі не міг — вважав, що це нечесно, адже вони вже майже домовилися одружитися, коли виростуть. А щодо Інженера — Лисий був у його присутності спокійний і впевнений, він знав, що може довіряти цій людині не менше, ніж іншому Інженерові — тому, котрий вирядив його в цю мандрівку.

Лисий говорив і усвідомлював, що порушує останню й найсуворішу заборону старого Інженера. Це було жахливо, однак він уже порушив стільки заборон… Усі!

Тільки дві речі лишилися несказаними — він не назвав Інженера й не зізнався про заборони, з якими той вирядив його в путь: не розмовляти з іншими людьми й обходити їх десятою дорогою, якщо цього не уникнути, то не повідомляти про мету своєї подорожі, нікого не брати з собою і нікому не зізнаватися в своєму вмінні чути небезпеку.

Коли він закінчив розповідь і замовк, дід, що сидів перед ним за столом, здавалося, був надзвичайно втішений. Він дивився на Лисого, як колись дивився батько: губи суворо стиснуті, а в очах — радість.

— Мабуть, треба ще випити чаю, — зрештою промовив він. — Ви як? Будете?

Діти кивнули. Інженер вийшов з кімнати.

Поки він порався, Леля не промовила до Лисого й слова, однак він розумів, про що вона думала: вона співчувала. Леля, як ніхто, знала, якими зусиллями оплачено його шлях до Руїни, як багато сподівань він і всі його односельці покладали на його повернення. Схоже, вона тільки тепер усвідомила, що до Руїни вони більше не підуть і що вся небезпечна, виснажлива й жахлива мандрівка — провалилася. Мабуть, вона думала про те, з якими очима Лисий повернеться до свого села. Принаймні він вважав, що вона про все це думає.

Лисий простягнув до неї руку, й вона міцно стиснула її.

Стиха рипнули двері. Увійшов Інженер з тацею, на якій стояли три глиняні чашки. Чай у них був дуже гарячий — Лисий такого пити не міг. Інженер міг. Він сьорбнув чаю, поставив на стіл чашку й весело промовив:

— Ти, хлопче, зруйнував усі мої розрахунки. І обманув усі сподівання.

Лисий не знав, що Інженер на нього розраховував і сподівався, але в цілому ці слова були правдою. Справді зруйнував і справді обманув.

Інженер знову ковтнув гарячущого чаю і повів далі:

— Сотні років я живу тут один. Буває, з горобцями розмовляю, щоб не забути слова. І завжди обговорюю з ними одну й ту саму тему: що далі? Що буде з людством? Чи це його закономірний занепад, чи знайдеться щось або хтось, хто врятує людей — не окремо ту чи цю людину, а людей як біологічний вид.

Лисий тут же повернув голову до Лелі, чекаючи на запитання. Але вона, хоч і так само, як він, слова "біологічний" не зрозуміла, та не перебивала.

— Довгий час я самонадіяно вірив, що мені збережено життя саме для того, щоб я знайшов головну відповідь, правильний шлях і подарував його людям. Як же, думав я, письменник, еліта суспільства… Звичайно, я помилявся. Власне, в глибині душі я знав, що я — не та людина. Але знав також і те, що іншого такого носія знань, знавця літер нарешті — більше на землі немає. Часом до мене прибивалися якісь люди, яких я навчав читати. Потім їх ставало все менше й менше, і вони вже не хотіли вивчати того, що їм ніколи в житті не знадобиться. Як я тепер розумію, тільки один із моїх учнів не просто поніс із собою це вміння, а навчив іще одну людину…

— Двох, — поправив його Лисий. — Але один загинув. Я розповідав вам.

— Прудконогий? — згадав Інженер.

— Довгоногий.

— Так, Довгоногий. Вибач. Це було завбачливо — навчити одразу двох. Але чому не всіх?

Лисий не мав відповіді на це запитання.

— І навіщо було це робити так таємно?

І цього хлопець не розумів — навіть зараз. А тоді просто погоджувався, що раз Інженер вважає, що так мусить бути, то мусить бути так.

— Але дарма… — старий повернувся до своїх міркувань. — Згодом я зрозумів, що вміння читати, взагалі письмо — це те, що люди повинні врятувати, а не те, що може врятувати людей зараз. Потім — так, але не сьогодні. Потім… Я думаю, коли з'явиться перша книга нового світу, це означатиме, що людство відродилося. Однак до того ще далеко. Спершу

треба навчитися жити в цьому світі, не руйнуючи його остаточно… І не руйнуючи себе… Словом, я зрозумів, що не письмо врятує людство. А якщо не письмо, то й не письменник. Тобто не я… З цим нелегко було змиритися. Це означало, що я не маю ніякого призначення… Що я живу не для інших, а… Словом, я вирішив, що моє безкінечне життя — це така кара за мої страшні гріхи… За моїх рідних… Я жив і сподівався, що помру, коли біль почне вщухати…

— Але ж ви не винні! — перебила його Леля. — То ж була хвороба!

— У тебе золоте серце, доню, — голос Інженера став хрипкуватим. — Ти вмієш прощати… Бережи її, — звернувся він до Лисого.

Хлопець зрозумів натяк і відчув, що червоніє. Він насилу подавив бажання простягти руку й доторкнутися до Лелиної руки. Навіть подивитися їй в очі не наважився. Щоб якось опанувати себе, Лисий взявся за кружку з чаєм і краєм ока помітив, що те ж саме зробила Леля. Це вийшло у них так одночасно й узгоджено, що він мимоволі усміхнувся й тут же почув лукавий дзвіночок її сміху. Лисий теж пирхнув. Тепер уже він подивився на Лелю, зустрів її веселий погляд, і вони засміялися вдвох, ніби змовники.

Це геть збентежило Інженера. Він, очевидно, подумав, що сміються з нього.

— Не знаю, що я такого смішного сказав… — почав він здивовано.

Ця фраза не мала ніякого відношення до причини їхнього сміху, тож викликала ще більший вибух реготу. За хвилину до них приєднався й хрипкуватий сміх Інженера. Втім, Лисому здавалося, що причини їхнього сміху він не зрозумів і сміявся з чогось свого. Або просто за компанію. Хлопець згадав, як вони реготали сьогодні в Руїні, і подумав, що сміх — заразний. І тут же подумав, що такий сміх до добра не доводить.

Він опанував себе, припинив сміятися й промовив:

— Вибачте, ми не з вас сміялися. Це з нами таке трапляється. Раптом починаємо сміятися й не можемо зупинитися, поки біда не прийде. Сьогодні в Руїні мало не поплатилися за регіт.

— Я й не ображаюся, — відповів Інженер. — Це дуже добре, дуже добре. Ви весь час підтверджуєте мої здогадки.

— Які здогадки? — Лисому не терпілося. — Ви ж сьогодні казали, що ми обманули ваші сподівання.

— Ну, це було ще вчора. Скоро ранок. Скоро ранок… Але забігати наперед не будемо. На чому я зупинився?.. Так, на тому, як до мене дійшло, що коли й з'явиться людина, яка може почати відродження, то ця людина — не я. Я багато думав про те, якою саме повинна бути ця людина: розумною, досвідченою, порядною, сміливою, відданою іншим, незалежною в судженнях… І ще я думав так: людство взагалі може вижити й відродитися лише за однієї умови. Це якщо в людей виробляться нові якості. Я не знав які, але переконаний був, та й зараз переконаний, що вони повинні з'явитися. Світ змінився дуже. Ніяких вовкулаків чи їдючих жаб іще триста років тому не існувало, про русалок і лішаків лише в казках розповідали, гриби були їстивні, вода в річках була питною, а пацюки були менші за котів… Усе було не так. І все змінилося — дуже швидко, якщо порівнювати цей період з історією людства. Тільки люди не змінилися. А вони тисячоліттями навчалися жити зовсім в інших умовах… Розумієте, про що я кажу?

— Ми не знаємо, якими були люди триста років тому, — невпевнено відповіла Леля.

А Лисому здавалося, він розуміє.

— Зрештою, це не має значення, які були люди тоді — такі самісінькі були. Оце має значення. В тому й справа, що вони були такими ж, як і зараз. А світ за цей час змінився. Розумієш?

Леля кивнула.

— Тому я й думав, що людина повинна виробити в собі якісь нові здібності, щось таке, чого ми — люди попередньої епохи — не вміли. Коли я почув від Лелі, що ти вмієш відчувати небезпеку, я дуже схвилювався. Це було всупереч моїм очікуванням — адже ви обоє такі молоді, життєвого досвіду у вас так мало. І все ж... Невже, подумав я. Невже? Вас одразу двоє — і обоє вмієте таке, чого не вміли ми...

— Але я не вмію так, як Лесик, — втрутилася Леля.

— Звичайно! Звичайно, не вмієш! Але ти вмієш те, чого не вміє він. І я не вмію — і ніколи не навчуся.

— Що ж я такого вмію? — Леля навіть підвелася з-за столу.

— Літати. Взагалі користуватися магічним причандаллям: ступою, мітлою, чим там іще?..

— Але це всі вміють! — Леля ніяк не могла заспокоїтися. — Навіть Марічка!

— Я не знаю Марічки, — стояв на своєму Інженер. — Якщо це так, то це ще краще, ніж я думав. Бо це означає, що ви вже інші, що ви — те саме нове покоління, яке здатне врятувати людство...

— Ні, — не погодилася Леля. — Лесик також уміє літати.

— Далеко? — засміявся Інженер. — Він от нещодавно злітав. Пригадую це приземлення.

— Ви хочете сказати, що ступа навмисне посадила його на ту діжку з холодом?!

Лисий пригадав, що справді не він визначав, куди сідати. Ступа не схотіла більше бути в небі й майже упала на землю. І тоді ще щось страшно тріснуло під ними, а він подумав, чи не ступа, бува. І ще він згадав, що коли в тих страшних пісках, де здибав хробака, він викинув мітлу, то потім з'ясувалося, що мітла прилетіла до Лелі.

— Справді, — промовив він. — Тоді в пісках мітла полетіла не до баби Яги, а до тебе…

Леля сіла. Обличчя її мало розгублений і недовірливий вигляд, але відповісти було нічого.

— От бачиш! — Інженер загасив недопалок свічі, бо в хаті вже й так було досить світло.

Ніч минула. Скоро зійде сонце.

Прощання

Вони відсипалися майже цілий день. А потім знову сиділи з Інженером — спершу на ґанку, а потім, як і вчора, за столом. Їм необхідно було стільки всього обговорити!..

Йому було б значно легше, якби Інженер сказав, що людина, яка може їх усіх врятувати, живе в центрі Руїни. Тоді б він знав, що робити. Це було б складне, але зрозуміле завдання.

Тепер його не залишала страшна думка: як він повернеться до села? З якими очима? Що він скаже Інженерові та всім іншим, хто чекає його повернення як єдиного порятунку. Що знайти те, що їх порятує, він не зміг?.. Чи що не схотів? І те, і те — правда. Але це той випадок, коли існує не дві, а три правди. І третя правда полягає в тому, що людям потрібна вода, без якої вони не можуть жити. Якщо прийти й замість дати воду сказати людям, що вони живуть не так, як слід, а от він, походивши по світу, знає, як треба жити…

А найгірше те, що насправді він не знає, як треба жити. Як не треба — знає, а як треба — ні.

Відповідь Інженера нічого особливо не прояснила:

— Якби люди навчилися не робити того, чого не можна робити, — може, це й було б оте життя. Так як треба.

— Ми не можемо бути тими людьми, які врятують світ, — говорив Лисий. — Ми ще діти.

— Кожна людина колись була дитиною, — відповідав Інженер. — І її талант був з нею від самого народження. Його можна розвинути або не розвинути, і він помре. Людина дорослішатиме, набиратиметься досвіду або, як дехто стверджує, мудрості, але таланту знайти вона вже не зможе. Він не відроджується. Розумієш?

Лисий не розумів.

— Що мені сказати людям, коли я повернуся? — прямо запитував Лисий.

— А що б ти сказав їм, якби не було мене й ні з ким порадитися? — відповіддю було запитання.

— Я б сказав їм, що треба викопати криницю. Але я не знаю, в якому місці її треба копати і як це робиться взагалі. Вона повинна бути такою глибокою!

Навіть підземники, які підрили цілий ліс, так глибоко не копали. А як обваляться стіни?

— Оце вже інша річ, це — знання, цим я можу поділитися.

Інженер приніс із кімнати берестяний сувій — той самий, над яким він сидів, коли діти повернулися з Руїни. Він розгорнув кору, й діти побачили на її внутрішньому боці малюнок і пояснення до нього.

Лисий швидко прочитав написане. Все було зрозуміло. Звісно, це не означало, що він міг би зараз викопати криницю, — ця робота вимагала чимало часу й зусиль не однієї людини, тим більше підлітка.

— Ви це намалювали ще до нашого повернення, — здивовано промовив він. — Значить, Ви знали, що ми шукаємо… Що справа у воді?..

— Здогадувався. Іще візьми оце, — Інженер подав йому звичайнісіньку вербову рогатку. Товста гілка, коротко обрізана, роздвоювалася на дві приблизно однаково тонкі цурпалки. Вони були однакової довжини — кожна майже вдвічі довша за товсту гілку. — Колись я сам хотів викопати криницю. Та потім зрозумів, що одній людині це не під силу. Але воду під землею шукав за допомогою ось такої рогатки. Чесно кажучи, не впевнений, що я вмію це робити. В місті, де я прожив усе минуле життя, нічим подібним мені не доводилося займатися. А тут… Може, я й правильно знайшов місце, а може й ні. Перевірити не зміг.

Він навчив Лелю, як користуватися. Вона взяла рогатку за довгі кінці у дві руки й повільно рушила від хатини. Довелося пройти не менше ста

кроків, перш ніж рогатка сіпнулася в її руках і короткий кінець задрався догори.

— Тут повинна бути вода, — сказав Інженер. — А вже яка вона там виявиться — добра чи отруєна, цього ніхто не знає.

— Нічого, у нас є Марічка, — відповіла Леля, — вона все знає.

Лисий засміявся. Леля його сміху не підхопила. Він якось дуже гостро відчув, що далі баритися не можна. Треба повертатися. Треба йти додому.

Вийшли ще до схід сонця. Інженер проводжав їх до самої греблі. Коли Леля полетіла через річку, він довго дивився їй услід. Потім повернувся до Лисого.

— Що ж, Лесику. Будемо прощатися.

Обоє вони знали, що більше не побачаться. Втім, хто знає… В обох попереду — довге життя. Хоча й дуже різне.

Напередодні Лисий довго не міг заснути, в голові крутилися безліч запитань, які він повинен був поставити Інженерові. А тепер стояв, дивився йому в очі й нічого не міг пригадати. Втім, може, це й краще. Відповіді старого все одно тільки народжують нові запитання.

— Ходімте з нами, — нарешті збагнув Лисий головне, що слід було сказати.

— Не ті в мене сили вже, щоб по деревах лазити й вовкулаків стріляти. До того ж два Інженери в одному селі — це забагато, — сумно посміхнувся старий.

— Звідки ви знаєте про нашого Інженера? — спитав Лисий. — Я навіть Лелі ніколи про нього не розповідав.

— Здогадався, — відповів дід. — Але зараз я не його мав на увазі.

Лисий знову не зрозумів відповіді, бо помітив, що старий дивиться не на нього, а в небо над рікою. До них летіла ступа — на перший погляд, зовсім порожня. Тільки над самісіньким її верхом палало золоте волосся. Марічка.

Замість епілогу

— Вибивай! — крикнув Лисий.

Вухань сильно смикнув за мотузку, прив'язану до підпорок, і вся багатометрова споруда спустилася ще на глибину трьох колод.

— Петрусю, Василько, — гукнув Лисий. — Потрібен іще луб. Тільки далеко не заходьте. Каченю, сходи з ними!

— Не розрахував? — почулося за спиною.

На майданчику з'явився Інженер.

— Не розрахував, — погодився Лисий.

Начебто нічого поганого й не сказано, але хлопець відчув, що якби ці слова прозвучали з уст бодай когось іншого, в них не було б нічого лихого. А так, коли зауваження зробив Інженер, який від самого початку був проти цього задуму, воно прозвучало дошкульно.

Леля з Івасем притягли ще кілька колод. З колодами також не розрахували. Хто ж міг подумати, що копати доведеться так глибоко!

Другий день чоловіки майже не піднімаються нагору. Їх там уже майже не видно. Він і сам уже натер собі мотузкою водянки на руках, тягаючи кошики з землею на поверхню.

— Ну що там, вогко? — звернувся він до Вуханя.

— Та вогко воно вогко, але пити нічого, — глухо, з глибини відгукнувся Вухань.

— Значить, будемо копати глибше. Підкопуй під стінкою і став розпорки.

— Нічого з того не буде, — тихо сказав Інженер. — Тільки людей вимучиш.

Лисий до нього навіть не озирнувся.

От уже чого він ніяк не чекав, так це того, що з першого ж дня після його повернення стосунки з Інженером так різко зіпсуються. Коли хлопець зізнався, що в Руїну пройти не зміг, старий не вилаяв його, однак видно було, як важко йому стримуватися. І немічний пацюк Ряха дивився люто. Схоже, тільки старість і безсилля не дають йому стрибнути на хлопця й ухопитися зубами за ніс. Відтоді хоч би що Лисий казав, Інженер був гостро проти.

Спочатку Лисий думав, причина в тому, що він не приніс заповідної торбинки. Але тоді старий мусив би підтримати ідею з криницею. Потім йому здавалося, обурення Інженера викликало те, що він порушив заборону й не лише розмовляв з чужими людьми, а ще й привів у їхнє село стільки дітей з такою дивною вимовою. Але всі односельці так зраділи цим дітям… Та й сам старий був з ними дуже приязний… І все ж, Леля вирішила, що Інженер просто боїться втратити своє чільне місце в селі. Мовляв, Лисий свідомо порушив наказ старого, щоб утвердити себе, щоб усі знали, що воду селу не Інженер дав, а Лисий… Хлопець

обурився на таку точку зору, однак згодом вона почала видаватися йому дедалі ближчою до істини. Лисий нічого не розповідав Інженеру про його тезку, з яким вони зустрілися біля Руїни. Однак побачивши малюнок криниці з поясненнями, старий нічого не спитав, не поцікавився звідки. Мабуть, здогадався. Може, через те був такий підозрілий і лихий? Нічого, все з часом стане на свої місця. От тільки б до води докопатися…

Борода так тяжко дихав, повільно витягаючи останнього кошика, що Лисий вирішив його замінити, хоч сам іще не відпочив від цієї роботи. Івась намірився нав'язати ще один ряд колод зверху, та Лисий зупинив його.

— Ще не час. Важко буде діставати землю. Коли все опуститься на три колоди, тоді й нав'яжемо.

Він витягнув кошика. Пісок і каміння. Якщо сьогодні не буде води, завтра ніхто не погодиться копати далі. І йому більше ніхто не повірить. Воно й так дивно, що йому повірили зараз, що погодилися затіяти таку велетенську й непевну роботу.

— Вилазь, Вуханю, — гукнув він у криницю.

— Зараз, — долинуло звідти. — Останній кошик довантажу, то й вилізу.

Як же потрібна ця вода! Не лише тому, що без неї не вижити. А тому, що це була б не подарована лісом вода, а добута власними руками. Вода, яку б цінували. Ніхто б тоді не наважився звалювати сміття біля криниці або кидати туди каміння. Все село з надією дивиться. Кожен, хто ще здатен працювати, бере участь у роботі — навіть жінки й малі діти.

Інженер знову підійшов до Лисого, пнув чоботом щойно вивалену землю й хмикнув. Нічого не сказав, тільки хмикнув. І від того Лисого мов обпекло. Він рвучко повернувся до старого й… Той дивився йому прямо в очі й м'яв рукою своє жовте вухо. "Якщо він зараз іще раз хмикне, — подумав хлопець, — я його вб'ю". Інеженер стояв непорушно, невідривно дивився Лисому в очі, і той побачив не насмішку в тих очах, а… ненависть. Це було зовсім не те, чого він чекав. І Лисий розгубився.

З одного боку, це було прикро й несправедливо. Повернувшись додому, він чекав зовсім на іншу зустріч. Але з другого боку, він відчув навіть гордість. Адже ця ненависть ніби робила його рівним з Інженером…

— Тягни! — долинуло з-під землі.

Лисий ухопився за мотузку, й, намагаючись брати так, щоб вона не потрапляла на розтерті рани на долонях, потягнув кошик угору. З останніх сил він перекинув його й побачив серед жовтого піску рвані пластини глею. Він не йняв віри власним очам. Нахилився й почав розминати руками. Це був глей!

Тільки варто поводитися так, ніби нічого не сталося. Не виказати своєї радості. Бо ця радість може виявитися оманливою. Можливо, це ще нічого не означає. Якщо зараз усі почнуть радіти, то їх вистачить ненадовго. Треба дати людям відпочити, але роботу не припиняти.

Над колодами зрубу з'явилися великі волохаті вуха. Обличчя Вуханя було й так уже зовсім сірим від хвороби, а зараз, заляпане піском, воно здавалося ще землистішим. Важко перевалившись через колоди, Вухань упав на землю й так залишився лежати, віддихуючись.

Борода вже взявся за мотузку, щоб собі лізти в криницю, коли Лисий зупинив його:

— Зачекай, дай я сам трохи повибираю.

Той несподівано легко погодився. Якщо й велетенський Борода вже втомився…

Переставляючи ноги з колоди на колоду й перебираючи руками мотузку, Лисий спустився в криницю.

Темінь там була непроглядна. Він дочекався, поки очі призвичаяться, й узявся за лопату з коротким держаком. Про те, що треба вкоротити держака, старий Інженер нічого не написав. Це вже Лисий сам здогадався, що так буде легше працювати на глибині.

— Доліз? — гукнув згори Борода.

— Доліз! — відгукнувся хлопець.

Він поглянув угору й завмер. Він точно пам'ятав, що до вечора ще далеко. Спуск зайняв не більше п'яти хвилин. Ніяк не могло пройти більше. Та хай навіть десять хвилин. Але ж…

Просто над його головою в небі сіяла зірка. Він помахав рукою перед обличчям — може, то комар чи світлячок. Ні. То була справжня зірка на справжньому небі. От тільки світила вона не вночі, а серед білого дня.

— Погляньте! — крикнув він. — У небі світить зірка.

Нагорі пролунав сміх.

— Помахаєш там лопатою, ще й не таке побачиш, — крізь регіт кинув Борода.

Отже, ніхто, крім нього, її не бачить. Отже, це його зірка. Він завжди знав, що вона існує. Скільки разів, вдивляючись у зоряне небо, Лисий намагався зрозуміти, котра з тих зірок — його. Але вони всі йому подобалися. І великі яскраві, і маленькі, ледь помітні, і ті, що сяяли самі по собі, і ті, що збиралися в сузір'я… І от тепер він її побачив і одразу впізнав. Вона була прекрасна. Ледь помітна на блідому небі. Але вона ще розгориться. Неодмінно розгориться!

Лисий почав навантажувати землю. Перший кошик він заповнив досить швидко. Поки його піднімали нагору й потім спускали знову донизу, Лисий підкопував кути під нижніми колодами, вигрібаючи землю на середину. Так само завантажив він другий і третій кошики. Потім стало важче. Руки страшенно втомлювалися. Просто боліли м'язи й не вистачало повітря для дихання. Короткий держак лопати все частіше бився об колоди зрубу, земля з лопати розсипалася, в долонях саднило…

Тепер у проміжках між повним і порожнім кошиком він просто стояв, спершись спиною об гладеньку деревину, й намагався розслабити всі м'язи, щоб вони встигли відпочити. У ці хвилини кошик закривав отвір криниці, й зірку не було видно. Коли ж кошик стояв під ногами, глянути вгору було ніколи.

Якоїсь миті йому вже не стало сил просто підняти лопату з землею: він її встромив у пісок, а підняти не зміг. Тоді сам з собою схитрував, трохи витягнув лопату й спробував підняти меншу кількість землі. Раптом лопата вирвалася з пастки, мов стріла з лука, рвонула вгору, земля злетіла з неї й хлюпнула на стінку, так і лишившись приклеєною на деревині. А під лопатою при цьому дуже чвакнуло.

В ямці, що утворилася, стояла маленька калюжа. Вода перестала хлюпатися в ній, і просто під ногами Лисий побачив свою зірку. Вона тепер була і зверху, і знизу. Вона ніби пустила струмінь чистого повітря, додала пружності м'язам. Лисий з новим запалом взявся до роботи.

А вода прибувала з кожною новою хвилиною. Йому тепер доводилося виймати глей із-під води. Це було ще важче, але він працював і працював, не відчуваючи болю в руках і спині. Тільки холод — крижаний, судомний, мокрий холод в ногах.

Коли він востаннє вирішив висмикнути кілки з-під зрубу, з'ясувалося, що зробити це неможливо. Земля під ними була мокрою і м'якою — кілки глибоко ввійшли в неї. Він стояв по коліна в воді, зверху — з кошика, що піднімався з криниці, — на нього дощем лилася рідка глина. Вода прибувала просто на очах. Треба було вибиратися, але він не міг навіть поворухнутися. Ноги не слухалися. Від холоду вони так заніміли, що годі мріяти навіть просто ступити крок, а не те що дертися по слизьких колодах.

Лисий взявся за мотузку, по якій раніше спустився в колодязь, спробував обв'язати навколо себе. Це виявилося непросто — пальці не слухалися. В голові гуло. Він вдихав повітря на повні груди, а його все одно не вистачало, щоб надихатися. Нарешті вдалося зав'язати два вузли.

— Тягніть мене, — хотілося крикнути, однак голос не послухався його. Замість крику вийшов хрип, якого нагорі, ясна річ, не могли почути.

Лисий двічі смикнув за мотузку, але зробив це занадто сильно, вона просто вся впала йому на голову. Слідом за нею повільно спустився кошик. Лисий повалився в нього, разом з ним занурився в холоднющу жовту воду й знову спробував крикнути.

На небі з'явилася хмаринка й затулила від нього його зірку. Лисий почав розмахувати мотузкою, сподіваючись, що це помітять.

— Лесику, як ти там? — Над зрубом нахилилася Леля й намагалася його розгледіти в темній глибині.

— Витягніть мене, — беззвучно промовив він. Зовсім беззвучно.

А вона зрозуміла. Вона завжди розуміла його без слів.

Голова її зникла з прямокутного клаптика неба над ним, і тут же він почув її віддалений голос:

— Івасю! Рогач! Хутко!

За кілька хвилин кошик смикнувся й почав повільно рухатися вгору. А хмаринку вітер відігнав. Тільки от чим вище піднімався Лисий, тим блідішою ставала його зірка. І незабаром вона зовсім зникла — тільки ясне блакитне небо ставало все яснішим і яснішим.

Його обережно поклали на траву на відкритій галявині неподалік криниці. Лисого колотило, як у пропасниці. Леля стягла з нього штани, витерла мокрі ноги й почала їх несамовито розтирати. Спершу він нічого не відчував, а потім прийшов біль — з кожним рухом її рук шкіра на ногах, здавалося, відділялася від м'язів. Але боронитися не було сил. Він лежав і тихо стогнав. Втім, це все одно був не стогін, а хрип.

Борода, Вухань і Івась якийсь час спостерігали за цією екзекуцією, тоді залишили їх і, пам'ятаючи все, що їм розповідав і малював Лисий перед початком робіт, заходилися завершувати роботу над зрубом. Вони поклали ще кілька рядів колод, ретельно підсипали глину й каміння в щілини між землею і зрубом, вкопали два стовпи з поперечиною, на яку був надітий коловорот. Встановили дашок і прикріпили кришку. Нарешті відв'язали линву від кошика, припнули її одним кінцем до коловороту, а до другого прилаштували великий казанок.

І ось коловорот зарипів, засвистів, над зрубом з'явився казанок, з якого через вінця вихлюпувала вода. Борода нахилився понюхати її, однак тут же, мов із-під землі, з'явилася Марічка, вихопила казанок з його рук і сказала:

— Першим покуштує Лесик.

По дорозі до нього вона зупинилася, двома руками піднесла казанок до обличчя, нахилила голову й так постояла мить, ніби вдивляючись у воду.

Загалом вона мала рацію — ніхто не знає, що то за вода. Тож він як заводій повинен був покуштувати першим. Марічка подала йому казанок і тихенько промовила:

— Пий, Лесику, не бійся. Вода добра.

— Звідки ти знаєш? — тихо прохрипів він у відповідь.

— Знаю, — загадково усміхнулася вона.

А Леля пояснила:

— Пам'ятаєш, що старий казав про нові здібності? Марічка у нас уміє відчувати воду.

Мала ображено закопилила губки й кинула:

— І їжу також!

Вода була ще каламутна й трохи відгонила глиною. Але все одно такої смачної й холодної води Лисий у своєму житті ще не пив. Він підвів очі й подивився на щасливу Марічку. А вона потріпала його ручкою по непокритій голові й ласкаво промовила:

— Ех ти, Лисий!